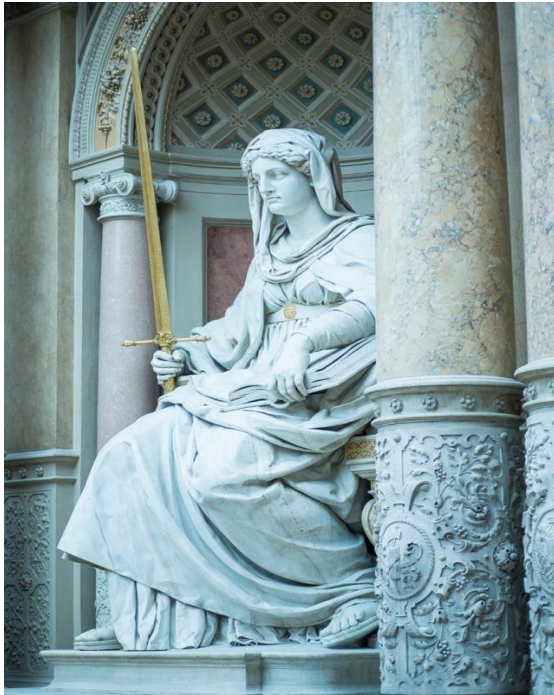

Co-funded by the
Erasmus+ Programme
of the European Union

ORGANISED AND FINANCIAL CRIME

***Modernising Master's Training on
Criminal Justice CRIMHUM 598471-
EPP-1-2018-1-AT-EPPKA2-CBHE-JP***

Odesa, 2022

Authors:

Sergiy Kivalov, Bogdan Holovkin, Viacheslav Tuliakov, Tetiana Melnichuk, Dmytro Kriklivets, Viktor Markin, Larisa Arkusha

Edited by:

Viacheslav Tuliakov

Front cover:

*Statue of Justice in the Austrian Palace of Justice, Vienna
(Copyright held by the Supreme Court of Austria)*

Удосконалення магістерської програми з кримінальної юстиції

ОРГАНІЗОВАНА ТА ЕКОНОМІЧНА ЗЛОЧИННІСТЬ

Одеса

2022

Серія заснована в 2022 році

Видання підготовлено в межах міжнародного проєкту «Модернізація магістерських програм для майбутніх суддів, прокурорів, слідчих з урахуванням європейських стандартів у сфері прав людини» (598471-ERP-1-2018-1-AT-ERPКА2-SVNE-JP)

Авторський колектив:

С.В. Ківалов, Б. М. Головкін, В. О. Туляков, Т.В. Мельничук, Л.І. Аркуша, В.І. Маркін, Д.Є. Крикливець

За редакцією:

Тулякова В.О., доктора юридичних наук, професора (Національний університет «Одеська юридична академія», Україна)

Рецензенти:

Савінова Н.А., доктор юридичних наук, Директор навчально-наукового інституту морського права та менеджменту Національного університету "Одеська морська академія", Україна;

Карчевський М.В., доктор юридичних наук, професор, професор Львівського державного університету внутрішніх справ, Україна

Організована та економічна злочинність / С.В.Ківалов, В.О.Туляков, Б.М.Головкін, Л.І.Аркуша, Т.В.Мельничук; В.І.Маркін, Д.Є. Крикливець); за ред. В.Тулякова. – Електрон. вид. – Одеса: Національний університет «Одеська юридична академія», 2022. 292 с.

DOI <https://doi.org/10.32837/11300.26025>

Навчальний посібник присвячено засадам державної політики у сфері протидії організованих та економічній злочинності, аналізу профільного законодавства, наукових підходів щодо стану, характеристик та протидії організованих та економічній злочинності кримінально-правовими, криміналістичними та кримінологічними засобами в сучасних умовах. Призначено для студентів спеціальності 081 «Право», аспірантів, викладачів

закладів вищої юридичної освіти, а також для суддів, прокурорів, слідчих, адвокатів, представників інших юридичних професій.

ISBN 978-617-10-0805-2 (серія)

© 2022 С.В.Ківалов, В.О.Туляков, Б.М.Головкін, Л.І.Аркуша,
Т.В.Мельничук, В.І.Маркін, Д.Є. Крикливець

Про проєкт

598471-EPP-1-2018-1-AT-EPPKA2-CBHE-JP

«Модернізація магістерських програм для майбутніх суддів, прокурорів, слідчих з урахуванням європейських стандартів в сфері прав людини»

Програма Європейського Союзу ERASMUS+ спрямована на підтримку діяльності у сфері освіти, перепідготовки, молоді та спорту в 2014-2020 рр. ERASMUS+ об'єднав наявні раніше сім програм: програми безперервного навчання (Erasmus, Leonardo da Vinci, Comenius і Grundtvig), програму «Молодь у дії», 5 програм міжнародного співробітництва (Erasmus Mundus, Tempus, Alfa, Edulink, програму для співробітництва з промислово розвинутими країнами). TEMPUS (Транс'європейська програма мобільності для навчання в університетах), що існувала з 1990 р., підтримувала модернізацію вищої освіти і створювала простір для співпраці в країнах, які межували з Європейським Союзом, протягом більш ніж 25 років.

Програма ERASMUS+ створює можливості для студентів, здобувачів освіти, працівників і волонтерів для мобільності до інших держав з метою покращення своїх навичок і можливості працевлаштування. Вона дозволяє організаціям працювати у транснаціональному партнерстві та ділитися інноваційними практиками у сфері освіти, професійної підготовки та молоді.

Мета програми ERASMUS+ полягає у сприянні в розвитку реалізації стратегії Європи 2020 для розвитку, зростання кількості робочих місць, соціальної справедливості та інтеграції, а також цілей ET2020, стратегічної рамки ЄС у сфері освіти і професійної підготовки. Програма ERASMUS+ також спрямована на сприяння сталому розвитку своїх партнерів у сфері вищої освіти і робить свій внесок у досягнення цілей Стратегії ЄС у справах молоді.

Проєкти зі створення потенціалу у сфері вищої освіти, яким є CRIMHUM, являють собою транснаціональні проєкти співробітництва на основі багатосторонніх партнерських відносин, передусім між закладами вищої освіти держав ЄС та держав-партнерів.

Мета таких проєктів полягає у наданні підтримки державам-партнерам

у:

модернізації, інтернаціоналізації й розширенні доступу до вищої освіти;
вирішенні проблем, з якими стикаються їхні вищі інститути й система освіти;

активізації співробітництва з Європейським Союзом;

добровільній конвергенції з розвитком Європейського Союзу у сфері вищої освіти, а також заохоченні контактів між людьми і міжкультурному порозумінні.

У проєкті 598471-EPP-1-2018-1-AT-EPPKA2-CBHE-JP (CRIMHUM) беруть участь представники Австрії, Білорусі, Німеччини, Литви, України, Франції та Хорватії. Конкретна мета ERASMUS+-проєкту 598471-EPP-1-2018-1-AT-EPPKA2-CBHE-JP (CRIMHUM) полягає у тому, щоб створити комплексну, засновану на правах людини підготовку до кримінального правосуддя шляхом модернізації спеціалізованих магістерських програм судово-прокурорсько-слідчої спеціалізації.

Під час реалізації загальної мети проєкту здійснюються такі завдання:

- суттєве покращення традиційних навчальних програм для основних курсів так званого «кримінально-правового блоку» на першому ступені вищої юридичної освіти, використовуючи найкращі практики університетів ЄС;
- структурна й концептуальна модернізація навчального плану спеціалізованих магістерських програм судово-прокурорсько-слідчої спеціалізації (профілізації), поєднуючи навчання навичкам викладання з європейськими науковими методами і впроваджуючи новітні навчально-методичні посібники;
- підвищення професійної та дидактичної кваліфікації викладачів держав-партнерів;
- зміцнення ресурсної бази модернізованих магістерських програм.

З 2020-2021 навчального року на юридичних факультетах Львівського національного університету ім. Івана Франка, Національного юридичного університету ім. Ярослава Мудрого, Національного університету «Одеська

юридична академія» відкрилися модернізовані магістерські програми у сфері кримінальної юстиції.

Координатори проєкту

The European Commission's support for the production of this publication does not constitute an endorsement of the contents, which reflect the views only of the authors, and the Commission cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

Підтримка Європейською Комісією випуску цієї публікації не означає схвалення змісту, що відображає погляд лише авторів, і Комісія не може нести відповідальність за будь-яке використання інформації, яка в ній міститься.

Зміст

«Організована та економічна злочинність»

Передмова (координатори проекту)

Переднє слово (проф. С.В.Ківалов)

Розділ 1. Організована злочинність: поняття, форми прояву, детермінанти та запобігання (доц. Крикливець Д.Є.)

Кейс (проф.В.Туляков)

1.1. Поняття та ознаки організованої злочинності, її місце в загальній структурі злочинності. Міжнародні стандарти у сфері боротьби з організованою злочинністю.

1.2. Форми прояву організованої злочинної діяльності.

1.3. Класифікація організованих злочинних об'єднань.

1.4. Детермінанти та основні напрямки запобігання організованим злочинності.

Контрольні питання

Рекомендована література

Розділ 2. Кримінально-правове забезпечення боротьби з організованою злочинністю (доц. Маркін В.І., Туляков В.О.)

Кейс (проф. В. Туляков)

2.1. Сучасний стан кримінально-правового забезпечення боротьби з організованою злочинністю (доц. В.Маркін)

2.2. Кримінально-правова характеристика злочинів, пов'язаних із виникненням та функціонуванням організованих злочинних об'єднань: (проф.В.Туляков)

2.2.1 ст. 255 «Створення злочинної організації» КК України

2.2.2. ст. 256 «Бандитизм» КК України

2.2.3. ст. 258-3 «Створення терористичної групи чи терористичної групи чи терористичної організації» КК Україною

2.2.4. ст. 260. «Створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань» КК України

2.3. **Форми диференціації кримінальної відповідальності вчинених в організованих формах співучасті (проф.В.Туляков)**

2.4. **Індивідуалізація кримінальної відповідальності вчинених в організованих формах співучасті (доц. В.Маркін)**

Контрольні питання

Рекомендована література

Розділ 3. Економічна злочинність: поняття, види, детермінанти та запобігання (проф. Головкін Б.М. доц.Мельничук Т.В.)

Кейс (доц. Т.Мельничук)

3.1. **Поняття та ознаки економічної злочинності, її місце в загальній структурі злочинності, її місце в загальній структурі злочинності (доц.Т.Мельничук)**

3.2. **Міжнародні стандарти у сфері боротьби з економічною злочинністю (проф.Б. Головкін)**

3.3. **Детермінанти та основні напрямки запобігання економічній злочинності доц.Т.Мельничук)**

Контрольні питання

Рекомендована література

Розділ 4. Кримінально-правове забезпечення боротьби з економічною злочинністю (проф. Туляков В.О.)

Кейс (проф. В.Туляков)

4.1. **Сучасний стан кримінально-правового забезпечення боротьби з економічною злочинністю**

4.2. **Система та загальна характеристика економічних злочинів.**

4.3. **Форми реалізації кримінальної відповідальності та економічні злочини**

Контрольні питання

Рекомендована література

Розділ 5. Основи методики розслідування злочинів вчинених в організованих формах співучасті та економічних злочинів (проф. Аркуша Л.І.)

Кейс (проф.Л. Аркуша)

1. Поняття методики розслідування кримінальних правопорушень, вчинених в організованих формах співучасті, а також кримінальних правопорушень проти економіки

2. Основи криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень, вчинених в організованих формах співучасті та спрямованих проти економіки

3. Типові слідчі ситуації при розслідуванні кримінальних правопорушень, вчинених в організованих формах співучасті, у тому числі спрямованих проти економіки

4. Тактика проведення окремих слідчих (розшукових) дій при розслідуванні кримінальних правопорушень, вчинених в організованих формах співучасті, а також спрямованих проти економіки

5. Особливості використання спеціальних знань при розслідуванні кримінальних правопорушень, вчинених в організованих формах співучасті та спрямованих проти економіки

Контрольні питання

Рекомендована література

Замість Епілогу. Складне переплетення економіки та організованої злочинності (проф. В.Туляков)

Переднє слово

В анналах історії взаємозв'язок між конфліктами, злочинністю та порушеннями прав людини був складним і нерозривно переплетеним. Війна в Україні, протверзне свідчення крихкості геополітичної рівноваги, не лише призвела до значних людських страждань, але й породила цілу низку видів організованої та економічної злочинної діяльності, що має далекосяжні наслідки. Цей підручник присвячений комплексному дослідженню зв'язку між організованою злочинністю, економічними зловживаннями та порушенням прав людини в сучасних умовах. Конфлікт, що спалахнув в Україні у 2022 році, став поворотним моментом у сучасній геополітиці, сколихнувши світове суспільство і розпаливши дискусії навколо суверенітету, територіальної цілісності та захисту прав людини. У міру того, як країна боролася зі збройним конфліктом, та агресією з боку рф, темна підводна течія кримінального бізнесу почала переплітатися з динамікою війни, використовуючи хаос і нестабільність для отримання особистої вигоди. Таке зближення збройного конфлікту і кримінального опортунізму є серйозним викликом для політиків, міжнародних організацій і науковців, які намагаються зрозуміти і подолати багатогранні наслідки цих взаємопов'язаних питань.

Цей підручник заглиблюється в заплутану павутину організованої злочинності та економічної експлуатації, яка часто виникає в розпал збройного конфлікту. У ньому розглядаються різні злочинні мережі, які заробляють на безладі та відсутності ефективного управління, що породжує війна, - від торгівлі зброєю та контрабанди наркотиків до торгівлі людьми та відмивання грошей. Проливаючи світло на мотиви, способи дій та глобальні наслідки цієї незаконної діяльності, цей текст намагається надати комплексну картину різноманітних аспектів організованої злочинності у воєнний час. Транснаціональні організовані злочинні мережі вміло користуються хаосом і вакуумом влади, що виникають внаслідок конфлікту. Відомо, що ці мережі

експлуатують існуючі мережі, торговельні шляхи та нелегальну економіку¹, які можуть закріпитися або навіть процвітати під час війни. Зони військових дій створюють сприятливе середовище для цих злочинців, що дозволяє їм займатися різними видами діяльності, зокрема, але не виключно:

Торгівля зброєю: Збройні конфлікти часто призводять до збільшення попиту на зброю, а транснаціональні злочинні угруповання, як відомо, користуються цим попитом, сприяючи незаконній торгівлі зброєю через кордони. Війна в Україні призвела до припливу зброї з різних джерел, що підживлює цикл насильства.

Торгівля людьми: Переміщення, спричинене конфліктом, робить вразливі верстви населення вразливими до експлуатації, включаючи торгівлю людьми з метою примусової праці, сексуальної експлуатації та інших форм насильства. Злочинні мережі користуються відчаєм переміщених осіб, часто ставлячи їх у жахливі умови.

Контрабанда наркотиків: Зони конфлікту можуть стати центрами виробництва і торгівлі наркотиками через руйнування правоохоронних і державних структур. Злочинні угруповання використовують ці умови для переправлення наркотиків через кордони, увічнюючи залежність і нестабільність.

Відмивання коштів: Економічна турбулентність, спричинена війною, може створювати можливості для злочинців відмивати гроші, користуючись слабким фінансовим наглядом. Це дозволяє їм легалізувати доходи від своєї незаконної діяльності.

Розграбування культурної спадщини: Збройні конфлікти часто призводять до руйнування об'єктів культурної спадщини, і злочинці

¹ Kyoto Declaration on advancing crime prevention, criminal justice and the rule of law: towards the achievement of the 2030 Agenda for Sustainable Development Doc A/CONF.234/L.6 17 February 2021 URL: <https://undocs.org/A/CONF.234/L.6>

наживаються на цьому, грабуючи і торгуючи цінними артефактами, сприяючи втраті культурної ідентичності нації.

Транснаціональна організована злочинність не обмежується національними кордонами; скоріше, вона діє в рамках глобалізованої структури, яка виходить за межі географічних обмежень. Злочинні мережі в одній частині світу можуть співпрацювати з партнерами в іншій, що ускладнює вирішення цих проблем окремими країнами ізольовано. Цей взаємозв'язок має глибокі наслідки для світової спільноти: Глобальна безпека: Розширення транснаціональних злочинних мереж може дестабілізувати регіони далеко за межами безпосередньої зони конфлікту. Наприклад, торгівля зброєю може розпалити конфлікт в інших частинах світу і посилити існуючу напруженість. Економічний вплив: Транснаціональна злочинність підриває економічний розвиток, викачуючи ресурси, посилюючи корупцію і перешкоджаючи законній торгівлі та інвестиціям. Гуманітарні проблеми: Торгівля людьми, примусова праця та інші форми експлуатації, пов'язані з транснаціональною злочинністю, ще більше посилюють страждання постраждалого від конфлікту населення. Проблеми врядування: Слабкі структури управління в зонах конфлікту намагаються протистояти впливу транснаціональних злочинних мереж, увічнюючи цикл нестабільності. Міжнародне співробітництво: Боротьба з транснаціональною організованою злочинністю вимагає міжнародного співробітництва, оскільки з цими мережами можна ефективно боротися лише спільними зусиллями правоохоронних органів, розвідувальних служб і міжнародних організацій. Таким чином, перетин транснаціональної організованої злочинності, конфлікту та війни в Україні підкреслює складні виклики, які виникають, коли злочинні підприємства використовують вразливість, спричинену збройним конфліктом. Розуміння глобального охоплення цих мереж та їхніх наслідків має важливе значення для розробки ефективних стратегій протидії їхньому впливу на права людини, безпеку та стабільність.

Права людини під загрозою: Припинення гідності Невід'ємною частиною цієї дискусії є дослідження жахливих наслідків організованої та економічної злочинності для прав людини. Звірства, скоєні під час війни, часто посилюються злочинною діяльністю, яка експлуатує вразливі групи населення, увічнює насильство і підриває самі основи людської гідності. Від переміщення цивільного населення до вербування дітей-солдатів, від торгівлі жінками до розграбування культурної спадщини - ці злочини кидають довгу тінь на недоторканність прав людини і вимагають невідкладної уваги.

Прокладаючи шлях вперед: Реагування та стійкість. Прокладаючи шлях у складних умовах організованої злочинності, економічної експлуатації, війни та порушень прав людини в українському контексті, цей підручник прагне не лише проаналізувати наявні виклики, але й дослідити стратегії та рішення. Від міжнародно-правових рамок до низових ініціатив, від миротворчих зусиль до механізмів правосуддя перехідного періоду - у нашому розпорядженні безліч відповідей на ці виклики. Вивчаючи успіхи та недоліки цих заходів, ми прагнемо озброїти наших студентів знаннями, необхідними для сприяння побудові більш справедливого, рівноправного та мирного майбутнього.

Структура підручника. Наступні розділи цього підручника дозволять глибоко зануритися в різні виміри організованої та економічної злочинності під час війни в Україні. Кожен розділ містить комплексний аналіз конкретних видів злочинної діяльності, їхнього впливу на права людини та зусиль, спрямованих на протидію їм. Поєднуючи історичний контекст, теоретичні засади, емпіричні дані та реальні приклади, цей підручник має на меті сприяти цілісному розумінню складного полотна, що пов'язує конфлікт, злочинність та порушення прав людини. Насамкінець, цей підручник розпочинає подорож, щоб розплутати складні нитки, які пов'язують організовану злочинність, економічну експлуатацію, війну та порушення прав людини в контексті конфлікту в Україні. Висвітлюючи ці взаємозв'язки, ми сподіваємося сприяти глибшому розумінню наявних проблем і надихнути читачів на змістовний

дискурс, дослідження та дії, спрямовані на пом'якшення тяжких наслідків цих проблем.

З повагою,

Президент Національного університету

«Одеська юридична академія»

Академік Сергій Ківалов

РОЗДІЛ 1. ОРГАНІЗОВАНА ЗЛОЧИННІСТЬ: ПОНЯТТЯ, ФОРМИ ПРОЯВУ, ДЕТЕРМІНАНТИ ТА ЗАПОБІГАННЯ

Кейс.

З липня 2022 року Україна відіграє ключову роль у пом'якшенні глобальної продовольчої кризи, використовуючи свій ланцюг постачання зерна, навіть під час війни. Незважаючи на політичні переваги та формальний контроль з боку ООН над цією ініціативою, присутність організованої злочинності в Чорноморському регіоні призвела до серйозних наслідків. Вони включають економічні втрати для легального бізнесу, викривлені ринкові ціни, скорочення державних доходів, загрозу безпеці харчових продуктів і послаблення верховенства права. Існують й ширші соціальні наслідки діяльності організованих злочинних угруповань у торгівлі зерном, такі як сприяння корупції, підрив довіри до інституцій та увічнення соціальної нерівності через різні види незаконної діяльності, включаючи контрабанду, корупцію, відмивання грошей, шахрайство, ухиляння від сплати податків і санкцій, приховані розвідувальні операції. Відомо, що організована злочинність проникає в "зернову угоду" кількома шляхами. По-перше, спецслужби Російської Федерації за підтримки п'ятої колони та колабораціоністів, використовують свій вплив, зловживаючи санкціями та контролюючи ланцюги поставок. По-друге, етнічні організовані структури, які мають історичні зв'язки з постачанням зерна, починаючи з часів громадянської війни в Іспанії, сприяють цій злочинній діяльності через посередницьку діяльність між Півднем і Північчю. По-третє, класичні інституційні організовані злочинні групи зосереджені на шахрайстві, зловживаннях на митниці та корупції. Користуючись слабким прикордонним контролем і прохідністю морських шляхів, злочинні угруповання займаються контрабандою зерна через міжнародні кордони, тим самим ще більше погіршуючи ситуацію з безпекою в регіоні і підриваючи цілісність державних інститутів. Викликає занепокоєння використання українськими спецслужбами

безпілотних літальних апаратів, які застосовують тактику контрабанди для атак на російський флот поблизу дозволених морських шляхів, що також підлягає аналізу. Вирішення цих проблем потребує комплексного підходу, який передбачає посилення прикордонного контролю, підвищення прозорості та простежуваності ланцюга поставок, впровадження надійних механізмів контролю якості та сприяння міжнародному співробітництву. Вкрай важливо забезпечити безпеку і цілісність торгівлі зерном у Чорноморському регіоні, зменшити вплив організованої злочинності та відновити довіру до залучених інституцій.

Надайте, будь ласка, власне бачення кримінально-правових проблем реалізації зернової угоди та зловживань владою у діяльності митних органів.

1.1. Поняття та ознаки організованої злочинності, її місце в загальній структурі злочинності. Міжнародні стандарти у сфері боротьби з організованою злочинністю

Чинний КК України не розкриває поняття «організована злочинність», проте воно визначено у деяких нормативно-правових актах. Згідно ч. 1 ст. 1 Рамкової Конвенції Організації Об'єднаних Націй проти організованої злочинності (далі – Рамкова Конвенція) від 21 липня 1997 року для цілей цієї Конвенції «*організована злочинність*» означає групову діяльність трьох або більше осіб, яка характеризується ієрархічними зв'язками або особистими відносинами, які дають змогу їх ватажкам витягати прибуток або контролювати території і ринки, внутрішні та зовнішні, за допомогою насильства, залякування або корупції як для продовження злочинної діяльності, так і для проникнення у легальні економіку². Як зазначено у

² Kury Helmut, Redo Sławomir Crime Prevention and Justice in 2030 - Springer 2021.

Рамковій Конвенції, це може відбуватися, зокрема шляхом незаконного обігу наркотичних засобів або психотропних речовин і «відмивання» грошей, торгівлі людьми, підробки грошових знаків, незаконної торгівлі предметами культури або їх крадіжок, викрадення ядерного матеріалу, неправильного поводження з ним або погрози неправильного поводження з ним з метою завдання шкоди населенню, терористичних актів, незаконної торгівлі зброєю або вибуховими речовинами, або вибуховими пристроями або їх викрадення, незаконної торгівлі автотранспортними засобами або їх викрадення, підкупу посадових осіб державних органів. Для з'ясування сутності зазначених злочинів Рамкова Конвенція містить посилання на інші спеціальні конвенції, що врегульовують основи боротьби з ними. Йдеться про Конвенцію Організації Об'єднаних Націй про боротьбу проти незаконного обігу наркотичних засобів і психотропних речовин від 20 грудня 1988 року, Міжнародну конвенцію про боротьбу з бомбовим тероризмом від 12 січня 1998 року, Міжнародну конвенцію про боротьбу з фінансуванням тероризму від 09 грудня 1999 року, Конвенцію Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності від 15 листопада 2000 року, Протокол про попередження і припинення торгівлі людьми, особливо жінками і дітьми, і покарання за неї, що доповнює Конвенцію Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності, підписаний 15 листопада 2000 року, Протокол проти незаконного ввозу мігрантів по суші, морю і повітря, що доповнює Конвенцію Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності, підписаний 15 листопада 2000 року, Конвенцію Організації Об'єднаних Націй проти корупції від 31 жовтня 2003 року, Міжнародну конвенцію про боротьбу з актами ядерного тероризму від 14 вересня 2005 року, Конвенцію Ради Європи про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом, та про

фінансування тероризму від 16 травня 2005 року, а також про інші міжнародні нормативно-правові акти, учасницею яких є Україна³.

Також поняття «організована злочинність» закріплено у ч. 1 ст. 1 Закону України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» від 30 червня 1993 року (з подальшими змінами). У цьому Законі під *організованою злочинністю* розуміється сукупність кримінальних правопорушень, що вчиняються у зв'язку з створенням та діяльністю організованих злочинних угруповань, а у ч. 2 ст. 1 йдеться про те, що види та ознаки цих кримінальних правопорушень, а також кримінально-правові заходи щодо осіб, які вчинили такі кримінальні правопорушення, встановлюються КК України. Хоча у КК України не закладено поділу кримінальних правопорушень за критерієм можливості вчинення їх організованими злочинними угрупованнями або ж з метою створення та забезпечення функціонування таких угруповань, він водночас передбачає кримінальну відповідальність за окремі кримінальні правопорушення, пов'язані з такими формуваннями.

Оскільки організована злочинність, що, власне, і видно вже з самої її назви, є різновидом злочинності, то їй притаманні усі ознаки останньої. Варто відзначити, що раніше у КК України неодноразово вживалося поняття «злочинність», проте кримінальний закон оперував ним для означення діянь, які визнаються злочинами, і результатом вчинення яких є кримінальна відповідальність винної особи. Це поняття також вживалося і стосовно наказів, розпоряджень, формувань, діяльності тощо, із якими пов'язано вчинення діянь, які визнаються злочинами. А тому це означення охоплювало собою фактично усі ознаки злочину, закріплені у ч. 1 ст. 11 КК України. Здебільшого поняття «злочинність» у тексті кримінального закону вживалося разом із поняттям «караність», що є свідченням логічно-наслідкового зв'язку між

³ Антипов В.І. Кримінальний кодекс України в контексті міжнародного права та практики Європейського суду з прав людини: правові норми, судова практика, науково-практичний коментар – Право, 2019

злочином та покаранням. Власне, проблеми, зосереджені навколо цих понять, і є предметом науки кримінального права. Водночас варто відзначити, що у редакції КК України, яка діє від 01 липня 2020 року, законодавець повністю відмовився від поняття «злочинність» та замінив його на поняття «кримінальна протиправність».

Якщо ж розглядати злочинність через призму науки кримінології, а саме такий підхід є для нас пріоритетним, то йдеться не про означення окремих кримінальних правопорушень, а – про самостійне збірне поняття, хоча обидва розуміння сутнісно між собою пов'язані. На основі вищенаведеного поняття організованої злочинності логічним шляхом можна визначити, що під злочинністю розуміється сукупність кримінальних правопорушень, яка, якщо вона характеризується наведеними у Законі ознаками, стає організованою. Водночас законодавець не сформулював додаткових ознак загального поняття злочинності, хоча про останню прийнято вести мову лише у розрізі певних додаткових параметрів, наприклад, часових, територіальних тощо. У кримінологічній науці загальноприйнятим є визначення, згідно якого *злочинність* – відносно масове, історично мінливе соціальне явище, яке має певну територіальну і часову поширеність, являє собою цілісну, засновану на статистичних закономірностях систему одиничних суспільно небезпечних діянь, заборонених кримінальним законом⁴.

Для ґрунтовнішого розуміння поняття «злочинність», варто зупинитися на аналізі його конститутивних *ознак*, що становлять зміст цього явища.

1. Відносна масовість свідчить, що злочинність не є одиничним явищем, яке становить рідкісний виняток із загального твердження про те, що кримінальні правопорушення у суспільстві не вчиняються, а тому позбавлене якої-небудь системності та закономірностей. Водночас вказівка на відносність цієї ознаки свідчить про те, що злочинність не є явищем, що домінує, або явищем, яке становить вирішальний вплив на суспільство та однозначно його

⁴ Кримінологія: Загальна та Особлива частини : підручник / І.М. Даньшин, В.В. Голіна, М.Ю. Валуйська та ін.; за заг. ред. В.В. Голіни. – 2-ге вид. перероб. і доп. – Х. : Право, 2009. – С. 23.

характеризує. Невипадково вказується на відносність цієї ознаки, бо, якщо йдеться про злочинність, то складно сформулювати чітку межу, досягнувши якої її можна вважати масовим явищем. Відносна масовість свідчить про те, що злочинність не є винятком, але і не є загальним правилом; водночас вона є явищем, яке об'єктивно існує та впливає на суспільство, а тому вона потребує постійного контролю та протидії.

2. *Історична мінливість злочинності* свідчить про те, що вона є явищем динамічним та залежить від конкретних часових та інших умов розвитку суспільства. Водночас видається необґрунтованим пов'язувати розвиток злочинності лише з масштабами десятиліття, століття чи конкретної епохи, адже злочинність є надзвичайно динамічним явищем, здатним практично миттєво реагувати на певні зміни суспільного життя. Наприклад, згідно офіційних даних МВС України у період з 26 листопада по 26 грудня 2018 року, протягом якого в 10 областях України діяв правовий режим воєнного стану, в цих областях у порівнянні з аналогічним періодом 2017 року поліція зареєструвала на 20 відсотків менше кримінальних правопорушень, у тому числі тяжких та особливо тяжких (–23%), зокрема тяжких тілесних ушкоджень (–37%), розбоїв (–29%), грабежів (–27%), крадіжок (–23%), незаконних заволодінь транспортними засобами (–47%), порушень правил безпеки дорожнього руху (–49%). Викрито більше фактів незаконного поводження зі зброєю (+26%) та збуту наркотичних засобів (+35%)⁵. Наведений приклад наочно демонструє, що показники злочинності є змінними величинами та залежать від багатьох факторів, у тому числі і від стану правоохоронної

⁵ Сергій Яровий: Воєнний стан припинено, проте усі органи МВС продовжують працювати у посиленому режимі [Електронний ресурс] : [Інтернет-портал]. – Електронні дані. – [Київ : Єдиний портал органів системи МВС України, Міністерство внутрішніх справ України, 2018]. – Режим доступу: https://mvs.gov.ua/ua/news/17311_Sergiy_YAroviy_Vonniy_stan_pripineno_prote_usi_organ_MVS_prodovzhuyut_pracuyati_u_posilenomu_rezhimi.htm (дата звернення 08.02.2020). – Назва з екрана;

За період воєнного стану тяжких злочинів зареєстровано менше на третину – Сергій Князев [Електронний ресурс] : [Інтернет-портал]. – Електронні дані. – [Київ : Єдиний портал органів системи МВС України, Міністерство внутрішніх справ України, 2018]. – Режим доступу: https://mvs.gov.ua/ua/news/17326_Za_period_vonnogo_stanu_tyazhkih_zlochiv_zarestrovano_menshe_na_tretin_u_Sergiy_Knyazev_.htm (дата звернення 08.02.2020). – Назва з екрана.

діяльності (чи характеристик впливу соціального контролю, пов'язаних із обмеженням прав людини у військовий час. Саме тому ми бачимо зниження вуличної злочинності задля введенню комендантської години – *ред.*)

3. *Злочинність є соціальним явищем.* Злочинність не може існувати поза суспільством в силу певних причин, а саме: 1) кримінальні правопорушення вчиняються у сфері суспільного буття та лише індивідами, які є членами суспільства, оскільки поза межами суспільного буття не існує законодавчих правил, що врегульовують правила існування суспільства, наприклад, право на життя та здоров'я, право власності тощо. Поза рамками суспільства втрачається потреба у цих категоріях, адже вони призначені для унормування життя у суспільстві. Якщо ж немає заборон, у тому числі і кримінально-правових, тоді неможливо і порушити їх, тобто вчинити кримінальне правопорушення; 2) оцінка певної поведінки людини як кримінального правопорушення є суспільно-правовою оцінкою, яка базується на усталеному у суспільстві розумінні суспільно небезпечної поведінки загалом та різних її проявів зокрема, а також на формалізованих у законі критеріях та ознаках такої поведінки. Недарма згідно ч. 1 ст. 11 КК України кримінальним правопорушенням є саме суспільно небезпечне діяння (дія або бездіяльність), оскільки кримінально протиправним воно стає через створення загрози або заподіяння шкоди певним інтересам, благам суспільства або суспільним відносинам, у зв'язку з чим ознаки такого діяння формалізуються у кримінальному законі.

4. *Територіальна і часова поширеність злочинності* свідчить про те, що не може йтися про абстрактну злочинність, тобто про злочинність, що існує поза умовами конкретної території та часу. Сама сукупність кримінальних правопорушень, якою, власне, і є злочинність, не може досліджуватися лише як абстрактна механічна сума одиничних кримінальних правопорушень, оскільки дослідження розвитку злочинності неодмінно пов'язані з порівнянням її кількісних та якісних характеристик, а щоб отримати достовірні дані потрібно проводити порівняння показників в рамках

однакових масштабів. У плані території йдеться про рамки відповідної території, наприклад, про територію села, селища, міста, області тощо; якщо ж йдеться про часові рамки, то за основу береться певний часовий період, наприклад, місяць, рік, десять років тощо. Варто додати, що до територіального та часового критеріїв також можна додати й інші критерії. Злочинність може розглядатися у розрізі характеристик кримінальних правопорушень певного виду: йдеться, наприклад, про насильницьку злочинність, екологічну злочинність тощо.

5. *Злочинність є цілісною, заснованою на статистичних закономірностях системою суспільно небезпечних діянь.* Розуміння злочинності як системи означає, що злочинність не є хаотично побудованим явищем, а навпаки певною сукупністю структурних елементів, що на основі певних принципів змістовно і функціонально пов'язані між собою. Це і дає підстави розглядати злочинність як самостійне явище. Злочинність охоплює усі зареєстровані кримінальні правопорушення, незалежно від ступеня їхньої тяжкості, форми та виду вини, характеру суспільних відносин, на які вони посягають, від того, чи вдалося правоохоронним органам їх розкрити тощо. Це і зумовлює цілісність злочинності як системи, оскільки вона враховує усі кримінальні правопорушення без жодних винятків. Злочинність як суспільно-правове явище досліджується також і за допомогою статистичних методів, що дають можливість розрахувати її кількісні показники, на основі яких простежується розвиток злочинності.

6. *Злочинність є системою одиничних суспільно небезпечних діянь, заборонених кримінальним законом.* Як вже було зазначено, кримінальне правопорушення як складова злочинності існує лише у суспільно-правовому полі та є результатом порушення законодавчих заборон, які формалізовані у КК України, який згідно ч. 3 ст. 3 КК України визнається єдиним нормативно-правовим актом, що визначає кримінальну протиправність, караність та інші кримінально-правові наслідки діяння. Відмінність полягає лише в тому, що КК України визначає кожне окреме одиничне кримінальне правопорушення,

натомість злочинність охоплює сукупність усіх вчинених одиничних кримінальних правопорушень у масштабах певної території та певного часу.

Окрім розкритих вище загальних ознак злочинності, організована злочинність характеризується також і низкою додаткових ознак, що характеризують її як вид злочинності. Кількісно ці ознаки по-різному визначаються науковцями, але здебільшого вони є схожими. Цей вид злочинності, як вбачається з його назви, характеризується *організованістю*, що надає йому додаткових ознак. Водночас логічно припустити, що повинен існувати також і антипод організованої злочинності – неорганізована злочинність, проте таке поняття не є характерним для кримінологічної науки та не досліджується на сучасному її етапі. Характеристика певного явища як неорганізованого означає, що воно не має у своїй основі чіткої мети та принципів діяльності, розвивається та діє хаотично, є стихійним, можливо, навіть неусвідомленим. Злочинність, як було розглянуто вище, не можна вважати випадковим явищем через її відносну масовість, здатність швидко реагувати на зміну умов суспільного життя та системний характер, який базується на статистичних закономірностях. Окрім цього, кожне вчинене кримінальне правопорушення, будучи структурною частинкою злочинності, характеризується певною формою та видом вини, а це робить його усвідомленим, зумовленим певними об'єктивними та суб'єктивними факторами, а тому не випадковим.

Натомість організована злочинність базується на певних підвалинах, що означають чітко визначені форми існування, сфери та цілі діяльності, а також правила функціонування⁶. Деякі з цих положень зумовлені особливостями

⁶ Автори звіту «Нові рубежі фронту: організована злочинна економіка в Україні у 2022 році» звертають увагу на вплив війни на організовану злочинність в Україні. До 2022 року російська та українська організована злочинність утворювали найпотужнішу кримінальну екосистему в Європі: згідно з Глобальним індексом організованої злочинності GI-TOC, Росія та Україна посідали перше та третє місце за рівнем злочинності в Європі відповідно. Спалах насильства на Донбасі у 2014 році ще більше стимулював деякі незаконні ринки, особливо торгівлю зброєю. Після початку повномасштабного вторгнення в Україну у 2022 році співпраця між російською та українською організованою злочинністю стала неможливою через політичну ситуацію та логістичні проблеми з контрабандою через лінію фронту, де точиться запекла боротьба. Багато українських кримінальних авторитетів вирішили залишити країну, а воєнний стан і комендантська година в усій країні певний час стримували деякі форми злочинної діяльності. Проте дослідження GI-TOC показує, що після цього несприятливого початкового періоду багато форм організованої злочинності відновилися, а війна

визначених КК України форм співучасті, на яких базується організована злочинність. У цьому контексті можна виділити певні *індивідуальні ознаки організованої злочинності*.

1. *Мета діяльності*. Злочинні формування можуть утворюватися для вчинення різних кримінальних правопорушень, сформулювати вичерпний перелік яких доволі складно. Найпоширенішими видами кримінальних правопорушень, що вчиняються злочинними формуваннями, є кримінальні правопорушення проти: життя та здоров'я (вбивства, тілесні ушкодження тощо), власності (крадіжки, грабежі, розбої, вимагання тощо), викрадення людей, торгівля людьми, незаконне добування корисних копалин, злочини, пов'язані з незаконним обігом зброї та наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інші кримінальні правопорушення проти здоров'я населення тощо. Окрім цього, нерідко злочинні формування характеризуються багатовекторністю своєї діяльності, у зв'язку з чим вони внутрішньо поділяються на підрозділи, наприклад, один з яких займається контрабандою, інший вчиняє вимагання тощо. Одні кримінальні правопорушення можуть вчинятися з метою створення умов для вчинення інших, проте вчинення кримінального правопорушення як такого не є самоціллю для злочинного формування, а навпаки – способом досягнення кримінально протиправної мети. Мотив діяльності злочинного формування зазвичай є корисливим: одержання внаслідок вчинення кримінальних правопорушень коштів, майна або інших вигод майнового характеру. У подальшому ці матеріальні блага розподіляються між членами формування: для деяких з них такі виплати є своєрідною «заробітною платою» за виконання відповідних функцій в інтересах угруповання, розмір якої залежить від

створює для них нові можливості. Величезні потоки гуманітарної та військової допомоги разом із послабленням прикордонного контролю стимулювали контрабанду та незаконне привласнення чужого майна на заході України, а тисячі солдатів на передовій перетворилися на прибутковий новий ринок для наркоторговців. Крім цього, призовники, які намагалися уникнути військового призову, сприяли появі нової форми контрабанди людей. Торгівля біженцями та зброєю також становить серйозну небезпеку. URL: <https://globalinitiative.net/wp-content/uploads/2023/02/Преп'єліз.pdf>

становища конкретного учасника, а також вони можуть мати характер «премій» за успішне виконання певних завдань; частина залишається у керівників формування, для яких ці кошти є прибутком від їхньої діяльності.

Для формувань з більшою кількістю учасників та складнішою структурою є характерним, що певна частина коштів спрямовується на організаційні потреби злочинного формування, а саме на: організацію нових кримінальних правопорушень (наприклад, купівлю необхідної інформації, залучення необхідних фахівців); розвиток матеріальної бази (наприклад, закупівлю певних механізмів та електронного обладнання, які використовуватимуться під час вчинення кримінальних правопорушень); оренду необхідних житлових та нежитлових приміщень; медичну допомогу учасникам, які постраждали під час вчинення кримінальних правопорушень чи у конфліктах з іншими формуваннями; підтримку учасників формувань, яких затримали або які відбувають покарання за вчинені кримінальні правопорушення, а також членів їхніх сімей; підтримку корупційних зв'язків керівництва формування з представниками правоохоронних органів з метою недокументування та невикриття діяльності формування тощо. Для відповідних цілей можуть створюватися окремі фонди. Окрім цього, частина таких коштів може інвестуватися у ведення не забороненої законом підприємницької діяльності, що гарантує стабільний законний прибуток, який може слугувати своєрідною «ширмою» для кримінально протиправної діяльності формування.

Варто відзначити, що також існують своєрідні «зłodійські каси» (або так звані «общаки»), тобто загальні фонди, у які представники злочинних формувань, особи, які самостійно займаються кримінально протиправною діяльністю, регулярно сплачують гроші або передають цінні предмети, які у подальшому використовують у корупційних цілях та для підтримки осіб, які перебувають в установах виконання покарань.

Водночас помилково вважати, що кожному злочинному формуванню притаманна корислива спрямованість. Наприклад, учасники терористичної

організації можуть вчиняти кримінальні правопорушення, керуючись політичними, релігійними або іншими мотивами, не маючи на меті отримання якихось матеріальних благ. Те ж саме можна сказати про терористів-смертників, які є членами терористичних організацій та на виконання завдань цих організацій жертвують власними життями, вірячи, наприклад, у спасіння душі або виконуючи релігійну місію.

2. *Багатоособовий склад учасників.* Вимоги щодо мінімальної кількості учасників відповідних злочинних формувань визначені КК України. Наприклад, для організованої групи – це три учасники (ч. 3 ст. 28 КК України), для злочинної організації – це п'ять учасників (ч. 4 ст. 28 КК України). Але, як правило, йдеться про значно ширше коло учасників, оскільки завдання, що їх ставлять перед собою злочинні формування, є масштабними, а тому для швидкого та якісного виконання їх потрібно значно більше учасників. Вище йшлося про злочинні формування, кримінально протиправна діяльність яких є різноплановою. Природно, що така внутрішня «спеціалізація» стає можливою через залучення достатньо великої кількості учасників, кожен з яких володіє навиками вчинення кримінальних правопорушень певного виду.

3. *Тривалість діяльності.* Здебільшого діяльність злочинних формувань не обмежена яким-небудь періодом у часі або досягненням визначених цілей. Такі формування створюються задля організації та вчинення кримінальних правопорушень на постійній основі, а їхня діяльність, як правило, припиняється через втручання правоохоронних органів.

4. *Ієрархічність побудови.* Вчинення кримінальних правопорушень протягом тривалого часу, чітке планування кримінально протиправної діяльності, налагодження ефективної взаємодії між структурними частинами злочинного формування та координація діяльності різних його структурних частин між собою неможливі без єдиного центру прийняття рішень та управління формуванням. Роль такого центру може виконувати як одноосібний лідер, так і колективний орган, що складається з кількох таких лідерів. Керівники великих формувань кримінальні правопорушення не

вчиняють, а зосереджуються на управлінських функціях. Навіть у злочинних формуваннях, які не є багаточисельними за своїм особовим складом та не потребують створення окремого керівного органу, все ж таки виокремлюється явний лідер, навколо якого згуртовуються інші члени та який має вирішальний вплив на визначення пріоритетів та організацію діяльності злочинного формування.

Ієрархічність також є своєрідною гарантією забезпечення безпеки керівників злочинного формування, оскільки останні не віддають кримінально протиправні накази безпосередньо конкретним виконавцям. Керівники віддають накази лише наблизеним членам злочинного формування, які користуються беззастережною довірою, а останні передають наказ далі згідно правил внутрішньої ієрархії. Як наслідок, у разі затримання правоохоронними органами безпосередніх виконавців, якими зазвичай є представники найнижчих ланок, останні не зможуть повідомити жодну інформацію про лідерів формування, адже просто нею не володіють.

5. *Таємність.* Загалом про саме існування певного формування може бути відомо широкому загалу, також можуть бути відомі його назва, особи його керівників та членів, їхні клички, сфера діяльності та територія впливу. В цілому ця інформація є загальною та фрагментарною, а її поширення не може завдати шкоди інтересам формування. Натомість точна інформація про: особовий склад учасників, ієрархічний поділ серед них, вчинені та майбутні кримінальні правопорушення, місця проживання, зустрічей учасників та керівників формування, засоби та правила зв'язку між ними, місця зберігання предметів, здобутих кримінально протиправним шляхом, та зброї тощо є таємною за своїм характером та за жодних умов не повинна повідомлятися стороннім особам.

6. *Стійкість.* Стійкістю у розумінні п. 11 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про практику розгляду судами кримінальних справ про злочини, вчинені стійкими злочинними об'єднаннями» від 23 грудня 2005 року № 13 є здатність організованої групи та злочинної організації

забезпечити стабільність і безпеку свого функціонування, тобто ефективно протидіяти факторам, що можуть їх дезорганізувати. За своїм характером ці фактори поділяються на внутрішні (наприклад, невизнання авторитету або наказів керівника тощо) та зовнішні (наприклад, недотримання правил безпеки щодо дій правоохоронних органів тощо). Відповідно стійкість поділяється на внутрішню і зовнішню. Ознаками *внутрішньої стійкості* об'єднання, зокрема, є: стабільний склад, тісні стосунки між його учасниками, централізоване підпорядкування учасників, єдині для всіх правила поведінки, наявність плану злочинної діяльності і чіткий розподіл функцій учасників щодо його досягнення. Про *зовнішню стійкість* свідчать: встановлення корупційних зв'язків в органах влади, наявність каналів обміну інформацією щодо діяльності конкурентів по злочинному середовищу, створення нелегальних (тіньових) страхових фондів та визначення порядку їхнього наповнення та використання.

Також можна вести мову й про *інші ознаки* організованої злочинності, наприклад, озброєність, територіальна поширеність діяльності злочинних формувань тощо. Водночас ці ознаки, хоча і є важливими для характеристики організованої злочинності, проте не є вирішальними, бо, наприклад, злочинне формування, яке займається шахрайством шляхом незаконних операцій з використанням електронно-обчислювальної техніки через специфіку діяльності може і не потребувати зброї; так само діяльність з незаконного виготовлення та збуту наркотичних засобів може відбуватися в рамках як однієї адміністративно-територіальної одиниці, так і в масштабах держави або й узагалі мати транснаціональний характер⁷.

Місце організованої злочинності в загальній структурі злочинності. Під структурою злочинності розуміється відношення окремого виду злочинності або групи кримінальних правопорушень до всієї маси злочинності в тому чи

⁷ Жаровська Г. П. Транснаціональна організована злочинність в Україні: феномен, детермінація, протидія: монографія. Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2018. 568 с.

іншому регіоні за конкретний період. Вона означає частку (питому вагу) виділених за певними підставами різних категорій злочинності. Завдяки цьому показнику виявляється будова злочинності, її внутрішній склад. Структура злочинності може бути побудована за соціально-демографічними, кримінально-правовими і кримінологічними підставами. До соціально-демографічних ознак належать такі ознаки особи злочинця: стать, вік, освіта, сімейний стан, рід занять тощо; кримінально-правовими ознаками є такі: ступінь тяжкості кримінального правопорушення, об'єкт кримінального протиправного посягання, форма вини, мотиви вчинення кримінального правопорушення, питома вага групової і рецидивної злочинності, частка найбільш поширених кримінальних правопорушень тощо; кримінологічні ознаки охоплюють такі ознаки: галузь господарської діяльності, де вчинені кримінальні правопорушення, характер міжособистісних стосунків між людьми, домінуюча антисоціальна мотиваційна спрямованість особи злочинців тощо⁸. Охарактеризувати місце організованої злочинності у загальній структурі злочинності є доволі складно, оскільки фактично йдеться про порівняння різних за сутністю понять. Річ у тім, що під час дослідження структури злочинності злочинність поділяється на види за самостійними критеріями, які дають змогу її чітко поділити на самостійні групи, які у сукупності за своїм обсягом дорівнюватимуть поняттю злочинності. Наприклад, за статевою приналежністю злочинців поділяють на чоловіків та жінок, тобто можна вести мову відповідно про чоловічу та жіночу злочинність. У цьому випадку критерій є чітким, бо охоплює лише одну ознаку – ознаку статі. Якщо ж йдеться про організовану злочинність, то вона як явище характеризується великою кількістю ознак і є комплексною за своїм характером, а тому може охоплювати одночасно кілька видів злочинності, виділених на основі інших критеріїв. Наприклад, кримінальні правопорушення в складі злочинних формувань характеризуються такими

⁸ Кримінологія: Загальна та Особлива частини : підручник / І.М. Даньшин, В.В. Голіна, М.Ю. Валуйська та ін.: за заг. ред. В.В. Голіни. – 2-ге вид. перероб. і доп. – Х.: Право, 2009. – С. 24.

ознаками: можуть вчинятися як чоловіками, так і жінками; за ступенем тяжкості можуть належати насамперед до тяжких та особливо злочинів, хоча іноді це можуть бути, наприклад, і нетяжкі злочини; здебільшого є корисливими кримінальними правопорушеннями, але іноді, як зазначено вище, можуть бути і некорисливими; можуть бути насильницькими або ненасильницькими; можуть мати різну спрямованість, наприклад, це можуть бути кримінальні правопорушення проти власності, кримінальні правопорушення проти громадської безпеки, кримінальні правопорушення проти громадського порядку та моральності тощо.

Також варто зауважити, що кримінальний закон містить лише кілька складів злочинів, що можуть вчинятися винятково у складі злочинних формувань, а саме: «Створення, керівництво злочинною спільнотою або злочинною організацією, а також участь у ній» (ст. 255 КК України), «Бандитизм» (ст. 257 КК України), «Створення терористичної групи чи терористичної організації» (ст. 258-3 КК України), а також деякі інші склади злочинів. Решта кримінальних правопорушень (тут йдеться про умисні кримінальні правопорушення) можуть вчинятися як одноособово, так і у складі злочинних формувань, наприклад, кримінальні правопорушення проти власності, проти життя і здоров'я особи тощо. Цей чинник також ускладнює однозначне розмежування організованої злочинності та інших видів кримінальних правопорушень.

Окрім цього, важливо дослідити і зв'язки окремих видів злочинності із організованою злочинністю. Варто відзначити, що зв'язки ці є двосторонніми, а види злочинності не вичерпують одні одних. Наприклад, якщо розглянути це питання з погляду умисних кримінальних правопорушень (як окремого виду), то можна припустити, що з усіх умисних кримінальних правопорушень лише частина вчинені злочинними формуваннями, а решта – одноособово; натомість, якщо розглянути це питання з погляду організованої злочинності (як окремого виду), то здебільшого ці кримінальні правопорушення є умисними, проте можна припустити, що з тих чи інших причин злочинними

формуваннями можуть вчинятися також і необережні кримінальні правопорушення, а тому організована злочинність не вичерпується лише умисними кримінальними правопорушеннями.

На основі наведеного можна зробити висновок, що організована злочинність є одним із видів та частиною злочинності, пронизує практично усі її групи, виділені на основі різних критеріїв, проте не вичерпує їх.

1.2. Форми прояву організованої кримінально протиправної діяльності

У попередньому підрозділі серед іншого йшлося про значну різноманітність проявів організованої злочинності у контексті об'єктів кримінально протиправного посягання. Ці кримінальні правопорушення торкаються різних сфер суспільного життя, які загалом є самостійними. Кожна з цих сфер характеризується індивідуальними особливостями, які відображаються також і на організованій злочинності, що розвивається у конкретній сфері. А тому виникає потреба розглянути *форми прояву організованої злочинності*, тобто типові відокремлені сфери суспільного життя, в межах яких існує організована злочинність, що характеризується індивідуальними ознаками, зумовленими особливостями відповідної сфери. Оскільки ці сфери є відокремленими, то організована злочинність у їхніх межах існує відносно самостійно, а тому тут не йдеться про підпорядкування форм одна одній. У кримінології форми організованої злочинності називають її горизонтальною структурою.

Розглянемо такі форми організованої злочинності.

1) Злочинні формування, що вчиняють загальнокримінальні кримінальні правопорушення.

Такі формування можуть бути різними за своєю чисельністю, можуть мати різну географію діяльності. Часто йдеться про вчинення кримінальних правопорушень, що не потребують особливої злочинної кваліфікації чи

спеціальних знарядь. Найчастіше вчиняються корисливі кримінальні правопорушення (крадіжки, грабежі, розбої, вимагання тощо), а також насильницькі кримінальні правопорушення (умисні вбивства, у тому числі і з корисливих мотивів, заподіяння тілесних ушкоджень, різних ступенів тяжкості тощо). Водночас такі злочинні формування можуть зосереджуватися, наприклад, на шахрайстві, що потребує від злочинців високорозвинених комунікативних навиків та широкої ерудованості.

Дисципліна у таких формуваннях ґрунтується на беззастережному авторитеті керівника або кількох керівників, що є характерним для переважної більшості організованих злочинних формувань. Основою авторитету керівника є значно вищий інтелектуальний рівень та неабиякі організаторські здібності, що вигідно його вирізняє з-поміж інших членів, які власне тому і довіряють йому функцію планування та координування їхньої діяльності. Керівник може мати кілька наближених до себе членів формування, які користуються його довірою та здатні організовувати виконання його наказів, а тому формують своєрідну проміжну ланку між керівником та безпосередніми виконавцями. Найнижчою ланкою є фактичні виконавці наказів керівника, критерієм відбору яких є фізична сила та особиста відданість керівнику. Якщо певний виконавець володіє також і необхідними лідерськими якостями, то у майбутньому він може підніматися ієрархічними щаблями та навіть стати одним із керівників або замінити керівника формування. Нерідко трапляється, що такі виконавці, здобувши значний досвід кримінально протиправної діяльності, відокремлюються та створюють власні злочинні формування за аналогічним зразком. Таким чином, структура таких об'єднань, як правило, не є розгалуженою; якщо ж вони не є великими за кількісним складом, то брати участь у вчиненні кримінального правопорушення можуть навіть керівники.

Для таких формувань не обов'язковими є корупційні зв'язки в органах державної влади, оскільки кримінальні правопорушення, які вони вчиняють, не пов'язані із доступом до державного бюджету; водночас вони можуть

налагоджувати такі зв'язки з правоохоронними органами та в судах з метою уникнення кримінальної відповідальності або пом'якшення покарання затриманим членам злочинних формувань.

Враховуючи, що такі формування зосереджують у своїх руках велику кількість викрадених ювелірних виробів, творів мистецтва, побутової техніки, іншого майна, для них важливо налагодити зв'язки з іншими формуваннями або особами, які займаються скуповуванням або збутом таких предметів та за наперед обумовлену винагороду допомагатимуть конвертувати викрадене у гроші.

Нерідко діяльність таких формувань є значно складнішою. Наприклад, їхні учасники також зосереджують свою діяльність на пошуку інформаторів, які надаватимуть дані про місця проживання заможних осіб, про місця зберігання їхніх матеріальних цінностей, а також важливі відомості про їхні звички, маршрути пересування, засоби охорони тощо. Такі інформатори з'являються на основі особистих контактів відповідного учасника злочинного формування, не є членами останніх та не володіють інформацією про таке формування; вони залучаються на платній або безоплатній основі. На основі здобутої інформації розробляється план вчинення конкретного кримінального правопорушення, який залежно від обставин може досягати рівня спецоперації та включати групи спостереження, відволікання та забезпечення безпеки, резервні групи тощо. Такі групи забезпечуються ефективною зброєю, найсучаснішою технікою, транспортними засобами, мають у своїх лавах спеціалістів з відкриття замків, знешкодження сигналізацій та інших технічних засобів охорони.

Такі кримінальні правопорушення також можуть вчинятися і на замовлення, що стосується насамперед вбивств, викрадення коштовних творів мистецтва та предметів колекціонування тощо.

Залежно від характеру кримінальних правопорушень, які вони вчиняють, цю категорію злочинних формувань також можна поділити на види, а саме йдеться про злочинні формування, які вчиняють: 1) кримінальні

правопорушення проти життя та здоров'я потерпілого на замовлення; 2) крадіжки (зокрема у громадському транспорті або з проникнення у житло, інше приміщення чи сховище потерпілого); 3) грабежі, розбої, вимагання; 4) викрадення та торгівлю людьми (зокрема і з метою організації зайняттям проституцією викраденими особами як на території України, так і за кордоном); 5) виготовлення, торгівлю зброєю; 6) викрадення транспортних засобів (цю категорію варто виділити окремо, оскільки вчинення таких злочинів потребує від злочинця певних технічних знань та навиків); 6) виготовлення та збут наркотичних засобів, психотропних речовин та їхніх аналогів тощо. На основі цього критерію можна наводити й інші види злочинних формувань. Водночас важливо наголосити, що такий поділ не є абсолютним, адже в одних випадках злочинні формування можуть вчиняти виключно один з наведених видів кримінальних правопорушень, проте нерідко вони можуть мати складнішу структуру, в межах якої кожна структурна частина вчиняє різні кримінальні правопорушення.

2) Злочинні формування, що вчиняють економічні кримінальні правопорушення.

Формування цього виду зосереджуються насамперед на вчиненні кримінальних правопорушень у господарській сфері, а також деяких кримінальних правопорушень проти власності.

До економічних кримінальних правопорушень належать такі види: 1) кримінальні правопорушення в кредитно-розрахунковій сфері; 2) кримінальні правопорушення у сфері використання бюджетних коштів; 3) кримінальні правопорушення у сфері оподаткування; 4) службові кримінальні правопорушення; 5) кримінальні правопорушення у сфері зовнішньоекономічної діяльності; 6) інші кримінальні правопорушення.

Найбільш поширеними видами економічних кримінальних правопорушень є контрабанда, зайняття гральним бізнесом, дії з незаконно виготовленими підакцизними товарами, протидія законній господарській діяльності, протиправне заволодіння майном підприємства, установи,

організації, легалізація (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів), доведення до банкрутства, привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем, а також інші склади кримінальних правопорушень⁹.

Якщо вчинення загальнокримінальних кримінальних правопорушень потребує насамперед хорошої фізичної підготовки учасників формувань та відповідних знарядь, то для вчинення кримінальних правопорушень цієї категорії часто необхідний високий інтелектуальний рівень та фахова підготовка як організаторів, так і виконавців. Такі кримінальні правопорушення вчиняються у співучасті з фахівцями у сфері юриспруденції, бухгалтерського обліку, фінансів та оподаткування. Значна частина цих кримінальних правопорушень вчиняються службовими особами або із залученням службових осіб, оскільки необхідним є прийняття певних владно-розпорядчих рішень; окрім цього, такі формування навряд чи можуть успішно займатися кримінально протиправною діяльністю без корупційних зв'язків практично в усіх органах державної влади, зокрема в судах, правоохоронних органах, органах державної фіскальної та виконавчої служб, в нотаріаті.

Враховуючи специфіку діяльності таких формувань, наявність зброї не є обов'язковою для них. Проте вони можуть мати у своєму складі певні структурні частини, які у разі необхідності можуть забезпечити силову та збройну підтримку відповідних акцій. Достатньо поширеним є варіант залучення приватних охоронних структур, які на законних підставах володіють певними видами зброї. Наприклад, одним із найпоширеніших способів протиправного заволодіння майном підприємства, установи, організації, яке ще іменують рейдерством, є: пошук підприємства, яке має значну кредиторську заборгованість або у якому існують конфлікти між співвласниками, подальша фальсифікація підстави переходу права власності

⁹ Chalfin, Aaron, and Justin McCrary. 2017. "Criminal Deterrence: A Review of the Literature." *Journal of Economic Literature*, 55 (1): 5-48.

на майно підприємства або корпоративні права до нового власника, результатом чого є судові рішення, яке набрало законної сили, перереєстрація права власності на нового власника, а після цього – фізичне захоплення підприємства. Кінцева мета таких дій може полягати у продовженні господарської діяльності підприємства та отриманні прибутків новим власником, продажу майна підприємства тощо. Задля успіху на кожному з цих етапів рейдер повинен заручитися підтримкою відповідних суб'єктів, а саме: суду – для вирішення штучно ініційованого судового провадження на свою користь; органів юстиції (державної реєстраційної та виконавчої служб); відповідних суб'єктів для силової підтримки та вчинення тиску на колектив підприємства з метою подальшої співпраці з новим власником. Окрім цього, важливо здобути сприяння органів внутрішніх справ, прокуратури та служби безпеки, які не реагуватимуть на звернення попереднього власника підприємства та не втручатимуться у процес захоплення. Можна підсумувати, що вчинення таких кримінальних правопорушень потребує залучення багатьох співучасників, які забезпечать глибоке знання законодавства, необхідні корупційні зв'язки, організаційну та силову підтримку.

Так само й заняття контрабандою у великих масштабах потребує підтримки на митниці, у прикордонній службі та органах безпеки з метою невикриття та неприпинення такої діяльності.

Поширеними також є і кримінальні правопорушення в бюджетній сфері, що вчиняються, як правило, службовими особами, які є суб'єктами розпоряджання коштами державного або місцевих бюджетів, у співучасті зі службовими особами юридичних осіб, які продають товари, послуги або виконують роботи за рахунок цих коштів. Вибір за результатами процедур державних закупівель конкретних юридичних осіб, які будуть контрагентами за такими договорами, відбувається на основі домовленостей з їхніми службовими особами про повернення частини бюджетних коштів (як правило, у готівковій формі) на користь службової особи-розпорядника бюджетних коштів, тобто так звані «відкати», що є результатом завищення запропонованої

вартості товарів (робіт або послуг) та/або подальшого заниження фактично виконаних їхніх обсягів та якості.

3) Злочинні формування, що вчиняють кримінальні правопорушення, пов'язані з тероризмом.

Як йшлося вище, мотиви діяльності таких формувань не є корисливими, а мета може базуватися на політичних поглядах, релігійних переконаннях чи громадянській позиції.

Водночас специфіка їхньої діяльності полягає у тому, що організація та провадження терористичної діяльності вимагають великих фінансових витрат. Йдеться про витрати на планування терористичних актів, навчання учасників таких формувань, купівлю зброї та забезпечення конспірації. А тому такі формування, маючи за кінцеву мету вчинення терористичних актів, з метою самофінансування власної діяльності можуть вчиняти інші кримінальні правопорушення, зокрема загальнокримінальні, або ж отримувати фінансування від злочинних формувань, що вчиняють інші види кримінальних правопорушень, але також переслідують і терористичні цілі.

Водночас не завжди такі формування фінансуються за рахунок кримінально протиправної діяльності. Наприклад, нещодавні дослідження фінансування такої терористичної організації як міжнародне терористичне угруповання «Ісламська держава Іраку і Леванту» (далі – ІДІЛ) дозволили встановити такі джерела її фінансування: 1) нелегальний прибуток від злочинної діяльності на окупованих територіях: пограбування банків, грабежі, контроль над нафтовими родовищами й нафтопереробними заводами, розкрадання економічних активів і незаконне оподаткування товарів та готівки, що переміщуються транзитом через підконтрольну ІДІЛ територію; 2) викрадення людей з метою викупу; 3) пожертви, в тому числі з боку (або за посередництвом) некомерційних організацій; 4) матеріальна підтримка, наприклад, від іноземних бойовиків-терористів, яка складається зі збору коштів у рідній країні для поїздки на підконтрольну ІДІЛ територію,

переміщення коштів бойовиками, а також відправлення коштів діаспорами; 5) залучення коштів через сучасні соціальні мережі¹⁰.

Згідно даних офіційної статистики у 2018 році у кримінальних провадженнях про злочини, пов'язані з тероризмом (йдеться про статті 258–258-5 КК України), набрали законної сили судові рішення щодо 151 особи, з яких: 104 особи було засуджено, а щодо 47 осіб кримінальні провадження було закрито; відповідно жодна з цих осіб не була виправдана та до жодної з них не застосовувалися примусові заходи медичного характеру. Якщо ж проаналізувати кількісний склад засуджених за відповідними статтями КК України, то ситуація є такою: за ст. 258 КК України «Терористичний акт» засуджено 9 осіб, а саме по 3 особи за відповідно за частинами 1, 2 та 3; за ч. 1 ст. 258-3 КК України «Створення терористичної групи чи терористичної організації» засуджено 87 осіб; за ст. 258-5 КК України «Фінансування тероризму» засуджено 8 осіб, а саме по 4 особи відповідно за частинами 1 та 2¹¹.

Згідно даних Служби безпеки України, яка є головним органом у загальнодержавній системі боротьби з терористичною діяльністю, у результаті вжитих впродовж 2015-2017 років заходів та слідчих (розшукових) дій з метою протидії міжнародному тероризму:

1) припинено функціонування 5 транснаціональних логістичних мереж ІДІЛ;

2) викрито протиправну схему забезпечення бойовиків паспортами громадян України, паспортами громадян України для виїзду за кордон, у тому числі біометричними;

3) ліквідовано 23 «перевальні пункти», що використовувались для переховування бойовиків у різних регіонах України;

¹⁰ Ризики тероризму та сепаратизму (2017) / Державна служба фінансового моніторингу України // http://www.sdfm.gov.ua/content/file/Site_docs/2017/20171228/tipolog_teror2017.pdf. – С. 17–18.

¹¹ Звіт про осіб, притягнутих до кримінальної відповідальності, та види кримінального покарання за 2018 рік (форма № 6 (річна)) / Державна судова адміністрація України // https://court.gov.ua/userfiles/media/media/6_2018.xlsx

4) виявлено 86 членів та прихильників ІДІЛ та «Аль-Каїди», 17 з яких перебували в міжнародному розшуку;

5) до кримінальної відповідальності за злочини у сфері тероризму та інші пов'язані злочини (за статтями 255, 258-1, 258-3, 263, 332, 358 КК України) притягнуто 9 членів та прихильників ІДІЛ, стосовно 3 організаторів каналу переправлення бойовиків ІДІЛ обвинувальні акти передані до суду (за статтями 258-3, 258-5, 263 та 358 КК України);

6) видворено/примусово повернуто з України 53 члени ІДІЛ;

7) 1 355 прихильникам ІДІЛ заборонено в'їзд в Україну;

8) попереджено спробу організації прихильниками ІДІЛ підризу автомобіля в громадському місці¹².

З наведених даних можна зробити висновок, що діяльність злочинних формувань, пов'язаних з тероризмом, є достатньо поширеною в Україні, а тому є підстави розглядати такі формування як одну з форм організованої злочинності.

4) Злочинні формування, що створюються в кримінально-виконавчих установах закритого типу.

Слідчі ізолятори, виправні та виховні колонії так само є середовищем розвитку організованої злочинності. Це пов'язано з тим, що більшість членів злочинних формувань, які відбувають покарання у таких установах, не те, що не стають на шлях виправлення, а продовжують дотримуватися прийнятих у їхніх формуваннях правил поведінки. Так, в установах виконання покарань стосунки таких засуджених базуються на принципі ієрархічності та розподілу обов'язків, тобто є: привілейовані засуджені, які фактично стоять на чолі інших засуджених; особи, які є наближеними до них, через яких передаються різні накази окремій ланці виконавців; а також найнижча ланка – засуджені, які виконують чорнову господарську роботу. Загалом структура стосунків між засудженими є близькою до структури злочинних формувань, які

¹² Ризики тероризму та сепаратизму (2017) / Державна служба фінансового моніторингу України // http://www.sdfm.gov.ua/content/file/Site_docs/2017/20171228/tipolog_teror2017.pdf. – С. 21.

функціонують поза установами виконання покарань і представниками яких вони є. Такі засуджені виконують одразу декілька функцій, а саме:

1) підтримують злочинні традиції, звичні для них поза установами виконання покарань, що дозволяє їм підтримувати статус у злочинному середовищі, який вони здобули до засудження, що також є способом задоволення власних амбіцій. Окрім цього, така система стосунків дозволяє зберігати певні комунікативні навички, а це у перспективі дозволяє таким засудженим набагато швидше адаптуватися до злочинного життя після відбуття покарання;

2) забезпечують пошук та відбір серед інших засуджених майбутніх членів злочинних формувань, які володіють необхідними якостями, та у перспективі зможуть виконувати покладені на них керівниками формувань функції;

3) налагоджують та контролюють кримінально протиправну діяльність, що з метою одержання прибутку провадиться в таких установах. Найпоширенішими видами кримінальних правопорушень, що вчиняються в установах виконання покарань, є кримінальні правопорушення, пов'язані з незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин, їхніх аналогів та незаконним обігом зброї. Провадження такої діяльності потребує добре налагоджених зв'язків поза установами виконання покарань.

Важливим фактором також є налагодження корупційних зв'язків з адміністрацією та оперативними підрозділами установ виконання покарань, що є гарантією невикриття кримінально протиправної діяльності;

4) організовують швидкий двосторонній обмін інформацією як всередині установи, так і з зовнішнім світом. Можливими є випадки, коли засуджені керівники продовжують ефективно керувати підлеглими членами злочинного формування та контролювати їхню кримінально протиправну діяльність, відбуваючи покарання;

5) слідкувати за дотриманням правил співжиття іншими засудженими та карати осіб, винних у порушенні цих правил.

Можна підсумувати, що злочинні формування в установах виконання покарань можуть функціонувати як відгалуження від формувань, що функціонують поза такими установами, або ж бути самостійними та налагоджувати необхідні зв'язки зовні.

Вище охарактеризовано основні типи злочинних формувань залежно від специфіки або умов їхньої діяльності. Проте не виключено, що певне формування може характеризуватися ознаками одночасно декількох форм організованої злочинності. Наприклад, злочинна організація може займатися контрабандою наркотичних засобів з-за кордону на територію України, здійснюючи після цього їхній збут, зокрема і через власні осередки в установах виконання покарань. Але на відміну від злочинних формувань, які вчиняють різні види кримінальних правопорушень в рамках однієї форми організованої злочинності, формування, що поєднують ознаки різних форм організованої злочинності, трапляються значно рідше. Це пояснюється тим, що ці кримінальні правопорушення істотно різняться за своїм характером, процесами організації та вчинення, а також за спектром особистих якостей злочинців, необхідних для їхнього вчинення.

Характеризуючи форми організованої злочинності, не можна оминати увагою так званих *«злочинців в законі»* (*«злочинців»* або *«законників»*). Йдеться не про окреме злочинне формування як самостійну одиницю в системі організованої злочинності, а про певну спільноту, до якого належать так звані *«злочинці»* або *«злочинці у законі»*. Ця спільнота виникла у СРСР приблизно у 30-х роках ХХ століття, а на сьогодні є характерною для колишніх республік СРСР та держав-членів сучасної СНД. *«Законники»* протиставляли себе державному апарату, не визнавали законів та будь-яких правил, санкціонованих державою та прийнятих у суспільстві. Метою їхнього існування було збереження старих злочинських правил та традицій, розвиток злочинського руху, а також взаємна підтримка один одного. Саме *«злочинці в законі»* фактично виступають суддями у різних конфліктних ситуаціях між представниками злочинного світу, а їхні рішення не підлягають оскарженню. Вони слідкують за дотриманням

злочинських законів на підконтрольних територіях, контролюють кримінально протиправну діяльність, зберігають у себе так звані «общаки», забезпечують своєчасність і повноту внесків до них, а також за рахунок цих коштів організовують підтримку засуджених в установах виконання покарань.

«Злочинці у законі» повинні повсякчас дотримуватися так званого «злочинського закону» («злочинських понять» або «злочинського кодексу»), що є неписаним зводом положень, які врегульовують умови життя та поведінку представників злочинського руху. Таким особам забороняється будь-яка політична діяльність та співпраця з державою, тобто вони не можуть нести службу в армії, обіймати будь-які державні посади, їм заборонено співпрацювати зі слідчим, прокурором чи судом, тобто вони не можуть давати показання, визнавати свою вину у вчинених кримінальних правопорушеннях тощо; вони не можуть мати сім'ю, дітей, довгострокових стосунків з жінками; оскільки «злочинці в законі» не може працювати та отримує матеріальне забезпечення з так званого «общака», він забезпечується усім необхідним, проте умови його побуту повинні бути скромними, без розкоші; «злочинці в законі» повинен проводити роботу з молоддю, роз'яснювати їй зміст злочинських понять та залучати до злочинського руху, встановлювати свою владу в установах виконання покарань та організовувати матеріальну підтримку засуджених. «Злочинці» не може зберігати при собі речі, вилучені з цивільного обігу, оскільки це може стати підставою для його затримання та подальшого кримінального переслідування; усі необхідні речі такого роду зберігає його оточення.

Цікаво, що така особа не може заперечувати свою належність до «злочинців в законі» або відповісти негативно, якщо її прямо про це запитують, оскільки, така відповідь призведе до позитивної втрати звання. Цікаво, що у зв'язку з цим Кримінальний кодекс Грузії (далі – КК Грузії) у 2006 році доповнено статтею про кримінальну відповідальність за членство у злочинській спільноті та перебування у положенні «злочинця у законі» (відповідно частини 1 та 2 ст. 223¹ КК Грузії). Варто відзначити, що відповідальність за ці діяння є суворою,

наприклад, за перебування у статусі «зłodія в законі» винному може бути призначене покарання у виді 7–10 років позбавлення волі, а також додатково може бути призначено штраф¹³. Саме істотне посилення кримінально-правової протидії організованим злочинності спочатку в Грузії, було однією з причин, якими можна пояснити достатньо часті спроби «зłodіїв в законі» оселитися в Україні та продовжувати тут свою злочинну діяльність, про що детальніше йтиметься нижче. Варто також відзначити, що на сьогодні КК України використовує поняття «вор в законі» та передбачає кримінальну відповідальність за деякі особливо кваліфіковані склади злочинів, вчинені цими суб'єктами (ст.ст. 255, 255¹ КК України). Зазначені зміни та доповнення внесені на підставі Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за злочини, вчинені злочинною спільнотою» від 4 червня 2020 року.

Звання «зłodія у законі» може бути присвоєне особі за підсумками процедури так званої «коронації», яку уповноважені проводити інші «зłodії в законі» у кількості не менше двох або трьох, але також особа може отримати цей статус під час злочинної сходки, на якій присутні інші «зłodії в законі». «Коронація» є своєрідним підсумком, який означає, що кандидат на це звання характеризується такими ознаками: 1) як правило, йдеться про особу, яка була неодноразово судима та відбувала покарання в установах виконання покарань за кримінальні правопорушення, які є «гідними» цього звання. Йдеться про корисливі кримінальні правопорушення, кримінальні правопорушення проти життя та здоров'я особи, тобто про кримінальні правопорушення загальнокримінальної спрямованості; натомість «негідними» цього звання є зґвалтування, кримінальні правопорушення проти дітей, хуліганство; 2) кандидат на це звання повинен своєю поведінкою як в установах виконання покарань, так і поза ними доказати те, що він є «гідним» цього звання. Йдеться про те, що така особа «гідно» себе поводить в оточенні інших представників

¹³ Уголовный кодекс Грузии (22 июля 1999 года, № 2287-вс) // <https://matsne.gov.ge/ka/document/download/16426/143/ru/pdf>

злочинного світу, вміє відповідати за власні слова, ніколи не допускала зневажливого ставлення чи образ щодо своїх товаришів, якщо для цього не було чітких підстав, а також така особа повинна неухильно дотримуватися правил злочинського життя; 3) за умови позитивних результатів перевірки такого кандидата, що проводиться шляхом розсилання листів (кількість яких може перевищувати навіть число десять) в установи виконання покарань, а також іншим «злочинам в законі», задля отримання відповіді на питання, чи кандидат є гідним звання «злочинця в законі».

Якщо не встановлено перешкод, кандидат оголошується «злочинцем в законі», характерною ознакою чого є нанесення татуювань у вигляді зірок на його плечі та коліна.

На сьогодні претендувати на звання «злочинця в законі» можуть лише чоловіки, а «коронація» жінок заборонена з середини 50-х років XX століття. Це пояснюється тим, що «злочинця в законі» не може мати жодних статевих контактів з чоловіками, що для жінок є природним. Проте раніше траплялися випадки «коронації» жінок. Останньою володаркою цього звання є Аглая Демідова, яка мала кілька судимостей за кишенькові крадіжки та крадіжки з проникненням у квартири та магазини, а також вбивство. Хоча жінки і не допускалися до прийняття рішень на «сходах», проте з її думкою рахувалися та часто питали порад. Власне за статеві зносини з чоловіком злочинська спільнота і позбавила її звання та засудила до смертної кари, яка невдовзі була виконана¹⁴. Відомою також є і Каліна Нікіфорова, яка за часів СРСР займалася товарною та валютною спекуляцією, контрабандою антикваріату, шахрайством та організацією розбоїв, була судимою. Її фактично коронували через її сина Віктора, який отримав звання «злочинця в законі» за заслуги матері. Відомо, що паралельно зі своєю злочинною діяльністю вона також була

¹⁴ <https://fakty.ua/308132-vinovata-lyubov-stalo-izvestno-za-chto-kriminalnye-avtoritety-ubili-poslednyuyu-vorovku-v-zakone>

інформатором міліцейського відділу по боротьбі з господарськими злочинами¹⁵.

Хоча «зłodії в законі» є найавторитетнішими представниками злочинного світу, варто відзначити, що ця спільнота за своєю структурою не є монолітною. Між «зłodіями в законі» можуть тривати багаторічні протистояння, метою яких є зосередження під своїм контролем нових територій та перерозподіл фінансових потоків на свою користь. Як правило, йдеться про протистояння між «законниками», які за етнічним походженням є слов'янами, та «зłodіями», які є вихідцями з держав Кавказу.

Але як влучно відзначив давньогрецький філософ Геракліт: все тече, все змінюється. Не є винятком і спільнота «зłodіїв в законі», яка з плином часу йде своїм еволюційним шляхом. Сьогодні серед них трапляються особи, які перебувають у зареєстрованих шлюбах та мають сім'ї, ті, хто жодного разу не відбували покарання в установах виконання покарань, як і ті, хто фактично купили ці титули за значні суми, хоча жодними досягненнями у злочинній спільноті не відзначилися. Не рідкістю для «зłodіїв в законі» є потяг до надмірної розкоші та прагнення сконцентрувати у своїх руках значні капітали. «Зłodії в законі» нової формації зосереджують свою увагу на усіх видах злочинності, які можуть принести прибуток, займаються зокрема і економічною злочинністю, а також і законною підприємницькою діяльністю, налагоджують корупційні зв'язки серед високопосадовців. На сьогодні їхній вплив на економічні процеси держави залишається відчутним.

Водночас варто наголосити, що хоча спільнота «зłodіїв в законі» і належить до організованої злочинності, проте вони часто відрізняються від інших злочинних формувань сучасності тим, що представники останніх не дотримуються «зłodійського закону», відмовляються узгоджувати свою діяльність зі «зłodіями» та сплачувати внески в «общаки». Загалом такі формування є автономними у своїй кримінально протиправній діяльності, інші

¹⁵ <http://xn--j1aidcn.org/pervaya-zhenshhina-vor-v-zakone-kalina-ni/>

злочинні формування сприймають як конкурентні та ведуть з ними війни за поділ сфер впливу, як, власне, і з самими «законниками». Натомість «законники» вважають, що члени таких формувань є безпринципними, діють свавільно та повинні були б підпорядковуватися злодіям як представникам значно давнішої та традиційної спільноти, яка займає лідерські позиції у злочинному світі.

Фахівці відзначають, що на сьогодні в Україні перебувають за різними підрахунками від 15 до 30 «законників», при цьому відзначається, що 12 з них є доларовими мільйонерами¹⁶. Хоча деякі джерела називають навіть цифри від 80 до 100 «злодіїв», які, зокрема контролюють 70% викрадень автомобілів, 60% квартирних крадіжок, терористичні злочини, вбивства, вбивства на замовлення¹⁷. Відзначається, що на сьогодні «злодії» з Росії та з держав Кавказу приїжджають в Україну з метою розширення сфер свого впливу, а також вони прагнуть збагатитися за рахунок війни на Сході України¹⁸. Згідно даних Національної поліції України протягом 2018 року на території України затримано 14 «злодіїв у законі», 11 з них видворено за межі України, проте деякі з них, незважаючи на заборону в'їзду, знову повертаються в Україну на підставі підроблених документів¹⁹. Підстав для притягнення таких осіб до кримінальної відповідальності, як правило немає, оскільки самостійно вони вчиняють кримінальні правопорушення порівняно рідко, натомість встановити їхню причетність до інших кримінальних правопорушень вкрай складно, оскільки будь-які накази вони віддають лише через близьких осіб, які користуються їхньою довірою, а під час затримання заборонених для зберігання речей у них не виявляють.

¹⁶ <https://racurs.ua/ua/n124115-abroskin-zlodiiv-v-zakoni-pronykaut-u-vsi-derjavni-instytuciyi.html>

<https://ukr.segodnya.ua/lifestyle/fun/deda-hasana-vzyali-v-moment-prileta-putina-740554.html>

¹⁷ https://censor.net.ua/ua/news/3070242/sogodni_v_ukrayini_diyut_vid_80_do_100_zlodiiv_u_zakoni_avakov

¹⁸ https://antikor.com.ua/articles/133208-zlodiji_v_zakoni_zlitajutjsja_do_ukrajini_jak_muhi_na_med_eks-golova_penitentsiarnoji_sluhbi

¹⁹ <https://www.unn.com.ua/uk/news/1780934-zlodiiv-v-zakoni-za-dopomogoyu-pidroblenikh-dokumentiv-povertayutsya-v-ukrayinu>

1.3. Класифікації організованих злочинних об'єднань

Як вже було зазначено вище, Закон України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» в частині визначення видів та ознак кримінальних правопорушень, що вчиняються у зв'язку з створенням та діяльністю організованих злочинних угруповань, відсилає нас до норм КК України. А тому коли йдеться про види організованої злочинності насамперед варто розглянути саме ті її види, ознаки яких формалізовані у кримінальному законі. Цю класифікацію ще називають класифікацією за кримінально-правовою ознакою або класифікацією за ознакою створення та діяльності злочинних угруповань. Водночас ці назви є достатньо умовними та й класифікацією такий розподіл можна назвати лише умовно, оскільки, виділяючи у ст. 28, а також у статтях Особливої частини КК України окремі форми співучасті, законодавець одночасно використав кілька критеріїв, хоча кожна окрема класифікація повинна базуватися на самостійному критерії, який дозволить розподілити певну множину на самостійні групи. Натомість законодавець одночасно врахував і кількісний склад учасників відповідного формування, характер взаємозв'язків між ними, мету створення, а також деякі інші ознаки, наприклад, наявність зброї, як наслідок ознаки деяких видів цих формувань співпадають, що не є характерним для класифікації. А тому, як видається, є підстави вести мову про *кримінально-правові форми організованих злочинних формувань*, до яких належать:

1) *організована група* (ч. 3 ст. 28 КК України); 2) *злочинна організація* (ч. 4 ст. 27, ст. 255 КК України); 3) *озброєна банда* (ст. 257 КК України); 4) *терористична група* (ст. 258³ КК України); 5) *терористична організація* (ст. 258³ КК України); 6) *не передбачене законом воєнізоване формування* (ст. 260 КК України); 7) *не передбачене законом збройне формування* (ст. 260 КК України). Кримінально-правові ознаки цих формувань будуть розглянуті у наступному розділі.

В певних випадках вчинення злочину організованою групою є ознакою кваліфікованих та особливо кваліфікованих складів злочинів, а саме йдеться про: 1) організовану групу, учасники якої вчинили дії з метою насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або на захоплення державної влади (ч. 3 ст. 109 КК України); 2) організовану групу, учасники якої вчинили незаконне позбавлення волі або викрадення людини (ч. 3 ст. 146 КК України); 3) організовану групу, учасники якої вчинили розбій (ч. 4 ст. 187 КК України); 4) організовану групу, яка вчинила легалізацію (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом (ч. 3 ст. 209 КК України), а також інші види організованих груп, через вказівку на які формулюються такі склади злочинів.

Також за цим критерієм закон виділив окремий вид злочинної організації – транснаціональну організацію, яка займається незаконним вилученням або торгівлею анатомічними матеріалами людини (ч. 5 ст. 143 КК України).

Якщо ж розглядати організовані злочинні формування *за критерієм родового об'єкта кримінально протиправних посягань (за характером кримінального правопорушення)*, то варто наголосити, що загалом такі формування можуть вчиняти кримінальні правопорушення, що належать до переважної більшості розділів Особливої частини КК України.

У кримінологічній літературі організовані злочинні формування класифікують також і за іншими критеріями. Так, *залежно від рівня стійкості, професійності, сфери діяльності, правового становища у легальних структурах суспільства тощо* їх можна поділити на такі види:

1) *проста організована група* – це відносно проста форма об'єднання злочинців чисельністю дві-чотири особи. У такі групи об'єднуються розкрадачі, шахраї, квартирні злодії, грабіжники. У них відсутні складна структура, сувора підпорядкованість, чітко виражений лідер;

2) *структурна організована група* порівняно з простою організованою групою характеризується більшою стійкістю, ієрархічністю, дотриманням принципу єдиноначальності. Чисельність таких угруповань – п'ять–десять і

більше осіб. Кримінально протиправна діяльність носить постійний характер, часто це вчинення майнових кримінальних правопорушень або діянь, пов'язаних з насильством, метою яких є одержання прибутків. Лідер такої групи визначає напрям її дій, планує та готує кримінальне правопорушення, розподіляє між учасниками ролі. Для забезпечення своєї діяльності структурна організована група взаємодіє з іншими кримінальними елементами, зокрема з особами, які займаються підrobкою документів, скупкою краденого тощо. Такі групи вчиняють крадіжки з квартир, автомобілів, грабежі, розбої, шахрайства, вимагання, займаються контрабандою. Корумпованих зв'язків у них, як правило, немає;

3) *організоване злочинне угруповання* – це багаточисельне об'єднання, до якого входять десятки, а то й сотні осіб, котрі активно займаються кримінально протиправною діяльністю. Рівень організованості у загальній кількості таких угруповань нижчий, ніж у бандах і мафіозних об'єднаннях, хоча і їм притаманні дисципліна, ієрархія та підпорядкованість. Існує керівна ланка з лідерів, які визначають «бойовиків» певної кримінальної спрямованості. Це злочинне угруповання не є монолітним, до його складу входить багато груп різного рівня організованості чисельністю п'ять–десять осіб. Вони не лише вчиняють кримінальні правопорушення, але й постійно контролюють певну територію (збирання данини, вимагання тощо). Часто їх лідери, зібравши достатню суму грошей, вступають у сферу легального бізнесу, поступово переростаючи у мафіозне об'єднання;

4) *банда* являє собою форму організованої злочинності, що полягає у створенні озброєної групи для вчинення злочинів, пов'язаних з нападами на державні та громадські організації, окремих громадян. Вона відрізняється підвищеною суспільною небезпекою, оскільки застосування зброї – обов'язкова її ознака. Банди відрізняються високим рівнем організованості та беззаперечним підпорядкуванням ватажку. Вони функціонують самотійно, а результатами їхніх злочинів зазвичай є здобуття грошей, валюти, зброї, антикваріату та інших цінностей. Деякі науковці виділяють три категорії банд,

які умовно називають: «класична банда», «спеціалізована банда» і «замовники». Класичним бандам притаманне вчинення таких злочинів, як напади на банки, інкасаторів, магазини, музеї, квартири тощо. Нерідко вони поєднані з убивствами і нанесенням тяжких тілесних ушкоджень. Особливість спеціалізованої банди полягає в тому, що вона практикується на вчиненні одного, рідко двох видів злочинів. Найчастіше це напади на банки і магазини. Банди типу «замовники» вчинюють злочини на замовлення. Вони мало чисельні, їхні члени добре підготовлені фізично, озброєні, відрізняються суворою конспірацією. «Замовники», як правило, не входять до складу злочинних угруповань, хоча можуть мати зв'язки з їхніми ватажками. Злочини вчинюють за плату;

5) *мафіозне об'єднання*. Під терміном «мафіозне» розуміють поєднання протиправної й легальної діяльності, використання недоліків економіко-правової системи для одержання незаконних прибутків або присвоєння певних адміністративних повноважень з можливістю впливу на органи влади. Таким чином, мафіозне об'єднання – це злочинне угруповання, яке за ступенем організованості і характером діяльності вийшло за межі власного формування і поєднує як протиправні, так і легальні форми діяльності, впливаючи на державну політику і напрями соціального-економічного розвитку. Мафіозні об'єднання завжди мають прикриття у вигляді різних комерційних структур, які слугують всякого роду аферам та відмиванню «брудних» грошей, а також тісних корумпованих зв'язків з представниками органів влади та управління. Для забезпечення захисних функцій вони залучають інші злочинні угруповання. Очолюють мафіозні синдикати кілька осіб, які посідають, як правило, однакове положення. Біля них гуртуються від десятка до сотень членів, які за потреби залучаються для виконання конкретної «роботи» за плату. Зарубіжні автори виокремлюють загальні риси мафіозних об'єднань, зокрема злочинних синдикатів: їхня діяльність носить стійкий характер і відбувається на постійній основі; вона завжди має форму нелегального бізнесу та пов'язана з наданням певних товарів і послуг. Кінцева мета мафіозних

синдикатів – отримання надприбутків, що досягається шляхом встановлення контролю над окремими сферами суспільного життя. Останнє означає монополізацію відповідних ринків і проникнення за допомогою корупції до органів влади і управління.

*За масштабом діяльності організовані злочинні структури поділяються на: 1) регіональні; 2) міжрегіональні; 3) національні (в межах країни); 4) транснаціональні (міжнародні)*²⁰.

1.4. Детермінанти та основні напрямки запобігання організованій злочинності

До детермінант організованої злочинності в умовах сьогодення можна віднести такі чинники:

1) недостатній рівень професіоналізму працівників правоохоронних органів, які за рівнем технічного забезпечення та необхідними навиками можуть істотно поступатися учасникам злочинних формувань;

2) ліквідація підрозділів Управління по боротьбі з організованою злочинністю (далі – УБОЗ) у системі Міністерства внутрішніх справ України (далі – МВС України), внаслідок чого багаторічний досвід та цінні інформаційні напрацювання УБОЗу залишилися незадіяними у боротьбі з організованою злочинністю. Натомість на новостворені правоохоронні органи (Національне антикорупційне бюро України, Спеціалізована антикорупційна прокуратура тощо) боротьбу з організованою злочинністю покладено не як пріоритетне завдання, а лише у контексті протидії корупції;

3) високий рівень корупції в державному секторі, що виявляється у «прикритті» працівниками правоохоронних органів діяльності злочинних формувань, у поступовому зрощуванні організованої злочинності з органами державної влади і місцевого самоврядування;

²⁰ Корнякова Т.В. Кримінологія : навчально-методичний посібник / Т.В. Корнякова. – Дніпропетровськ : ВКФ «Оксамит-Текст», 2013. С. 12–14, 18.

4) в умовах недостатньо ефективної протидії важливим фактором є постійний розвиток організованої злочинності, в результаті чого учасники злочинних формувань опановують досконаліші методи конспірації, новітні технічні засоби, глибше ознайомлюються з оперативними особливостями виявлення та документування діяльності злочинних формувань правоохоронними органами, отримують доступ до необхідної оперативної інформації, зокрема за допомогою колишніх та чинних працівників відповідних спецпідрозділів;

5) вразливість сфер економіки, що фінансуються з державного та місцевих бюджетів, оскільки у них через застарілі механізми закупівель товарів, робіт, послуг, а також неефективний контроль за витрачанням бюджетних коштів, існують серйозні передумови для розкрадань;

6) високий рівень тіньової економіки також є однією із найважливіших сфер існування організованої злочинності. Ця сфера є привабливою для злочинних формувань, оскільки перебуває поза контролем органів держави, є вільною від будь-яких офіційних обліків та оподаткування;

7) недостатня інтенсивність оперативної роботи в установах виконання покарання та поза їхніми межами, що зумовлено зокрема і недостатнім фінансуванням потреб оперативних працівників;

8) низький рівень довіри до правоохоронних органів та судової системи, через що представники різних сфер суспільного життя та економіки задля відновлення справедливості та вирішення конфліктів нерідко звертаються саме до послуг злочинного світу, бо вірять, що злочинський суд буде швидким, а рішення – непорушним.

Основні напрямки запобігання організованій злочинності, покликані мінімізувати та виключити вплив детермінант злочинності як факторів, що її зумовлюють. Ця проблема потребує комплексного підходу, а тому будь-які позитивні, але точкові заходи змінити ситуацію на краще не зможуть. Як видається, успішна боротьба з організованою злочинністю потребує удосконалення законодавства, інституційно-організаційних змін у

правоохоронній системі, а головне – значних змін у свідомості громадян: від пересічних до тих, які займають найвищі посади в органах державної влади та місцевого самоврядування. Лише за таких умов може бути мінімізована не лише організована злочинність, але й злочинність загалом. До основних напрямків запобігання організованим злочинностям належать:

1) підвищення рівня підготовки працівників правоохоронних органів, які повинні крокувати в ногу з розвитком організованої злочинності і навіть бути на крок попереду останньої. Йдеться про постійне підвищення фахового рівня особового складу правоохоронних органів, участь у спільних міжнародних програмах, навчаннях та операціях, розширення зв'язків з іноземними колегами. Не останню роль відіграє розвиток порівняно нових напрямків правоохоронної діяльності, наприклад, кіберполіції, підрозділів з протидії тероризму. Покращення матеріального забезпечення повинно відбуватися у двох площинах: 1) підвищення рівня заробітних плат та покращення пакету соціального забезпечення для працівників правоохоронних органів; 2) покращення матеріально-технічного забезпечення особового складу. Йдеться про оновлення озброєння, засобів індивідуального захисту та зв'язку, службового автопарку. На часі є закупівля авіатранспорту для органів МВС України, зокрема гелікоптерів²¹, та навчання пілотів. Чільне місце у цьому процесі належить також і підвищенню фахового рівня викладацького складу відомчих закладів освіти, їхнє найсучасніше технічне оснащення.

Ці процеси повинні відбуватися поряд із підвищенням рівня особистої відповідальності кожного працівника правоохоронного органу. Кожен працівник повинен бути впевненим, що держава надає йому повноваження щодо запобігання та протидії злочинності, створює для цього необхідні умови, дбає про захист його інтересів, а натомість від нього вимагається ефективна робота та реальні показники, мірилом яких є не формальні критерії, а –

21

https://mvs.gov.ua/ua/news/13864_55_suchasnih_francuzkih_gelikopteriv_Arsen_Avakov_pidpisav_iz_francuzkim_uryadom_spilniy_proekt_FOTO_VIDEO_.htm

зменшення усіх кримінологічних показників злочинності. А у подальшому ефективність кожного працівника ставатиме основним фактором його кар'єрного зростання;

2) потрібно з урахуванням усіх здобутків та невдач колишнього УБОЗу створити єдиний спеціалізований орган, який відповідатиме за оперативний супровід боротьби з організованою злочинністю в частині загальнокримінальних та економічних кримінальних правопорушень, а також узгодити його компетенцію та механізми співпраці з іншими правоохоронними органами. Кожен із правоохоронних органів повинен мати власну сферу роботи, яку не дублюватимуть інші органи. Лише так можна домогтися ефективності та особистої відповідальності керівників та особового складу. Одним із завдань такого новоствореного органу повинне бути формування та ведення усіх необхідних інформаційно-довідкових баз;

3) реальна боротьба з корупцією в органах державної влади та місцевого самоврядування. Цей процес повинен бути багатограним: йдеться як про підвищення рівня матеріального забезпечення державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування, так і водночас про жорсткіший контроль за їхньою діяльністю з боку правоохоронних органів та забезпечення реальної дії принципу невідворотності відповідальності. У цьому плані єдиним критерієм роботи правоохоронних органів є принцип законності.

На законодавчому рівні потрібно передбачити та запровадити у практику перевірки державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування на доброчесність шляхом створення ситуацій, коли їм пропонується неправомірна вигода з метою перевірити поведінку конкретної особи за таких умов. Кожен працівник названої категорії повинен бути письмово повідомлений про можливість таких перевірок та їхні правові наслідки. Варто наголосити, що йдеться не про провокацію неправомірної вигоди з метою притягнення такої особи до кримінальної відповідальності, оскільки негативний результат такої перевірки матиме наслідком звільнення працівника із займаної посади. Натомість успішне проходження перевірки

може бути підставою для преміювання такого працівника або підвищення заробітної плати;

4) потрібно продовжити вдосконалення системи електронних закупівель товарів, робіт та послуг за кошти державного та місцевих бюджетів. Необхідно запровадити практику, коли такими закупівлями займається не безпосередньо зацікавлений у цьому орган державної влади чи місцевого самоврядування, а окремо створений орган або спеціалізовані комісії, до яких на оплачуваній основі входитимуть представники громадськості і які діятимуть на основі запитів відповідних органів про необхідність у конкретних товарах, роботах та послугах. Такі органи або комісії розпочинатимуть процедуру закупівлі лише після реальної перевірки обґрунтованості такої потреби. Контроль за такими закупівлями здійснюватимуть правоохоронні органи та органи фінансово-господарського моніторингу;

5) стимулювання економіки до виходу з тіні шляхом оптимізації оподаткування, прозорості роботи митних та податкових органів, створення привабливих умов для залучення іноземних інвестицій. Представникам підприємництва повинно бути гарантовано, що якщо вони не порушують закони та вчасно сплачують податки, правоохоронні органи та органи контролю не втручатимуться у їхню діяльність. Держава повинна гарантувати вільну конкуренцію та захист підприємців від кримінально протиправних посягань. Натомість працівники державного сектору повинні чітко усвідомити, що підприємництво є важливою запорукою функціонування державного апарату, який зокрема фінансується за рахунок податків, а тому підприємці повинні розглядатися як дружнє середовище, а не джерело збагачення. Представникам злочинного середовища дуже складно протиставляти себе офіційному підприємству, що захищається державою;

6) необхідно інтенсифікувати оперативну роботу на усіх рівнях, поглиблювати зв'язки з особами, які здійснюють конфіденційне співробітництво з правоохоронними органами, розширювати мережу таких

осіб, вводити під легендою прикриття працівників правоохоронних органів у організовані злочинні формування;

7) потрібно неупинно підвищувати суспільний престиж роботи у правоохоронних органах, довіру до правоохоронних органів та до судової влади. Кожен пересічний громадянин повинен мати можливість звернутися до суду, щоб реалізувати своє право на швидкий та об'єктивний судовий розгляд, навіть у тих випадках, коли його опонентом є держава в особі її органів або заможні громадяни.

Потрібно також підвищувати авторитет судових рішень, які базуються на знанні закону, справедливості та внутрішньому переконанні та ухвалюються в умовах відсутності будь-якого впливу на суд. Рішення суду повинні виконуватися у якомога стисліші строки та можуть бути скасовані лише у випадках, передбачених законом;

8) організована злочинність може бути подолана лише за умови координації співпраці різних підрозділів правоохоронних органів. Такі загрози повинні виявлятися ще на рівні дільничних офіцерів поліції та поліцейських патрульної поліції, які повинні контролювати ситуацію на відповідних територіях, реагувати та своєчасно повідомляти про будь-які загрози відповідні профільні підрозділи;

9) потрібно також змінити підхід і до кримінально-правової політики в частині кримінальних покарань. Не є секретом, відбування покарання у виховних чи виправних колоніях часто не призводить до реального виправлення засудженого, а навпаки він, будучи ще недосвідченим, піддається впливу «авторитетних» засуджених і поступово формує злочинну установку. Акцент потрібно змістити на покарання, пов'язані із залученням до роботи, наприклад, на громадські роботи, обмеження волі; де це можливо потрібно робити наголос не на позбавлення винного фізичної свободи, а на стимулювання його поведінки у напрямку компенсації заподіяної ним шкоди.

Відповідь на питання кейсу. За словами голови парламентського комітету з питань фінансів, податкової та митної політики, з початком війни

ситуація з корупцією на митниці тільки погіршилася. Його колеги депутати зазначають, що корупційні потоки на митниці та в податковій буквально вимивають сотні мільярдів гривень, які могли би бути направлені на потреби Сил оборони, що ціною життів найкращих представників нації вигризують українську перемогу. Зловживання пов'язані із

1. Аграрним експортом (Включаючи сіре кешове зерно та документальне зерно яке по документах їде, а по-факту ні.)
2. Зворотним імпортом товарів з Туреччини та Китаю. через Румунію і далі фурами в Україну.
3. Імпортом палива (офшорні танкери – справа Делфі)
4. Контрабандою сигарет в ЄС в промислових масштабах.
5. Використанням зони ПМР для контрабанди сільськогосподарською продукцією та підакцизними товарами.

Додаток «Організована злочинність в Україні у довоєнний період»²²

Контрольні питання

²² <https://www.slovoudilo.ua/2021/05/11/infografika/suspilstvo/orhanizovana-zlochynnist-skilky-hrup-orhanizacij-vuyavyly-2015-2021-rokax>

1. Поняття організованої злочинності
2. Види організованої злочинності
3. Економічна складова організованої злочинності
4. Динаміка організованої злочинності в Україні
5. Структура організованої злочинності
6. Злодії в законі та їхня роль у формуванні організованої злочинності
7. Корупція та організована злочинність
8. Організована злочинність у період військової агресії
9. Транснаціональна організована злочинність
10. Шляхи протидії організованим злочинностям.

Рекомендована література:

1. Мороз В.П. Протидія організованим злочинностям в Україні: сучасність та перспективи : монографія / В.П. Мороз, К.О. Чаплинський, М.Г. Богуславський, М.О. Волошина. – Дніпро : ДДУВС., 2023.– 236 с.
2. Крамаренко Ю. М., Скок О. С., Шевченко Т. В., Хашев В. Г. Сучасні питання протидії організованим злочинностям в Україні та закордоном : монограф. / Ю. М. Крамаренко, О. С. Скок, Т. В. Шевченко, В. Г. Хашев. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2022. 216 с.
3. Бандурка, О. Злочинність і сучасність: монографія / Олександр Бандурка, Ірина Бандурка. - Харків: ХНУВС - Майдан, 2020. - 408 с. - ISBN 978-966-372-765-3.
4. Вознюк А.А. Кримінально-правові ознаки організованих груп і злочинних організацій : монографія / А. А. Вознюк. – К. : Нац. акад. внутр. справ, 2015. – 192 с.
5. Водько М. П. Правові та організаційні засади боротьби з організованою злочинністю в Україні : монографія / М. П. Водько, О. О. Подобний. – Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2021. – 208 с.
6. Шостко О. Ю. Протидія організованим злочинностям в європейських країнах : монографія / О. Ю. Шостко. – Х. : Право, 2009. – 400 с.

7. Jay Albanese Organized Crime. From the Mob to Transnational Organized Crime 2015 URL: <https://www.routledge.com/Organized-Crime-From-the-Mob-to-Transnational-Organized-Crime/Albanese/p/book/9780323296069>
8. Fight against organised crime: Council sets out 10 priorities for the next 4 years – URL: <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2021/05/26/fight-against-organised-crime-council-sets-out-10-priorities-for-the-next-4-years/>
9. Council conclusions setting the EU's priorities for the fight against serious and organised crime for EMPACT 2022 - 2025 URL: <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-8665-2021-INIT/en/pdf>
10. Resolution CM/Res(2017)19 amending Resolution CM/Res(2013)13 on the statute of the Committee of Experts on the Evaluation of Anti-Money Laundering Measures and the Financing of Terrorism (MONEYVAL) (Adopted by the Committee of Ministers on 27 September 2017 at the 1295th meeting of the Ministers' Deputies) URL: https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectId=0900001680758cb9

РОЗДІЛ 2. КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БОРОТЬБИ З ОРГАНІЗОВАНОЮ ЗЛОЧИННІСТЮ

2.1. Сучасний стан кримінально-правового забезпечення боротьби з організованою злочинністю

Кейс.

Відомо, що «трансформація економічних відносин призводить до відмирання одних форм злочинної діяльності та появи нових злочинів або новітніх способів вчинення. Їх поява пов'язана із тим, що тіньова економіка та економічна злочинність завжди паразитують на легальній інфраструктурі економіки та відбивають адаптивні механізми пристосування до змін «правил гри» у регулюванні економічної діяльності, маркетингових пріоритетах, етиці ведення бізнесу тощо. Економічна злочинність в такому випадку виступає як різновид девіантної соціалізації, аналізованої у конкретній історичній формації з урахуванням реалій виробничих ресурсів, потужностей соціального капіталу, інтенсивності бізнесової комунікації та менталітету населення»²³. Так, в умовах війни загалом від початку повномасштабного вторгнення в Україну відкрито 849 кримінальних проваджень, пов'язаних із гуманітарною допомогою та благодійними жертвами: Незаконне використання гумдопомоги - найбільше в Києві - 92, Львівській - 61 і Дніпропетровській областях - 43. Шахрайство, пов'язане з гуманітарною та жертвами - найбільше знову в Києві - 10, Запорізькій - 10 та Житомирській області - 9. Присвоєння та розтрата - найбільше справ у Запорізькій та Полтавській областях... Які нові види організованої злочинності вам відомі, та чи потрібна додаткова криміналізація окремих видів діяльності (див також: <https://www.unodc.org/unodc/en/organized-crime/intro.html>).

²³ Мельничук Т. В. Амбівалентність економічної девіантності *Традиції та новації юридичної науки: минуле, сучасність, майбутнє* : матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 19 трав. 2017 р.). У 2-х т. Т. 2 Одеса : Видавничий дім "Гельветика", 2017. С. 296-299. С.297

Представлений у чинному КК України діючий механізм кримінально-правового забезпечення боротьби з організованою злочинністю вирізняється неоднорідністю і передбачає доволі розгалужену та, водночас, достатньо заплутану (а подекуди – відверто непослідовну) систему кримінально-правових засобів. Її елементи знайшли своє відображення як в положеннях Загальної частини КК України, так і в положеннях Особливої частини КК України; також, ключова особливість елементів цієї системи передбачає, що вчинення кримінального правопорушення у організованих формах співучасті, знову ж таки, враховане не лише законодавцем в рамках диференціації кримінальної відповідальності, але й може враховуватися судом під час індивідуалізації такої відповідальності.

Загалом, усі положення КК України, які тією чи іншою мірою слугують засобами кримінально-правової боротьби з організованою злочинністю зводяться, в решті решт, до конкретних статей (частин статей, пунктів), що регулюють особливості кримінальної відповідальності за злочини, пов'язані із виникненням та функціонуванням організованих злочинних об'єднань (організованих груп, злочинних організацій та їх різновидів), а також особливості кримінальної відповідальності за, власне, самі кримінальні правопорушення, вчинені в організованих формах співучасті.

Їх, з певною долею умовності та в навчальних цілях, можна розділити на *чотири групи*: 1) положення, які визначають вихідні засади (в тому числі – базові поняття та правила) кримінальної відповідальності за кримінальні правопорушення, пов'язані із виникненням і функціонуванням організованих злочинних об'єднань, та за кримінальні правопорушення, вчинені в організованих формах співучасті; 2) положення, які регулюють підставу та

особливості кримінальної відповідальності за злочини, пов'язані із виникненням та функціонуванням організованих злочинних об'єднань (організованих груп, злочинних організацій та їх різновидів); 3) положення, які є засобом диференціації кримінальної відповідальності за кримінальні правопорушення, вчинені в організованих формах співучасті; 4) положення, які є засобом індивідуалізації кримінальної відповідальності за кримінальні правопорушення, вчинені в організованих формах співучасті.

До *першої групи* належать статті (частини) статей Загальної частини КК України, в яких, насамперед, визначено:

а) поняття організатора кримінального правопорушення (а таким, відповідно до ч. 3 ст. 27 КК України, є «... також особа, яка утворила організовану групу чи злочинну організацію або керувала нею, або особа, яка забезпечувала фінансування чи організовувала приховування кримінально протиправної діяльності організованої групи або злочинної організації»);

б) поняття кримінального правопорушення, що визнається вчиненим організованою групою та злочинною організацією. Так, відповідно до ч. 3 ст. 28 КК України кримінальне правопорушення визнається вчиненим організованою групою, якщо в його готуванні або вчиненні брали участь декілька осіб (три і більше), які попередньо зорганізувалися у стійке об'єднання для вчинення цього та іншого (інших) кримінальних правопорушень, об'єднаних єдиним планом з розподілом функцій учасників групи, спрямованих на досягнення цього плану, відомого всім учасникам групи.

Злочинною ж організацією визнається вчинене кримінальне правопорушення, якщо воно скоєне стійким ієрархічним об'єднанням декількох осіб (п'ять і більше), члени якого або структурні частини якого за попередньою змовою зорганізувалися для спільної діяльності з метою безпосереднього вчинення тяжких або особливо тяжких злочинів учасниками цієї організації, або керівництва чи координації кримінально протиправної діяльності інших осіб, або забезпечення функціонування як самої злочинної

організації, так і інших кримінально протиправних груп (ч. 4 ст. 28 КК України);

в) правила кваліфікації діянь організатора (враховуючи ч. 2 ст. 29 КК України, організатор кримінального правопорушення підлягає кримінальній відповідальності за ч. 3 ст. 27 КК України і тією статтею (частиною статті) Особливої частини КК України, яка передбачає кримінальне правопорушення, вчинене виконавцем). Це положення, як відомо, свідчить про відображення у чинному КК України рис акцесорної теорії співучасті;

г) особливості інкримінування скоєних організованою групою або злочинною організацією кримінальних правопорушень їх організаторам та іншим учасниками. Згідно ст. 30 КК України, «межі» кримінальної відповідальності, з одного боку, організатора організованої групи чи злочинної організації та, з другого боку – інших учасників організованої групи чи злочинної організації, суттєво різняться: організатор підлягає кримінальній відповідальності за всі кримінальні правопорушення, вчинені організованою групою чи злочинною організацією, якщо вони охоплювалися його умислом, тоді як інші співучасники – лише за кримінальні правопорушення, у підготовці або вчиненні яких вони брали участь (незалежно від тієї ролі, яку виконував у кримінальному правопорушенні кожен із них).

У контексті наведеного потрібно звернути увагу на ту обставину, що ч. 3 ст. 28 КК України може інколи відображатися у формулі кримінально-правової кваліфікації кримінальних правопорушень: йдеться про випадки, коли у статті Особливої частини КК України, за якою кваліфікується скоєне кримінальне правопорушення законодавцем не передбачено в якості кваліфікуючої (особливо кваліфікуючої) ознаки його вчинення організованою групою; іншими словами, як вказує В. О. Навроцький, «... це не «співучасть особливого роду», яка прямо передбачена статтею Особливої частини КК»²⁴. Тут слід наголосити, що такий спосіб відображення у формулі факту вчинення

²⁴ Навроцький В. О. Основи кримінально-правової кваліфікації: навчальний посібник. Київ: Юрінком Інтер, 2006. С. 29.

кримінального правопорушення організованою групою (наприклад, ч. 3 ст. 28 – ст. 198 КК України) хоча й сприяє реалізації принципу точності кримінально-правової кваліфікації, проте за своєю суттю не є проявом диференціації кримінальної відповідальності, адже сама по собі вказівка у формулі на ч. 3 ст. 28 КК України не впливає на оцінку законодавцем характеру суспільної небезпеки скоєного та, у зв'язку з цим, на обсяг караності відповідних діянь.

З цих же причин таке посилення у формулі кримінально-правової кваліфікації на ч. 3 ст. 28 КК України навряд чи виправдано (в контексті ч. 4 ст. 67 КК України) інтерпретувати як ознаку кримінального правопорушення, що вплинула на його кваліфікацію, адже самого факту відображення якоїсь ознаки кримінального правопорушення у формулі недостатньо для констатації того, що ця ознака реально врахована під час законодавчої оцінки суспільної небезпеки скоєного та, з цих причин, не може ще раз враховуватися при призначенні винному покарання як обставина, що його обтяжує. Тим більше, що чинний КК України не містить вказівок, які, власне, зобов'язували б правозастосувача враховувати положення ст. 28 КК України під час кримінально-правової кваліфікації.

Другу групу утворюють статті (частини статей) Особливої частини КК України, які регулюють підставу та особливості кримінальної відповідальності за злочини, пов'язані із виникненням та функціонуванням організованих злочинних об'єднань (в першу чергу, за створення (організацію) організованих груп, злочинних організацій чи їх різновидів, керівництво ними, участь в таких утвореннях та участь у кримінальних правопорушеннях, вчинених останніми). Це, зокрема:

а) ст. 255 «Створення, керівництво злочинною спільнотою або злочинною організацією, а також участь у ній» КК України;

б) ст. 257 «Бандитизм» КК України;

в) ст. 258-3 «Створення терористичної групи чи терористичної організації» КК України;

г) ст. 260 «Створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань» КК України.

Потрібно зазначити, що наведений вище перелік не слід сприймати як вичерпний, адже в ньому відображені ті статті про кримінальні правопорушення, пов'язані із створенням та функціонуванням організованих злочинних об'єднань, які виступають основним (базовим) засобом кримінально-правової боротьби з організованою злочинністю в межах групи. Адже відомо, що Особлива частина КК України передбачає чимало інших статей про кримінальні правопорушення, які теж пов'язані із функціонуванням організованих злочинних об'єднань: ст. 255-2 «Організація, сприяння у проведенні або участь у злочинному зібранні (сходці)», ст. 258-5 «Фінансування тероризму» тощо КК України); та й узагалі, з функціонуванням організованих злочинних об'єднань, очевидно, певною мірою пов'язане чи не кожне кримінальне правопорушення, з метою вчинення якого (яких) виникають такі об'єднання.

У сучасній кримінально-правовій доктрині поширена точка зору, відповідно до якої спеціальними видами організованих злочинних об'єднань (найперше, злочинних організацій) є: банда (ст. 257 КК України), терористична організація чи терористична група (ст. 258-3 КК України), не передбачене законом воєнізоване або збройне формування (ст. 260 КК України)²⁵. Такий підхід, в цілому, є обґрунтованим, відображає характер суспільної небезпеки та кримінально-правові особливості названих утворень.

Хоча, А.А. Вознюк до спеціальних видів злочинних організацій додатково відносить транснаціональну організацію, яка займається

²⁵ Кримінальне право України. Загальна частина: підручник / за редакцією В.Я. Тація, В.І. Борисова, В.І. Тютюгіна. Видання 5-те, перероблене і доповнене. Харків: «Право», 2015. С. 247; Дудоров О.О., Хавронюк М.І. Кримінальне право: навчальний посібник / за редакцією М.І. Хавронюка. Київ: Ваїте, 2014. С. 658.

злочинними порушеннями встановленого законом порядку трансплантації анатомічних матеріалів людини (ч. 5 ст. 143 КК України)²⁶.

Навряд чи можна погодитися з таким підходом. У ч. 5 ст. 143 КК України йдеться про «... участь у транснаціональних організаціях, які займаються такою діяльністю», а під «такою діяльністю», очевидно, мається на увазі, щонайменше, «діяльність», яка утворює основні склади кримінальних правопорушень, передбачених ст. 143 КК України. Тобто, йдеться про умисне порушення встановленого законом порядку застосування трансплантації анатомічних матеріалів людини, що спричинило істотну шкоду здоров'ю потерпілого (ч. 1 ст. 143 КК України), вилучення у людини шляхом примушування або обману її анатомічних матеріалів з метою їх трансплантації (ч. 2 ст. 143 КК України), незаконну торгівлю анатомічними матеріалами людини (ч. 4 ст. 143 КК України). Жодне із цих кримінальних правопорушень не відноситься до тяжких чи особливо тяжких злочинів (ч. 5 та ч. 6 ст. 12 КК України), хоча саме їх вчинення і є метою створення злочинної організації (ч. 4 ст. 28 КК України).

Не на користь того, що транснаціональна організація є різновидом злочинної організації свідчить і порівняння санкцій ч. 5 ст. 143 та ч. 2 ст. 255 КК України, адже участь у злочинній організації загалом карається істотно суворіше (позбавлення волі на строк від п'яти до дванадцяти років з конфіскацією майна) ніж участь у транснаціональній організації, передбаченій ч. 5 ст. 143 КК України (позбавлення волі на строк від п'яти до восьми років з позбавленням права обіймати певні посади і займатися певною діяльністю на строк до трьох років). Враховуючи ієрархію об'єктів кримінально-правової охорони абсурдно припускати, що ч. 5 ст. 143 КК України передбачає «привілейовану», у порівнянні з ч. 2 ст. 255 КК України, кримінально-правову норму, а той факт, що цей вид злочинної організації займається, зокрема,

²⁶ Вознюк А. А. Кримінально-правові ознаки організованих груп і злочинних організацій: монографія. Київ: Національна академія внутрішніх справ, 2015. С. 35-36.

насильницьким вилученням чи незаконною торгівлею анатомічними матеріалами людини є обставиною, що знижує суспільну небезпеку скоєного.

Третю групу складають ті структурні частини КК України (частини статей, пункти), з використанням яких вітчизняний законодавець диференціює кримінальну відповідальність за кримінальні правопорушення, вчинені в організованих формах співучасті. Положення цієї групи також неоднорідні і передбачають:

а) частини статей Особливої частини КК України, за допомогою яких спеціально диференційовано кримінальну відповідальність за кримінальні правопорушення, вчинені в організованих формах співучасті – в таких випадках вчинення кримінального правопорушення організованою групою передбачено як кваліфікуючу (наприклад, ч. 2 ст. 147 КК України) чи особливо кваліфікуючу (в абсолютній більшості випадків) ознаку складу кримінального правопорушення;

б) частини статей (пункти частин статей) Особливої частини КК України, за допомогою яких диференційовано кримінальну відповідальність за кримінальні правопорушення, вчинені у співучасті загалом, проте такі положення статті забезпечують диференціацію кримінальної відповідальності, в тому числі, й для організованих форм співучасті.

Останнє ґрунтується на відомому співвідношенні передбачених ч. 2, 3 та 4 ст. 28 КК України форм співучасті між собою (так званий «принцип матрьошки»), за якого більш небезпечна форма співучасті характеризується (у порівнянні з менш небезпечною її формою) додатковими ознаками і поглинає останню (наприклад, у випадку вчинення умисного вбивства організованою групою з метою належного врахування проведеної диференціації кримінальної відповідальності за умисне вбивство скоєне слід кваліфікувати так: ч. 3 ст. 28 – п. 12 ч. 2 ст. 115 КК України).

Нарешті, до *четвертої групи* належать статті (частини статей, пункти) Загальної частини КК України, які є засобом індивідуалізації кримінальної

відповідальності за кримінальні правопорушення, вчинені в організованих формах співучасті.

Тут, як і в попередній групі, можна виділити:

а) п. 2 ч. 1 ст. 67 КК України, який на сьогодні передбачає, по суті, єдине положення, яке спеціально забезпечує індивідуалізацію кримінальної відповідальності за кримінальні правопорушення, вчинені в організованих формах співучасті (даний пункт, як відомо, однією із обставин, які обтяжують покарання законодавчо визнає вчинення кримінального правопорушення організованою групою);

б) статті (частини статей) Загальної частини КК України, які хоча й спеціально не забезпечують індивідуалізацію кримінальної відповідальності за кримінальні правопорушення, вчинені в організованих формах співучасті, однак дозволяють врахувати цей факт з метою індивідуалізації кримінальної відповідальності в рамках інших обставин, що мають кримінально-правове значення (наприклад, ч. 5 ст. 68, ч. 1 ст. 75 КК України). Таким чином, слід зазначити, що:

1. Чинний КК України передбачає неоднорідну та надмірно розгалужену систему засобів кримінально-правового забезпечення боротьби з організованою злочинністю, елементи якої відображені в структурі Загальної та Особливої частини КК України і, крім того, мають кримінально-правове значення не лише як засіб диференціації, але й як засіб індивідуалізації кримінальної відповідальності.

2. У навчальних цілях передбачені КК України засоби кримінально-правового забезпечення боротьби з організованою злочинністю можна звести до чотирьох груп положень: 1) положення, які визначають вихідні засади (в тому числі – базові поняття та правила) кримінальної відповідальності за кримінальні правопорушення, пов'язані із виникненням і функціонуванням організованих злочинних об'єднань, та за кримінальні правопорушення, вчинені в організованих формах співучасті; 2) положення, які регулюють підставу та особливості кримінальної відповідальності за злочини, пов'язані із

виникненням та функціонуванням організованих злочинних об'єднань (організованих груп, злочинних організацій та їх різновидів); 3) положення, які є засобом диференціації кримінальної відповідальності за кримінальні правопорушення, вчинені в організованих формах співучасті; 4) положення, які є засобом індивідуалізації кримінальної відповідальності за кримінальні правопорушення, вчинені в організованих формах співучасті.

2.2. Кримінально-правова характеристика злочинів, пов'язаних із виникненням та функціонуванням організованих злочинних об'єднань:

Поява та функціонування організованих злочинних угруповань створює значні виклики для безпеки та стабільності будь-якої країни, і Україна не є винятком. В умовах військової агресії, що триває на сході України, країна змушена боротися з додатковою складністю - організованими злочинними угрупованнями, які користуються нестабільністю та віртуальністю кримінально-правових заборон. У цьому підрозділі розглядаються кримінально-правові характеристики злочинів, пов'язаних з виникненням і функціонуванням організованих злочинних угруповань в українському законодавстві, з особливим акцентом на виклики, пов'язані з триваючою війною на сході України.

Українське законодавство містить потужну правову базу для боротьби з організованими злочинними об'єднаннями. Основні положення можна знайти в Кримінальному кодексі України, насамперед у статтях 255-257 КК України, які стосуються створення злочинних організацій, участі в них та особливо тяжких форм злочинної діяльності. Ці правові заходи спрямовані як на лідерів, так і на членів злочинних організацій і відіграли важливу роль у переслідуванні осіб, причетних до організованої злочинності. До того ж, війна, що триває на сході України, створила сприятливий ґрунт для виникнення організованих злочинних угруповань. Хаос, небезпека та переміщення населення, спричинені війною, дали змогу злочинним

угрупованням процвітати різними способами, зокрема такими як:

2.1. Торгівля зброєю: Війна призвела до розповсюдження зброї, надаючи можливість організованим злочинним угрупованням займатися торгівлею зброєю, загострюючи конфлікт і сприяючи насильству.

2.2. Контрабанда: Зона конфлікту перетворилася на центр контрабанди товарів, у тому числі контрабанди та незаконних наркотиків, що є джерелом доходу для злочинних організацій.

2.3. Корупція: Дезорганізація, спричинена війною, підірвала структури управління, що призвело до зростання корупції, яка часто приносить вигоду організованим злочинним угрупованням.

2.4. Торгівля людьми: Переміщення населення внаслідок конфлікту зробило людей, особливо вразливих жінок і дітей, більш вразливими до торгівлі людьми.

Згідно з українським законодавством, злочини, пов'язані зі створенням та функціонуванням організованих злочинних об'єднань, охоплюють низку видів діяльності, зокрема, але не обмежуючись ними:

3.1. Створення злочинних організацій (стаття 255): Це положення спрямоване на осіб, які навмисно створюють злочинні організації або керують ними. Покарання передбачає позбавлення волі на строк від п'яти до десяти років, який може бути збільшений за наявності певних обтяжуючих обставин.

3.2. Участь у злочинних організаціях (стаття 256): Особи, які добровільно вступають до злочинних організацій, можуть бути притягнуті до кримінальної

відповідальності за статтею 256. Покарання за участь передбачає позбавлення волі на строк від трьох до семи років.

3.3. Обтяжуючі обставини (стаття 257): Якщо злочини, пов'язані зі злочинними організаціями, пов'язані з насильством, тероризмом або використанням особливо небезпечних засобів, покарання стає більш суворим, включаючи можливе довічне ув'язнення.

3.4. Злочини, пов'язані з протидією агресії. Окрім конкретних положень, що стосуються організованих злочинних угруповань, українське законодавство також розглядає злочини, пов'язані з війною, такі як тероризм, воєнні злочини та злочини проти людяності, які можуть бути скоєні цими угрупованнями або сприяти їх скоєнню.

Слід зазначити, що, війна, що триває на сході України, створює унікальні виклики для боротьби з організованими злочинними угрупованнями:

4.1. Обмеженість ресурсів: Конфлікт відволікає ресурси та увагу правоохоронних органів від боротьби з організованою злочинністю, що ускладнює ліквідацію цих угруповань.

4.2. Транснаціональний характер: Багато організованих злочинних угруповань діють через кордони, що вимагає міжнародного співробітництва для ефективної боротьби з ними.

4.3. Корупція: Війна загострила корупцію в різних секторах, що може перешкоджати зусиллям з переслідування та ліквідації злочинних організацій.

4.4. Відсутність безпеки: Відсутність безпеки та насильство в зоні конфлікту роблять небезпечною ефективну роботу правоохоронних органів, що дозволяє злочинним організаціям процвітати.

Таким чином, виникнення та функціонування організованих злочинних угруповань в умовах війни, що триває в Україні, створює складні правові та

правоохоронні проблеми. Хоча українське законодавство забезпечує міцну правову базу для вирішення цих питань, унікальні обставини війни, включаючи обмежені ресурси, транснаціональні операції, корупцію та відсутність безпеки, роблять боротьбу з організованою злочинністю ще більш складною²⁷.

Доречі східна ситуація існує і у Європейських реаліях. У 2017 році в Європі під слідством перебувало понад 5 000 організованих злочинних угруповань, що на 50% більше, ніж у 2013 році. Організована злочинність все частіше здійснює транскордонні операції, в тому числі з безпосередніх сусідів ЄС, що вимагає активізації оперативного співробітництва та обміну інформацією з партнерами по сусідству і за його межами.

За оцінками, економічні втрати від організованої злочинності та корупції становлять від 218 до 282 мільярдів євро щорічно. Крім того, організована злочинність створює незліченні людські, економічні та соціальні втрати, оскільки вона підриває верховенство права, підриває право громадян на безпеку та довіру до органів державної влади, порушує фундаментальні права, спотворює внутрішній ринок і негативно впливає на державні фінанси (наприклад, через шахрайство з ПДВ, корупцію тощо). Прибутки організованих злочинних угруповань в ЄС оцінюються в 110 мільярдів євро на рік. Існує тісний зв'язок між організованою злочинністю та корупцією. За приблизними підрахунками, лише корупція коштує економіці ЄС 120 мільярдів євро на рік. На цьому тлі Європейському Союзу наразі бракує комплексного підходу до боротьби з організованими злочинними структурами. Більше того, окремі інструменти відповідної правової бази, такі як Рамкове рішення щодо боротьби з організованою злочинністю, були прийняті більше десяти років тому і можуть бути неактуальними для вирішення поточних проблем, пов'язаних з організованою злочинністю.

²⁷ Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика). 2013

Тим часом, за оцінками, глобальний щорічний прибуток від торгівлі людьми становить 29,4 мільярда євро. Економічні, соціальні та людські втрати від торгівлі людьми в ЄС оцінюються в 2,7 мільярда євро за один рік. Незважаючи на прогрес, досягнутий у впровадженні десятирічної Директиви ЄС з протидії торгівлі людьми, включаючи національне законодавство та плани дій, транснаціональне співробітництво в межах ЄС та з країнами, що не є членами ЄС, національні та транснаціональні механізми перенаправлення та розвиток бази знань про це явище, злочинність продовжує еволюціонувати, злочинці торгують людьми через попит на експлуатовані послуги жертв (сексуальні, трудові та інші). За два роки (2017-2018) в ЄС було зареєстровано 14 145 жертв торгівлі людьми, і реальна кількість жертв, ймовірно, набагато вища.

Близько половини цих жертв були громадянами ЄС; більшість жертв - жінки та дівчата (72%); майже кожна четверта жертва - дитина (22%); більшість жертв були продані з метою сексуальної експлуатації (60%); багато з них - з метою трудової експлуатації (15%). Злочинна діяльність стала цифровою, організовані злочинні групи швидко адаптуються до мінливого соціально-економічного середовища; торговці людьми наживаються на процесах надання притулку та міграції, а економічні та соціальні наслідки Covid-19 та війни в Україні ще більше загострили ситуацію²⁸.

Вирішення цих проблем вимагає не лише надійної правової бази, але й міжнародного співробітництва²⁹, збільшення ресурсів для правоохоронних органів, боротьби з корупцією, а також стратегій стабілізації та забезпечення

²⁸ Communication on an EU Strategy to tackle organised crime (2021-2025) and related Communication on an EU Strategy on Combating Trafficking in Human Beings (2021-2025) URL: https://ec.europa.eu/info/law/better-regulation/have-your-say/initiatives/12735-Fighting-organised-crime-EU-strategy-for-2021-25_en ; EU Policy Cycle – EMPACT. URL: <https://www.europol.europa.eu/crime-areas-and-statistics/empact>

²⁹

https://www.coe.int/t/dg1/legalcooperation/economiccrime/organisedcrime/default_en.asp#:~:text=The%20Council%20of%20Europe%20is%20supporting%20countries%20in%20the%20implementation,bodies%2C%20through%20technical%20cooperation%20projects.

безпеки в регіонах, що постраждали від конфлікту. Вирішуючи як безпосередні проблеми безпеки, пов'язані з організованими злочинними угрупованнями, так і глибинні причини, загострені війною, Україна може досягти цілей сталого та безпечного розвитку.

2.2.1 Ст. 255 КК України «Створення, керівництво злочинною спільнотою або злочинною організацією, а також участь у ній»

Злочинні організації вже давно становлять значну загрозу для суспільства в усьому світі, включаючи Україну. Ці організації займаються широким спектром злочинної діяльності - від торгівлі наркотиками до відмивання грошей та вимагання. Для боротьби з цією загрозою українська правова система створила надійну основу для притягнення осіб до відповідальності за створення злочинних організацій. У цьому підрозділі досліджується кримінальна відповідальність за створення злочинної організації за Кримінальним кодексом України, розглядаються правові положення, покарання та наслідки цього злочину.

Визначення злочинної організації.

Перш ніж заглиблюватися в питання кримінальної відповідальності, важливо зрозуміти, що таке злочинна організація за українським законодавством. Стаття 255 Кримінального кодексу України визначає злочинну організацію як структуровану групу, що складається з трьох або більше осіб, яка створена з метою вчинення тяжких або особливо тяжких злочинів. До таких злочинів можуть належати наркобізнес, торгівля людьми, тероризм, відмивання грошей та інші тяжкі злочини. Злочинна організація характеризується ієрархічною структурою, чітким розподілом ролей і безперервністю злочинної діяльності.

Кримінальний кодекс України передбачає кримінальну відповідальність осіб, які беруть участь у створенні злочинної організації, у різних положеннях,

головним чином у статтях 255-257 КК. Ці положення окреслюють правові рамки для переслідування та покарання осіб, відповідальних за створення таких організацій та керівництво ними. Як правило, в їх діяльності міститься сукупність злочинів. Так, в Печерському районного суду м. Києва було розглянуто обвинувачення ОСОБА_1 , ІНФОРМАЦІЯ_1 , громадянина Грузії, у вчиненні кримінальних правопорушень, передбачених ч. 3 ст. 255-1, ч. 1 ст. 255-2 КК України, ОСОБА_2 , ІНФОРМАЦІЯ_2 , громадянина України, у вчиненні кримінальних правопорушень, передбачених ч. 2 ст. 255-1, ч. 1 ст. 255-2, ч. 1 ст. 255-3 КК України, ОСОБА_3 , ІНФОРМАЦІЯ_3 , громадянина України, у вчиненні кримінальних правопорушень, передбачених ч. 2 ст. 255-1, ч. 1 ст. 255-2 КК України³⁰

Стаття 255 безпосередньо стосується створення злочинної організації. Згідно з цією статтею, до кримінальної відповідальності може бути притягнута будь-яка особа, яка умисно створює злочинну організацію або керує нею. Це стосується не лише організаторів організації, але й осіб, які беруть активну участь у її створенні, розвитку або керівництві.

До квітня 2020 року каралося створення злочинної організації з метою вчинення тяжкого чи особливо тяжкого злочину, а також керівництво такою організацією або участь у ній, або участь у злочинах, вчинюваних такою організацією, а також організація, керівництво чи сприяння зустрічі (сходці) представників злочинних організацій або організованих груп для розроблення планів і умов спільного вчинення злочинів, матеріального забезпечення злочинної діяльності чи координації дій об'єднань злочинних організацій або організованих груп

Згідно Закону «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за злочини, вчинені злочинною спільнотою» від 04.06.2020 р. № 671-IX, була змінена редакція певних норм, що регулюють вказані питання. Так, стаття 255 була викладена у наступній

³⁰ Справа № 739/309/22 URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107157638>

редакції. Створення, керівництво злочинною спільнотою або злочинною організацією, а також участь у ній

1. Створення злочинної організації, керівництво такою організацією або її структурними частинами -

караються позбавленням волі на строк від семи до дванадцяти років з конфіскацією майна.

2. Участь у злочинній організації -

карається позбавленням волі на строк від п'яти до дванадцяти років з конфіскацією майна.

3. Дії, передбачені частинами першою або другою цієї статті, вчинені службовою особою з використанням службового становища, -

караються позбавленням волі на строк від восьми до тринадцяти років з конфіскацією майна.

4. Створення злочинної спільноти, тобто об'єднання двох чи більше злочинних організацій, керівництво такою спільнотою -

караються позбавленням волі на строк від десяти до п'ятнадцяти років з конфіскацією майна.

5. Дії, передбачені частинами першою, другою або четвертою цієї статті, вчинені особою, яка здійснює злочинний вплив або є особою, яка перебуває у статусі суб'єкта підвищеного злочинного впливу, у тому числі у статусі "вора в законі", -

караються позбавленням волі на строк від дванадцяти до п'ятнадцяти років з конфіскацією майна.

6. Звільняється від кримінальної відповідальності особа, крім організатора або керівника злочинної організації, за вчинення злочину, передбаченого частиною другою або третьою цієї статті, якщо вона до повідомлення їй про підозру у вчиненні цього злочину добровільно повідомила про створення злочинної організації або участь у ній та активно сприяла її розкриттю.

Примітка. 1. Під злочинним впливом у цій статті та статтях 255-1, 255-3 цього Кодексу слід розуміти будь-які дії особи, яка завдяки авторитету, іншим особистим якостям чи можливостям сприяє, спонукає, координує або здійснює інший вплив на злочинну діяльність, організовує або безпосередньо здійснює розподіл коштів, майна чи інших активів (доходів від них), спрямованих на забезпечення такої діяльності.

2. Під особою, яка перебуває у статусі суб'єкта підвищеного злочинного впливу, у тому числі у статусі "вора в законі", у цій статті та статтях 255-1, 255-3 цього Кодексу слід розуміти особу, яка завдяки авторитету, іншим особистим якостям чи можливостям здійснює злочинний вплив і координує злочинну діяльність інших осіб, які здійснюють злочинний вплив";

Також Кримінальний кодекс було доповнено статтями 255-1, 255-2, 255-3 такого змісту:

"Стаття 255-1. Встановлення або поширення злочинного впливу

1. Умисне встановлення або поширення в суспільстві злочинного впливу за відсутності ознак, зазначених у частині п'ятій статті 255 цього Кодексу, - караються позбавленням волі на строк від семи до десяти років з конфіскацією майна.

2. Ті самі дії, вчинені повторно або в ізоляторах тимчасового тримання, слідчих ізоляторах чи установах виконання покарань, - караються позбавленням волі на строк від дев'яти до п'ятнадцяти років з конфіскацією майна або без такої.

3. Дії, передбачені частиною першою або другою цієї статті, вчинені особою, яка перебуває у статусі суб'єкта підвищеного злочинного впливу, у тому числі у статусі "вора в законі", - караються позбавленням волі на строк від дванадцяти до п'ятнадцяти років з конфіскацією майна.

Стаття 255-2. Організація, сприяння у проведенні або участь у злочинному зібранні (сходці)

1. Організація або сприяння у проведенні злочинного зібрання (сходки) представників злочинних організацій або організованих груп, або осіб, які здійснюють злочинний вплив, для планування вчинення одного або більше злочинів, матеріального забезпечення чи координації злочинної діяльності, у тому числі розподілу доходів, одержаних злочинним шляхом, або сфер злочинного впливу, а також участь у такому зібранні (сходці), у тому числі з використанням засобів зв'язку, -

караються позбавленням волі на строк від семи до дванадцяти років з конфіскацією майна.

2. Звільняється від кримінальної відповідальності особа, крім організатора злочинного зібрання (сходки), за вчинення злочину, передбаченого частиною першою цієї статті, якщо вона до повідомлення їй про підозру у вчиненні цього злочину добровільно повідомила про цей злочин, а також активно сприяла його розкриттю.

Стаття 255-3. Звернення за застосуванням злочинного впливу

1. Звернення до особи, яка завідомо для винного може здійснювати злочинний вплив, зокрема до особи, яка перебуває у статусі суб'єкта підвищеного злочинного впливу, у тому числі у статусі "вора в законі", з метою застосування нею такого впливу -

карається позбавленням волі на строк від трьох до семи років з конфіскацією майна або без такої".

На жаль, на законодавчому рівні при формуванні диспозицій цих норм було порушено принцип правової визначеності стосовно участі у злочинній спільноті, характеристик особи у статусі підвищеного злочинного впливу, «сходки», тощо³¹. Відомо, що у справі Михайлюк та Петров проти України» (Mikhaylyuk and Petrov v. Ukraine, заява № 11932/02) вказується на те, що принцип верховенства права безпосередньо «стосується якості відповідного

³¹ Речицький В. Критичний аналіз окремих елементів проекту Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за злочини, вчинені злочинною спільнотою» (станом на 04.03.2020) // Права людини в Україні (15.07.20). – 10 с. URL: <http://khpg.org/1594840634>

законодавства й вимагає, щоб воно було доступне відповідній особі, яка, крім того, повинна передбачати його наслідки для себе»³². Стаття 256 КК України передбачає відповідальність за заздалегідь не обіцяне сприяння учасникам злочинних організацій та укриття їх злочинної діяльності шляхом надання приміщень, сховищ, транспортних засобів, інформації, документів, технічних пристроїв, грошей, цінних паперів, а також заздалегідь не обіцяне здійснення інших дій по створенню умов, які сприяють їх злочинній діяльності. У випадках, коли створення злочинної організації або участь у ній пов'язані з обтяжуючими обставинами, такими як насильство, тероризм або використання особливо небезпечних засобів, покарання стає ще більш суворим. Стаття 257 передбачає збільшення термінів позбавлення волі, аж до довічного ув'язнення, для осіб, які вчиняють такі злочини. Це відображає тяжкість злочинів, пов'язаних зі злочинними організаціями.

Розслідування та кримінальне переслідування осіб, причетних до створення злочинних організацій, здійснюють правоохоронні органи та судова система України. Спеціалізовані підрозділи, такі як Національна поліція та Служба безпеки України, часто залучаються до ліквідації злочинних організацій та збору доказів для судового переслідування.

За останні роки Україна зробила значні кроки для зміцнення своїх правоохоронних органів та покращення їхньої спроможності у боротьбі з організованою злочинністю. Міжнародне співробітництво, зокрема з країнами-членами Європейського Союзу та Інтерполом, також має вирішальне значення у боротьбі з транснаціональними злочинними організаціями.

Виклики та наслідки. Хоча правова база для притягнення осіб до

³² ECHR, CASE OF MIKHAYLYUK AND PETROV v. UKRAINE
(Application no. [11932/02](https://hudoc.echr.coe.int/rus?i=001-96220)) 10 December 2009 URL: <https://hudoc.echr.coe.int/rus?i=001-96220>

відповідальності за створення злочинних організацій в Україні є надійною, існує низка викликів і наслідків:

4.1. Тягар доведення: Доведення існування злочинної організації та причетності особи до неї може бути складним завданням, оскільки ця діяльність часто відбувається таємно. Правоохоронні органи повинні зібрати вагомі докази, що може зайняти багато часу та ресурсів.

4.2. Транснаціональний характер: Багато злочинних організацій діють через кордони, що робить необхідною співпрацю з іноземними органами влади та орієнтуватися в складній міжнародній правовій системі.

4.3. Занепокоєння щодо прав людини: Забезпечення дотримання прав осіб, обвинувачених у причетності до злочинних організацій, має першорядне значення. При здійсненні правосуддя необхідно ретельно контролювати ризик перевищення повноважень і порушення прав людини.

4.4. Стимування та запобігання: Хоча законні покарання є важливими, усунення першопричин створення злочинних організацій є не менш важливим.

2.2.2. ст. 257 КК України «Бандитизм»

Україна має всеосяжну правову базу для боротьби з бандитизмом під час війни. Ці закони спрямовані на захист національної безпеки, верховенства права та прав громадян. Ключові компоненти цієї нормативно-правової бази включають

Кримінальний кодекс України: Цей кодекс визначає різні кримінальні правопорушення, в тому числі пов'язані з бандитизмом. Окремі положення можуть застосовуватися під час війни для боротьби з організованими злочинними угрупованнями, які становлять загрозу національній безпеці.

Антитерористичне законодавство: Україна прийняла закони для ефективної боротьби з тероризмом. Ці закони можуть бути використані для боротьби з бандитськими угрупованнями, які здійснюють терористичні акти у воєнний час.

Воєнний стан: За виняткових обставин Україна може оголосити воєнний стан, надаючи правоохоронним органам ширші повноваження для підтримання порядку та боротьби з організованою злочинністю. В умовах воєнного стану особи, причетні до бандитизму, можуть бути покарані суворіше.

Міжнародні угоди: Україна підписала міжнародні конвенції та угоди, спрямовані на боротьбу з транснаціональною організованою злочинністю та тероризмом. Ці угоди створюють правову основу для співпраці з іншими країнами у боротьбі з бандитизмом під час війни.

Згідно ст.257 КК України. Бандитизм

Організація озброєної банди з метою нападу на підприємства, установи, організації чи на окремих осіб, а також участь у такій банді або у вчинюваному нею нападі -

караються позбавленням волі на строк від п'яти до п'ятнадцяти років з конфіскацією майна.

Банда - це озброєна організована група або злочинна організація, яка попередньо створена з метою вчинення кількох нападів на підприємства, установи, організації чи на окремих осіб або одного такого нападу, який потребує ретельної довготривалої підготовки (абз. 1 п. 17 ППВСУ № 13 від 23 грудня 2005 р. "Про практику розгляду судами кримінальних справ про злочини, вчинені стійкими злочинними об'єднаннями"). Судовою практикою доведено, що Участь в озброєній банді слід розуміти не тільки як безпосереднє здійснення нападів, а й як сам факт вступу особи до неї чи вчинення будь-яких дій, спрямованих на створення сприятливих умов для її функціонування (надання транспорту, приміщень, здійснення фінансування та матеріально-технічного забезпечення, постачання зброї, підшукування об'єктів для нападу, зберігання зброї, злочинно набутого майна, коштів тощо). Проте в будь-якому разі участь у банді (як форма бандитизму) обов'язково передбачає членство особи в цьому об'єднанні, яке набувається

шляхом вступу до останнього. Вчинення зазначених дій особою, яка не є учасником банди, належить розцінювати як пособництво у бандитизмі

Основними ознаками бандитизму вважаються

- кількісна ознака — наявність у банді кількох (трьох і більше) суб'єктів злочину;
- стійкість;
- озброєність;
- загальна мета учасників банди — вчинення нападу на підприємства, установи, організації чи на окремих осіб;
- спосіб учинення злочину — напад на підприємства, установи, організації чи на окремих осіб.

Автори коментарів вважають, що стійкість як обов'язкова ознака наявна лише в разі, якщо банду створено для зайняття злочинною діяльністю, вчинення, як правило, не одного, а кількох нападів. Слід враховувати, що посилення на можливість визнання бандитизмом створення банди для учинення одного нападу, враховуючи його особливу суспільну небезпеку (напад на банк), є суперечливим. Зокрема, про спрямованість на вчинення двох або більше злочинів як ознаку організованої групи свідчить сполучник “та” після слів “для вчинення цього” та перед словами “іншого (інших) злочинів”³³.

Про стійкість банди можуть свідчити досконалість її організаційної структури, постійність форм і методів злочинної діяльності, наявність необхідного фінансування тощо.

Озброєність банди характеризується двома чинниками. По-перше, об'єктивно банда є озброєною лише у разі наявності зброї хоча б в одного з її учасників. По-друге, інші члени банди знають про зброю та розуміють, що її може бути застосовано під час нападів (суб'єктивна ознака). Наявність у члена

³³ Гаврилов Ю. Г. Стійкість як ознака банди / Ю. Г. Гаврилов // Актуальні проблеми держави і права : зб. наук. пр. / редкол.: В. В. Завальнюк (голов. ред.) [та ін.]. – Одеса : Видавничий дім "Гельветика", 2017. – Вип. 78. – С. 41-47.

банди зброї, на яку в установленому випадку видано дозвіл, не виключає цієї ознаки³⁴.

2.2.3. ст. 258-3 КК України «Створення терористичної групи чи терористичної групи чи терористичної організації»

Стаття 258⁻³. Створення терористичної групи чи терористичної організації

1. Створення терористичної групи чи терористичної організації, керівництво такою групою чи організацією або участь у ній, а так само організаційне чи інше сприяння створенню або діяльності терористичної групи чи терористичної організації -

караються позбавленням волі на строк від восьми до п'ятнадцяти років з конфіскацією майна або без такої.

2. Звільняється від кримінальної відповідальності за діяння, передбачене частиною першою цієї статті, особа, крім організатора і керівника терористичної групи чи терористичної організації, яка добровільно повідомила правоохоронний орган про відповідну терористичну діяльність, сприяла її припиненню або розкриттю злочинів, вчинених у зв'язку із створенням або діяльністю такої групи чи організації, якщо в її діях немає складу іншого злочину.

дедалі більш взаємопов'язаному та складному світі загроза тероризму стала глобальною проблемою. Держави світу, в тому числі й Україна, визнали першочергову важливість законодавства для протидії цій загрозі, особливо під час війни або збройного конфлікту. Стаття 258-3 Кримінального кодексу України є потужною правовою нормою, яка стосується створення терористичних груп чи організацій. Пропонуємо вашій увазі комплексний погляд на її значення:

[34Постанова Пленуму ВСУ 23.12.2005 N 13 Про практику розгляду судами кримінальних справ про злочини, вчинені стійкими злочинними об'єднаннями ; URL:http://tools2.work/?question=104;](http://tools2.work/?question=104)

Запобігання тероризму в його основі: Суть статті 258-3 полягає в проактивному підході до боротьби з тероризмом. Вона криміналізує саме створення терористичних об'єднань, визнаючи незаконним створення, заснування, організацію або навіть активну участь у групах чи організаціях, основною метою яких є здійснення терористичних актів. Ця заборона спрямована на викорінення тероризму в його коренях, запобігаючи його зростанню та розвитку.

Захист національної безпеки: Під час війни збереження національної безпеки має першорядне значення. Терористичні групи можуть використовувати хаос і нестабільність збройних конфліктів для здійснення руйнівних актів. Криміналізуючи створення таких груп, стаття 258-3 зміцнює національну безпеку, гарантуючи, що ці утворення не зможуть процвітати і загрожувати добробуту нації.

Руйнування командних структур: Тероризм часто діє в рамках ієрархічних структур, де лідери керують своїми послідовниками у плануванні та здійсненні актів насильства. Стаття 258-3 криміналізує не лише активну участь, але й націлена на тих, хто займає керівні посади в терористичних організаціях. Такий підхід має на меті підірвати механізми командування і контролю цих груп, ускладнюючи їм координацію атак.

Стимування потенційних терористів: Існування чітких правових наслідків за статтею 258-3 слугує потужним стримуючим фактором. Особи, які розглядають можливість участі в тероризмі у воєнний час, чітко усвідомлюють суворість покарання, з яким вони можуть зіткнутися. Це знання може утримати потенційних терористів від взяття до рук зброї, сприяючи підвищенню громадської безпеки.

Дотримання міжнародних зобов'язань: Україна, як і багато інших країн, підписала різні міжнародні конвенції та угоди, спрямовані на протидію тероризму. Стаття 258-3 відповідає цим зобов'язанням і забезпечує дотримання Україною своїх міжнародних зобов'язань у боротьбі з тероризмом навіть в умовах війни.

Баланс між безпекою та правами людини: Важливо, що хоча стаття 258-3 стосується нагальної необхідності боротьби з тероризмом, вона також підкреслює відданість держави верховенству права та правам людини. Вона передбачає можливість звільнення від кримінальної відповідальності осіб, які ефективно співпрацюють з правоохоронними органами. Такий баланс між інтересами безпеки та правами особистості забезпечує дотримання принципів справедливості та неупередженості.

Отже, стаття 258-3 Кримінального кодексу України є основоположним правовим інструментом у боротьбі з тероризмом під час війни. Забороняючи створення терористичних груп чи організацій, а також активну участь у них та керівництво ними, вона відіграє важливу роль у забезпеченні національної безпеки, підтримці верховенства права та стримуванні тероризму в його основі.

До того-ж Стаття 258-3 Кримінального кодексу України відіграє ключову роль у боротьбі з тероризмом, особливо під час війни. Це положення являє собою надійну правову базу, яка криміналізує різні аспекти терористичної діяльності, від створення терористичних груп чи організацій та керівництва ними до активної участі в них. Нижче наведено більш детальний опис значення цієї статті, особливо в контексті воєнного часу:

Україна, як і багато країн, стикається з постійною загрозою тероризму, яка стає ще більш відчутною під час війни або збройного конфлікту. У таких складних умовах стаття 258-3 стає критично важливим інструментом для української влади та правоохоронних органів.

Заборона створення терористичних груп чи організацій: Стаття 258-3 прямо забороняє створювати, засновувати або організовувати будь-яку групу чи організацію, основною метою якої є вчинення терористичних актів. Це положення гарантує, що особи, які планують, координують або створюють такі утворення, можуть бути притягнуті до кримінальної відповідальності. Таким чином, це діє як стримуючий фактор проти формування терористичних структур, які можуть дестабілізувати країну під час війни.

Криміналізація лідерства в терористичних організаціях: Ця стаття не лише зосереджується на піхотинцях тероризму, але й спрямована проти тих, хто очолює і керує цими групами. Лідери терористичних організацій, незалежно від їхньої конкретної ролі, підлягають переслідуванню за українським законодавством. Ці правові дії можуть зруйнувати структуру командування і управління такими групами та послабити їхню здатність здійснювати напади.

Покарання за активну участь у тероризмі: Активні учасники терористичних груп, незалежно від їхньої ролі чи рангу, також притягуються до відповідальності. Такий інклюзивний підхід означає, що кожен, хто бере участь у плануванні, підтримці або виконанні терористичних актів, може зіткнутися з правовими наслідками. Покарання за активну участь у терористичній діяльності відлякує людей від участі в тероризмі у воєнний час.

Стаття 258-3 слугує стримуючим фактором для тих, хто розглядає можливість участі в тероризмі. Знаючи про серйозні правові наслідки, з якими вони можуть зіткнутися згідно з українським законодавством, потенційні терористи можуть двічі подумати, перш ніж займатися такою діяльністю. Це, в свою чергу, сприяє національній безпеці, запобігаючи та зменшуючи ризики, пов'язані з тероризмом під час війни.

2.2.4. ст. 260. КК України «Створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань»

Стаття 260. Створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань

1. Створення не передбачених законами України воєнізованих формувань або участь у їх діяльності -

карається позбавленням волі на строк від двох до п'яти років з конфіскацією майна або без такої.

2. Створення не передбачених законом збройних формувань або участь у їх діяльності -

карається позбавленням волі на строк від трьох до восьми років з конфіскацією майна або без такої.

3. Керівництво зазначеними в частинах першій або другій цієї статті формуваннями, їх фінансування, постачання їм зброї, боєприпасів, вибухових речовин чи військової техніки -

караються позбавленням волі на строк від п'яти до десяти років з конфіскацією майна або без такої.

4. Участь у складі передбачених частинами першою або другою цієї статті формувань у нападі на підприємства, установи, організації чи на громадян -

карається позбавленням волі на строк від семи до дванадцяти років з конфіскацією майна або без такої.

5. Діяння, передбачене частиною четвертою цієї статті, що призвело до загибелі людей чи інших тяжких наслідків, -

карається позбавленням волі на строк від десяти до п'ятнадцяти років з конфіскацією майна або без такої.

6. Звільняється від кримінальної відповідальності за цією статтею особа, яка перебувала в складі зазначених у цій статті формувань, за дії, передбачені частинами першою або другою цієї статті, якщо вона добровільно вийшла з такого формування і повідомила про його існування органи державної влади чи органи місцевого самоврядування.

Примітка. 1. Під воєнізованими слід розуміти формування, які мають організаційну структуру військового типу, а саме: єдиноначальність, підпорядкованість та дисципліну, і в яких проводиться військова або стройова чи фізична підготовка.

2. Під збройними формуваннями слід розуміти воєнізовані групи, які незаконно мають на озброєнні придатну для використання вогнепальну, вибухову чи іншу зброю.

Стаття 260 Кримінального кодексу України передбачає кримінальну відповідальність за створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань. Це положення відіграє важливу роль у забезпеченні національної безпеки, підтримці верховенства права та запобіганні виникненню не передбачених законом збройних формувань, які можуть становити загрозу для держави. У цьому комплексному дослідженні ми розглянемо деталі, значення та наслідки статті 260, беручи до уваги її історичний контекст та актуальність у сучасній Україні.

Законодавча база: Стаття 260 є частиною більш широкої правової бази України, яка стосується національної безпеки, тероризму та збройних конфліктів. Вона доповнюється іншими положеннями, що стосуються застосування сили та регулювання діяльності збройних формувань.

Міжнародні угоди: Україна підписала міжнародні угоди та конвенції, пов'язані із запобіганням тероризму та регулюванням діяльності озброєних груп. Ці угоди допомагають створити правову основу для боротьби з озброєними групами, що діють через кордони.

Щоб зрозуміти значення статті 260, необхідно розглянути історичний контекст України. Країна зіткнулася з численними викликами, включаючи територіальні конфлікти та збройні повстання. Під час політичних потрясінь і заворушень часто виникали несанкціоновані воєнізовані або озброєні групи, що сприяло нестабільності та небезпеці.

Текст статті 260: "Створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань, а також участь у них, навчання або керівництво такими формуваннями - караються позбавленням волі на строк від семи до дванадцяти років".

Створення: Стаття передбачає кримінальну відповідальність за створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань, діяльність яких не санкціонована державою. Ця заборона спрямована на запобігання несанкціонованому створенню збройних формувань.

Участь: Участь у таких групах, незалежно від ролі чи рангу в організації, також вважається кримінальним правопорушенням. Це стосується і осіб, які беруть активну участь у діяльності цих груп. Так під процесуальним керівництвом Київської міської прокуратури було проведено розслідування, яким встановлено, що 6 осіб, будучи громадянами України, після повномасштабного військового вторгнення рф в Україну брали участь у незаконних збройних формуваннях «л/днр». Вони добровільно прибули до «військових комісаріатів» та підписали контракти на проходження військової служби у НЗФ «л/днр», створених, підпорядкованих, керованих та фінансованих рф. Діючи на боці ворога у складі різних підрозділів незаконних збройних формувань, обвинувачені здійснювали окупацію та охорону захоплених територій України, виконували вказівки та накази командирів з числа військовослужбовців збройних сил рф та учасників НЗФ. Також, на виконання наказів свого командування вони проводили облаштування вогневих позицій для здійснення збройного опору Збройним Силам України.

Навчання: Це положення поширюється на тих, хто проводить навчання для несанкціонованих збройних формувань. Навчання може включати передачу військових або воєнізованих навичок, тактики або знань.

Керівництво: Стаття прямо стосується лідерських ролей у незаконних збройних формуваннях. Особи, які займають керівні посади, підлягають кримінальній відповідальності.

Стаття 260 слугує запобіжником проти створення збройних формувань, які можуть підірвати національну безпеку. Несанкціоновані воєнізовані або збройні формування потенційно можуть вдаватися до насильства, повстанських дій або терористичних актів, що становить значну загрозу для стабільності держави. Це положення зміцнює верховенство права, підкреслюючи, що озброєні групи повинні діяти в рамках правового поля, визначеного державою. Це гарантує, що монополія на застосування сили залишається за легітимними державними інституціями. Запобігання повстанському руху: Існування несанкціонованих збройних формувань може

призвести до повстань і внутрішніх конфліктів. Стаття 260 спрямована на стримування такого розвитку подій, сприяючи соціальній згуртованості та стабільності. Стимування: Це положення діє як стримуючий фактор, встановлюючи чіткі правові наслідки для осіб, причетних до створення, участі, керівництва або навчання несанкціонованих збройних формувань. Це утримує людей від участі в такій діяльності.

Виклики та суперечності.

Неоднозначність: Критики стверджують, що стаття 260 є дещо двозначною, оскільки вона не дає чіткого визначення того, що є "не передбаченим законом воєнізованим або збройним формуванням". Ця двозначність може призвести до різних тлумачень і потенційно несправедливого переслідування. Законна самооборона: Дехто стверджує, що окремі особи можуть створювати збройні групи з метою самозахисту в регіонах, де державні органи безпеки не можуть гарантувати захист. Визначення законності таких груп може бути складним завданням. Політичні маніпуляції: Існує занепокоєння щодо потенційного зловживання статтею 260 у політичних цілях. У деяких випадках її застосовували проти опозиційних груп або осіб, які можуть не становити реальної загрози національній безпеці.

Таким чином, стаття 260 Кримінального кодексу України є важливою правовою нормою, спрямованою на запобігання створенню не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань. Її важливість полягає у збереженні національної безпеки, підтримці верховенства права та запобіганні виникненню не передбачених законом збройних формувань, які можуть дестабілізувати ситуацію в країні. Однак такі виклики, як двозначність і потенційні політичні маніпуляції, підкреслюють необхідність ретельного тлумачення і застосування цього положення. У глобальному ландшафті, що швидко змінюється, законодавча база України повинна відповідати ознакам верховенства права та захисту прав людини.

2.3. Форми диференціації кримінальної відповідальності вчинених в організованих формах співучасті

Під кримінально-правовою охороною розуміють заходи по забезпеченню безпеки існуючих суспільних відносин та інтересів та утримання громадян від злочинних посягань шляхом визначення в кримінальному законі шкідливих для особи, суспільства та держави правопорушень та встановлення за їх вчинення кримінальних покарань та інших заходів кримінально-правового впливу. У доктрині кримінального права визначається, що диференціація кримінальної відповідальності – це зміна передбаченого кримінальним законом виду, розміру та характеру відповідальності залежно від зміни суспільної небезпеки діяння й особи, яка його вчинила, а також з урахуванням принципу гуманізму і інших обставин. Така позиція передбачає розмежування кримінальної відповідальності за всіма значущими кримінально-правовими інститутами. Особа, яка намагається досягти певної мети шляхом вчинення злочину, обирає відповідний цій меті варіант злочинної поведінки (диференціює її). Диференціація особою своєї злочинної поведінки зумовлює і диференціацію кримінальної відповідальності. При цьому законодавцем диференціюється «потенційна» кримінальна відповідальність, якій може підлягати особа за вчинення кримінального правопорушення в майбутньому, а судом здійснюються індивідуалізація «реальної» кримінальної відповідальності щодо особи, визнаної винною у вчиненні злочину обвинувальним вироком суду.

На сучасному етапі диференціація кримінальної відповідальності досліджується у трьох основних аспектах: як принцип і напрям кримінальної політики, як діяльність законодавчих органів і безпосередньо як розподіл відповідальності залежно від певних обставин. При диференціації законодавець окреслює загальний контур, межі караності з огляду на ступінь типової суспільної небезпечності діяння. При індивідуалізації відповідальності суддя у визначених межах обирає міру покарання, керуючись

уже врахованими законодавцем у санкції характером і типовим ступенем небезпечності діяння й самостійно оцінює індивідуальний ступінь суспільної небезпечності вчиненого. Диференціація та індивідуалізація відповідальності визнаються проявами принципу справедливості у кримінальному праві, мають похідний від принципу справедливості характер. В нашому випадку фактично можна стверджувати, що диференціація кримінальної відповідальності є одним із засобів реалізації принципу справедливості в кримінальному праві при вирішенні питань, пов'язаних з визначенням виду, обсягу та меж кримінально-правового впливу на осіб, які вчинили суспільно-небезпечне діяння в складі організованої злочинної групи. Здійснюючи диференціацію кримінальної відповідальності, законодавець насамперед визначає ознаки суспільно-небезпечних діянь у диспозиціях норм Особливої частини, а вже потім, з урахуванням характеру та ступеня суспільної небезпечності діяння, встановлює в санкції межі його караності. Співставлення санкцій статей КК, що передбачають прості склади цих злочинів із санкціями, встановленими за відповідні кваліфіковані склади за ознаками особи, яка має судимість за раніше вчинений злочин, чи є учасниками ч організаторами злочинної організованої у якості спеціального суб'єкта злочину свідчить, що за рахунок даного спеціального суб'єкта також посилюються покарання і змінюється категорія злочину.

Диференціація кримінальної відповідальності в законі неминуче тягне створення складів злочинів, що мають однакові за змістом ознаки. Враховуючи, що згідно з науковими прогнозами одним з напрямків розвитку законодавства про кримінальну відповідальність буде більш чітка диференціація кримінальної відповідальності, кількість складів злочинів, що мають тотожні за змістом ознаки, навряд чи зменшаться. Тому все більш актуальною стає проблема розмежування суміжних складів злочинів на всіх

рівнях (на рівні законотворення, на рівні тлумачення закону та на рівні його застосування)³⁵.

Стаття 30 КК України встановлює, що організатор організованої групи чи злочинної організації підлягає кримінальній відповідальності за всі кримінальні правопорушення, вчинені організованою групою чи злочинною організацією, якщо вони охоплювалися його умислом. Інші учасники організованої групи чи злочинної організації підлягають кримінальній відповідальності за кримінальні правопорушення, у підготовці або вчиненні яких вони брали участь, незалежно від тієї ролі, яку виконував у кримінальному правопорушенні кожен із них. Статтею 68 КК це правило конкретизовано вказівкою на те, що При призначенні покарання співучасникам кримінального правопорушення суд, керуючись положеннями статей 65-67 цього Кодексу, враховує характер та ступінь участі кожного з них у вчиненні кримінального правопорушення

Ця позиція визначається й у більшості КК Причорноморських держав. Призначення покарання за умов визначення характеру та ступеню суспільної небезпеки злочину передбачені у КК Болгарії, Румунії, України, характеру та розміру шкоди – КК Туреччини та Греції; особистості винного (КК пострадянських держав), ступеню суспільної небезпеки особи (КК Болгарії, Румунії), віку, психічного стану, особистого та соціального стану винної особи (КК Туреччини); обставин, які пом'якшують та обтяжують покарання (КК Болгарії, Грузії, КК інших пострадянських держав); впливу покарання на виправлення винної особи та умови життєдіяльності його родини (КК Азербайджану, Молдови.

³⁵ Пузирьов М.С. Диференціація та індивідуалізація виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Пузирьов Михайло Сергійович ; Нац. акад. внутр. справ . - К., 2012. - 20 с.; Конопельський В. Я. Диференціація та індивідуалізація виконання покарання у виді позбавлення волі: поняття, зміст, реалізація у кримінально-виконавчій діяльності України [Текст] : монографія / В. Я. Конопельський ; Одес. держ. ун-т внутр. справ. - Одеса : Букаєв Вадим Нікіфорович [вид.], 2014. - 472 с.

На підставі викладеного можна сказати, що диференціація кримінальної відповідальності, будучи вписаною в єдину систему принципів кримінального права і будучи принципом інституту кримінальної відповідальності [1], утворює необхідне «підґрунтя» для реалізації індивідуалізації покарання як принципу інституту призначення покарання, та субінституту кримінального права, виступаючи в якості передумови останнього.

Нормативно-правова база диференціації учасників організованих злочинних груп та злочинних організацій в Україні містить:

Кримінальне переслідування: Винні особи можуть бути притягнуті до кримінальної відповідальності за цілу низку злочинів, включаючи вбивства, вимагання, викрадення людей та торгівлю наркотиками. Якщо їх визнають винними, їм загрожує тривалий термін ув'язнення.

Конфіскація активів: Українське законодавство дозволяє конфісковувати активи, набуті злочинним шляхом, у тому числі пов'язані з організованою злочинною діяльністю. Це слугує стримуючим фактором і допомагає фінансово підірвати злочинні організації.

Міжнародне співробітництво: Україна може звернутися за допомогою до міжнародних правоохоронних органів для затримання та судового переслідування осіб, причетних до транснаціональної злочинної діяльності.

Амністія та реабілітація: Україна також може запропонувати амністію або програми реабілітації особам, які бажають відмовитися від кримінальної активності і повернутися до законної діяльності. Такий підхід може допомогти зменшити вплив злочинних організацій.

Деякі висновки.

1.Значення диференціації кримінальної відповідальності. Збереження справедливості: Одним з основоположних принципів кримінального правосуддя є те, що особи повинні нести відповідальність за свої дії. Диференціація кримінальної відповідальності всередині організованих груп дозволяє більш тонко і справедливо застосовувати закон. Це гарантує, що ті, хто відігравав значну роль у злочинній діяльності, зіткнуться з відповідними

наслідками, тоді як до тих, хто брав меншу участь, ставляться більш м'яко. Ліквідація організованої злочинності: Організовані групи часто займаються різними видами злочинної діяльності - від торгівлі наркотиками до фінансового шахрайства. Диференціація кримінальної відповідальності допомагає правоохоронним органам ліквідувати такі групи, зосереджуючись на їхніх лідерах та ключових оперативних працівниках. Такий підхід послаблює структуру організації та її здатність вчиняти нові злочини. Права людини та справедливість: Справедлива і рівноправна система кримінального правосуддя повинна забезпечувати баланс між необхідністю притягнення до відповідальності і повагою до прав особистості. Диференціація дозволяє виносити пропорційні вироки, зменшуючи ризик надмірного покарання для осіб з обмеженою участю або пом'якшуючими обставинами.

2. Виклики у диференціації кримінальної відповідальності. Складна групова динаміка: Організовані групи часто діють за ієрархічною схемою, що ускладнює оцінку ступеня участі кожного члена групи. Визначення того, хто несе найбільшу відповідальність, може бути складним, особливо коли члени групи можуть мати різні ролі та ступінь участі. Співпраця зі свідками: Отримати співпрацю від свідків в організованих групах часто буває складно через страх помсти або лояльність до групи. Це може перешкоджати розслідуванню та ускладнювати збір доказів для диференціації. Прогалини в законодавстві: Законодавча база не завжди містить чіткі вказівки щодо диференціації кримінальної відповідальності в організованих групах. Неоднозначності в законодавстві можуть призвести до непослідовних результатів у суді.

3. Фактори, що впливають на диференціацію. Роль і лідерство: Основним фактором диференціації є роль, яку відіграють у групі. Лідери та ключові особи, які приймають рішення, зазвичай несуть більшу відповідальність, ніж члени групи нижчого рангу, які, можливо, зазнали примусу або брали мінімальну участь. Наміри та знання: Диференціація часто враховує рівень наміру та обізнаності про злочинну діяльність. Ті, хто свідомо і добровільно

брав участь, можуть бути покарані суворіше, ніж ті, хто не знав про це або був примушений до цього. Співпраця з органами влади: Особи, які співпрацюють з правоохоронними органами, надаючи цінну інформацію або свідчення, можуть отримати більш м'яке покарання або імунітет від кримінального переслідування, залежно від юрисдикції.

4. Правові рамки для ефективної диференціації. Керівні принципи призначення покарання: У багатьох правових системах існують керівні принципи винесення вироків, які враховують різні фактори, в тому числі роль обвинуваченого у злочині, для визначення відповідних покарань. Угоди про визнання вини: Угода про визнання вини дозволяє обвинуваченим домовлятися про пом'якшення обвинувачення або покарання в обмін на співпрацю з прокуратурою, що може сприяти співпраці та диференціації покарань. Закони про співучасть: які розрізняють виконавців і співучасників. Міжнародні угоди: Міжнародні угоди та конвенції часто стосуються переслідування та екстрадиції осіб, причетних до транснаціональної організованої злочинності, що полегшує диференціацію за кордоном.

5. Роль відновного правосуддя. Практика відновного правосуддя: У справах, пов'язаних з організованими групами, практика відновного правосуддя може відігравати певну роль у диференціації кримінальної відповідальності. Ці практики зосереджені на відшкодуванні шкоди та примиренні жертв і правопорушників, при цьому індивідуальна відповідальність враховується в процесі врегулювання.

6. Реабілітація: Реабілітаційні програми в рамках системи кримінального правосуддя можуть сприяти диференціації відповідальності, надаючи можливість членам організованих груп нижчого рангу реінтегруватися в суспільство після відбуття покарання.

7. Досягнення балансу. Кримінальна відповідальність учасників злочинних угруповань за українським законодавством під час війни є важливим аспектом національної безпеки та верховенства права. Законодавча база України надає необхідні інструменти для боротьби з організованими

злочинними угрупованнями, які прагнуть скористатися хаосом і нестабільністю збройних конфліктів. Дотримуючись цих законів і забезпечуючи їх ефективне виконання, Україна може краще захищати своїх громадян і підтримувати порядок під час війни. Крім того, міжнародне співробітництво відіграє життєво важливу роль у боротьбі з транснаціональним гангстеризмом, підкреслюючи необхідність співпраці між країнами для боротьби з цим глобальним викликом.

2.4 Індивідуалізація кримінальної відповідальності із врахуванням організованих форм співучасті

Одним із напрямків сучасної кримінально-правової політики є індивідуалізація кримінальної відповідальності та її складова – індивідуалізація покарання. На відміну від диференціації кримінальної відповідальності, під час якої законодавцем враховуються типові ознаки, які впливають на ступінь суспільної небезпеки, індивідуалізація кримінальної відповідальності є прерогативою правозастосувача (насамперед, суду), який враховує вже індивідуальні, специфічні ознаки конкретного посягання, що визначають параметри суспільної небезпеки такого посягання, а також ознаки конкретної особи, яка його вчинила.

У кримінально-правовій доктрині висловлено точку зору, відповідно до якої способом індивідуалізації кримінальної відповідальності (як сукупністю визначених в законі прийомів, з використанням яких в ході правозастосування враховуються особливості конкретного кримінального правопорушення та особи, яка його вчинила) виступають: індивідуалізація покарання в межах санкції статті (частини статті) Особливої частини КК України; вибір між застосуванням кримінальної відповідальності та звільненням від кримінальної

відповідальності; вибір між призначенням покарання для реального відбування і звільненням від покарання³⁶.

Концептуально підтримуючи такий підхід, навряд чи варто розглядати як спосіб індивідуалізації кримінальної відповідальності «вибір між застосуванням кримінальної відповідальності і звільненням від кримінальної відповідальності»³⁷, адже у випадку звільнення особи від кримінальної відповідальності остання просто «відсутня», а отже – звільнення від кримінальної відповідальності навряд чи може бути результатом індивідуалізації кримінальної відповідальності, оскільки остання не настає взагалі; йдеться, таким чином, про окрему форму реалізації кримінально-правових норм проза інститутом кримінальної відповідальності³⁸.

Крім того, формою реалізації кримінальної відповідальності є не лише звільнення від покарання, але й звільнення від відбування покарання, яке утворює самостійний кримінально-правовий інститут, норми якого передбачені, зокрема, розділом XII «Звільнення від покарання та його відбування» Загальної частини КК України, у зв'язку з цим при вирішенні питання про звільнення особи від відбування покарання також відбувається індивідуалізація кримінальної відповідальності.

Наведене дає підстави вважати, що індивідуалізація кримінальної відповідальності існує як можливість правозастосувача із врахуванням визначених КК України меж та засобів: а) звільнити особу, яка вчинила кримінальне правопорушення, від покарання; б) звільнити особу, яка вчинила кримінальне правопорушення, від відбування покарання; б) обрати для особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, вид та міру покарання. В інших передбачених КК України випадках врахування специфічних (нетипових)

³⁶ Навроцький В. О. Основи кримінально-правової кваліфікації: навчальний посібник. Київ: Юрінком Інтер, 2006. С. 443.

³⁷ Там само. С. 443.

³⁸ Українське кримінальне право. Загальна частина : підручник / за редакцією В. О. Навроцького. Київ: Юрінком Інтер, 2013. С. 145.

ознак скоєного та особи можна розглядати лише в межах індивідуалізації більш широкого за обсягом правового феномену, ніж кримінальна відповідальність.

Статті чинного КК України, що регулюють звільнення від покарання та його відбування, не містять спеціальних положень, які дозволяють правозастосувачу прямо враховувати факт вчинення кримінального правопорушення в організованих формах співучасті при індивідуалізації кримінальної відповідальності в рамках застосування однієї із двох так званих «пільгових» форм такої відповідальності (мова йде про звільнення від покарання та його відбування). Звісно ж, *de facto* наявність чи відсутність співучасті (в тому числі, її організованих форм) все ж таки інколи може враховуватися судами як параметр (ознака), яка характеризує окремі підстави звільнення від відбування покарання: так, відповідно до ч. 1 ст. 75 КК України, при вирішенні питання про можливість звільнення особи від відбування покарання з випробуванням суд враховує не тільки «тяжкість вчинення кримінального правопорушення» та «особу винного», але й «інші обставини справи».

Проте, все ж таки, індивідуалізація кримінальної відповідальності за кримінальні правопорушення, вчинені в організованих формах співучасті відбувається, в основному, саме на рівні індивідуалізації покарання, адже п. 2 ч. 1 ст. 67 КК України серед обставин, які обтяжують покарання, передбачає «вчинення кримінального правопорушення групою осіб за попередньою змовою (частина друга або третя статті 28)». Тобто, відповідним формулюванням охоплюється вчинення кримінального правопорушення не лише, так би мовити, «власне» групою осіб за попередньою змовою, але й однією із організованих форм співучасті – організованою групою.

Наведене законодавче положення не містить вказівки на таку форму співучасті як вчинення кримінального правопорушення злочинною організацією (ч. 4 ст. 28 КК України), у зв'язку з чим у кримінально-правовій літературі неодноразово пропонувалося доповнити п. 2 ч. 1 ст. 67 КК України

з тим, щоб вчинення кримінального правопорушення злочинною організацією також визнавалося обставиною, що обтяжує покарання³⁹.

Доцільність пропонованих змін викликає певні сумніви.

По-перше, така пропозиція концептуально суперечить відображеному у КК України механізму реалізації кримінальної відповідальності за кримінальні правопорушення, вчиненні злочинними організаціями, адже вже сам факт створення, керівництва чи участі у злочинній організації утворюють самостійні склади злочину, при чому репресивний потенціал КК України в такому випадку реалізується за рахунок того, що наступна суспільно небезпечна діяльність такої організації, якщо вона полягала у вчиненні кримінальних порушень, оцінюється додатково, а покарання призначається за сукупністю кримінальних правопорушень (ст. 70 КК України).

По-друге, навіть якщо доповнити п. 2 ч. 1 ст. 67 КК України вказівкою на вчинення кримінального правопорушення злочинною організацією, ця ознака все одно практично не зможе бути застосована, адже відповідно до ч. 4 ст. 67 КК України якщо будь-яка з обставин, що обтяжує покарання, передбачена в статті Особливої частини КК України як ознака кримінального правопорушення, що впливає на його кваліфікацію, суд не може ще раз враховувати її при призначенні покарання як таку, що його обтяжує. Очевидно, факт вчинення кримінального правопорушення, принаймні, учасниками злочинної організації вже враховано законодавцем в ст. 255 КК України (чи статях, які передбачають спеціальні види злочинних організацій) як ознака основного складу злочину та, без сумніву, впливає на кваліфікацією скоєного.

Беручи до уваги положення ч. 4 ст. 67 КК України, а також чинні редакції статей, якими встановлено кримінальну відповідальність за створення, керівництво злочинною організацією (або її спеціальними видами) та участь у

³⁹ Орловський Р. С. Вчинення злочину групою осіб за попередньою змовою або організованою групою як обставина, що обтяжує покарання. Нові завдання та напрями розвитку юридичної науки у XXI столітті : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., м. Одеса, 4 квіт. 2014 р. Одеса, 2014. С. 190; Федорчук І. М. Обставини, які обтяжують покарання за кримінальним правом України: монографія. Львів: ЛьвДУВС, 2017. С. 125.

злочинній організації (чи у спеціальних видах такої організації), вкрай складно вирішуються питання про врахування п. 2 ч. 1 ст. 67 КК України при індивідуалізації кримінальної відповідальності за кримінальні правопорушення, вчинені у організованих формах співучасті. Тут можна запропонувати *дві групи правил*, перша з яких стосується вчинення кримінального правопорушення організованою групою, а друга – злочинною організацією чи її спеціальними видами.

У випадку вчинення кримінального правопорушення *організованою групою*:

1) якщо у статті (частині статті) Особливої частини КК України форми співучасті не передбачені в якості кваліфікуючих (особливо кваліфікуючих) ознак складу кримінального правопорушення, при індивідуалізації покарання слід враховувати п. 2 ч. 1 ст. 67 КК України. Той факт, що у формулі кримінально-правової кваліфікації наявна вказівка на ч. 3 ст. 28 КК України аж ніяк не свідчить, що вчинення кримінального правопорушення організованою групою в такий спосіб вплинуло на суворість відповідальності;

2) якщо у статті (частині статті) Особливої частини КК України в якості кваліфікуючої (особливо кваліфікуючої) ознаки передбачено вчинення кримінального правопорушення групою осіб (наприклад, ч. 3 ст. 152 КК України), при індивідуалізації кримінальної відповідальності все одно слід враховувати п. 2 ч. 1 ст. 67 КК України, адже ознаки, притаманні організованим групам, не охоплені ч. 3 ст. 152 КК України та не вплинули на кваліфікацію скоєного, а тому можуть бути враховані при індивідуалізації покарання;

3) якщо у статті (частині статті) Особливої частини КК України в якості кваліфікуючої (особливо кваліфікуючої) ознаки передбачено вчинення кримінального правопорушення за попередньою змовою групою осіб (наприклад, п. 12 ч. 2 ст. 115 КК України), при індивідуалізації кримінальної відповідальності п. 2 ч. 1 ст. 67 КК України не враховується. Такий висновок ґрунтується на тому, що у п. 2 ч. 1 ст. 67 КК України вчинення кримінального правопорушення і за попередньою змовою групою осіб, і організованою

групою мають «паритетне» значення та навіть розглядаються законодавцем як одна обтяжуюча обставина з відмінним від ч. 2 ст. 28 КК України формулюванням («вчинення кримінального правопорушення групою осіб за попередньою змовою»);

4) якщо у статті (частині статті) Особливої частини КК України в якості кваліфікуючої (особливо кваліфікуючої) ознаки передбачено вчинення кримінального правопорушення організованою групою, при індивідуалізації кримінальної відповідальності п. 2 ч. 1 ст. 67 КК України не враховується, оскільки відповідна обставина повною мірою врахована під час кримінально-правової кваліфікації.

При цьому слід мати на увазі, що в окремих випадках сам факт участі в організованій групі певного виду вже розглядається законодавцем як закінчений злочин (наприклад, ст. 257 «Бандитизм» КК України). У цих випадках при диференціації кримінальної відповідальності за участь в такій організованій групі (наприклад, банді), а також під час кримінально-правової оцінки вчинених такою групою кримінальних правопорушень положення п. 2 ч. 1 ст. 67 КК України враховуватися не можуть, адже тут законодавець, із урахуванням додаткових ознак та суспільної небезпеки таких організованих груп, вже готування до кримінальних правопорушень, заради яких утворюються останні, визнав закінченим кримінальним правопорушенням.

У випадку ж вчинення кримінального правопорушення *злочинною організацією* (чи її спеціальними видами), оскільки в цій ситуації дана форма співучасті буде повністю врахована при кримінально-правовій кваліфікації за ст. 255 КК України або ж статтями Особливої частини КК України, які передбачають спеціальні види злочинних організацій, при призначенні покарання винним особам п. 2 ч. 1 ст. 67 КК України брати до уваги не слід.

Слід констатувати, що:

1. Індивідуалізація кримінальної відповідальності із урахуванням організованих форм співучасті здійснюється, в основному, на рівні індивідуалізації покарання (п. 2 ч. 1 ст. 67 КК України). Чинний КК України

не передбачає спеціальних положень, які б прямо приписували правозастосувачеві враховувати факт вчинення кримінального правопорушення у організованих формах співучасті при вирішенні питання про звільнення від покарання та його відбування; хоча фактично ця обставина може враховуватися, щонайменше, як параметр (ознака), що характеризує окремі підстави звільнення від відбування покарання.

2. Врахування п. 2 ч. 1 ст. 67 КК України при індивідуалізації кримінальної відповідальності за кримінальні правопорушення, вчинені у організованих формах співучасті залежить, насамперед, від форми співучасті, яка мала місце (організована група чи злочинна організація), а також від того, чи передбачене вчинення кримінального правопорушення групою осіб, групою осіб за попередньою змовою, організованою групою у статті Особливої частини КК України як кваліфікуюча чи особливо кваліфікуюча ознака.

Контрольні питання

1. Чи забезпечує передбачена у чинному КК України система засобів кримінально-правової боротьби з організованою злочинністю належний рівень ефективності такої боротьби?
2. Як можна згрупувати передбачені чинним КК України засоби кримінально-правової боротьби із організованою злочинністю?
3. Чи диференційовано у чинному КК України кримінальну відповідальність за кримінальні правопорушення, вчинені у організованих формах співучасті?
4. Чи вчинення кримінального правопорушення у організованих формах співучасті може враховуватися під час індивідуалізації кримінальної відповідальності судом?
5. Які основні види криміналізації організованої злочинної діяльності вам відомі?
6. Що таке банда, її ознаки?

7. У чому недоліки законодавчої техніки при описі кримінально-правового впливу?
8. Право на повстання та право на самозахист в контексті криміналізації створення незаконних збройних формувань.
9. Які перспективи диференціації кримінальної відповідальності за законодавством України.
10. Незаконне виготовлення ліків та фальсифікація товарів (послуг), організоване шахрайство (кол центри) як нові форми організованої злочинної діяльності.

Рекомендована література

1. Конвенція ООН по боротьбі з організованою (транснаціональною) злочинністю – Нью-Йорк, 2000.
2. Навроцький В. О. Основи кримінально-правової кваліфікації: навчальний посібник. Київ: Юрінком Інтер, 2006. 704 с.
3. Кримінальне право України. Загальна частина: підручник / за редакцією В.Я. Тація, В.І. Борисова, В.І. Тютюгіна. Видання 5-те, перероблене і доповнене. Харків: «Право», 2015. 528 с.
4. Дудоров О.О., Хавронюк М.І. Кримінальне право: навчальний посібник / за редакцією М.І. Хавронюка. Київ: Ваїте, 2014. 944 с.
5. Вознюк А. А. Кримінально-правові ознаки організованих груп і злочинних організацій: монографія. Київ: Національна академія внутрішніх справ, 2015. 192 с.
6. Українське кримінальне право. Загальна частина : підручник / за редакцією В. О. Навроцького. Київ: Юрінком Інтер, 2013. 711 с.
7. Орловський Р. С. Вчинення злочину групою осіб за попередньою змовою або організованою групою як обставина, що обтяжує покарання. Нові завдання та напрями розвитку юридичної науки у XXI

столітті : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., м. Одеса, 4 квіт. 2014 р.
Одеса, 2014. 84 с.

8. Федорчук І. М. Обставини, які обтяжують покарання за кримінальним правом України: монографія. Львів: ЛьвДУВС, 2017. 240 с.
9. Council of Europe PREVENTIVE LEGAL MEASURES AGAINST ORGANISED CRIME Organised crime – Best Practice Survey n°9 URL: <https://www.coe.int/t/dg1/legalcooperation/economiccrime/organisedcrime/BestPractice9E.pdf>
10. COUNCIL OF EUROPE , Recommendation Rec(2001)11 of the Committee of Ministers to member states concerning guiding principles on the fight against organised crime (Adopted by the Committee of Ministers on 19 September 2001 at the 765th meeting of the Ministers' Deputies), Strasbourg 2001.

РОЗДІЛ 3. ЕКОНОМІЧНА ЗЛОЧИННІСТЬ: ПОНЯТТЯ, ВИДИ, ДЕТЕРМІНАНТИ ТА ЗАПОБІГАННЯ

Кейс 1. Незаконна приватизація.

У 2004 році металургійний комбінат «Криворіжсталь» — найбільше підприємство гірничо-металургійного комплексу України, частка якого на ринку металопродукції становила 20%. На "Криворіжсталі" працювало 56 тис. чол. Комбінат виробляв 20 % усієї металургійної продукції України, зокрема 7 млн. т сталі.

Незважаючи на його потужності та важливість для промислового сектора економіки держави, було прийнято рішення про його приватизацію. Фондом держмайна України його вартість була оцінена у 4,26 млрд грн (близько 800 млн дол.). При цьому спеціалістами ринкова ціна підприємства називалася від 1,3 до 5-6 млрд доларів. Умови продажу було складено так, що у 2004 році переможцем конкурсу визнали «Інвестиційно-металургійний союз», засновниками якого були українські олігархи Р. Ахметов та В. Пінчук. Практично одразу продаж «Криворіжсталі» було оскаржено в судах як проведений з порушенням законодавства, на неконкурентних засадах, за заниженою ціною. Але суди визнали згадану оборудку законною.

Після зміни політичної влади, Верховний Суд України скасував ці судові рішення, а Кабінет Міністрів України у 2005 р. визнав недійсним договір купівлі-продажу пакета акцій ВАТ «Криворіжсталь». За результатами нового приватизаційного конкурсу переможцем було визнано компанію Mittal Steel Germany GmbH, що входить до складу міжнародного холдингу Arcelor Mittal. Вона погодилася виплатити за 93% пакету акцій «Криворіжсталі» 24,2 млрд грн (4,8 млрд дол. США), що в 2 рази перевищувало стартову ціну і в 5,7 рази — суму, отриману державою за продаж підприємства у 2004 р.

Кейс 2. Взаємозв'язок економічної, організованої злочинності та високих технологій

У квітні 2014 року Міністерство юстиції США висунуло обвинувачення групі хакерів у складі 9 осіб за навмисне використання троянської програми Zeus для збору відомостей про банківські рахунки користувачів і розкраданні грошових коштів. Перед судом постали українці 31-річний Юрій Коноваленко і 36-річний Євген Кулібаба, яких екстрадували з Великобританії після визнання винними в серпні 2012 року. Згідно зі звинуваченням, Кулібаба керував агентурною мережею з відмивання крадених грошей на території Сполученого Королівства. Коноваленко займався вербуванням «дропів» та обігом даних, викрадених у жертв зараження. Четверо інших підозрюваних на момент обвинувачення проживали на території України та Росії та залишалися на волі. В'ячеслав Пенчуков імовірно здійснював координацію дій дропів, що базувалися в США і Великобританії, а також отримував повідомлення про компрометацію банківських рахунків. Іван Клепиков виконував функції системного адміністратора і здійснював загальну технічну підтримку, Олексій Брон в якості фінансового менеджера керував грошовими переказами WebMoney, а Олексій Тихонов створював додаткові плагіни для Zeus. Інші члени міжнародної кіберзлочинності групи не встановлені.

Наведіть свої міркування з приводу інноваційних складових у механізмах скоєння наведених кримінальних правопорушень.

3.1. Поняття та ознаки економічної злочинності, її місце в структурі загальної злочинності

Емпірично підтверджено, що більша частина злочинів, вчинюваних у світі, за своєю мотивацією та обумовленістю належать до злочинів корисливої спрямованості. Незважаючи на деякі зміни світових тенденцій злочинності – збільшення кількості злочинів ненависті, необережних злочинів, політично інспірованих злочинів, найбільшу питому вагу з відносно невеликими коливаннями у більшості країн складають злочини, продукуювані деструктивним пристосуванням до соціально-економічних протиріч. Зокрема, в Україні питома вага злочинності, пов'язаної з виробництвом,

перерозподілом, обміном, споживанням матеріальних або фінансових ресурсів сягає 70%.

Економічна складова корисливої злочинності в нашій державі має відносно невелику питому вагу (не більше 10% у загальній структурі зареєстрованої злочинності), але за масштабом деструктивних наслідків (прямих та непрямих збитків, відтоку капіталів, нівелювання ділового іміджу українських виробників, зниження інвестиційної привабливості) та криміногенними потужностями (формуванням корпоративно-організованих форм злочинного господарювання, міжнародними зв'язками із транснаціональними злочинними організаціями, латентизацією із корупційним забарвленням) економічна злочинність становить пряму загрозу національній безпеці та потребує запобіжного впливу.

Академічний інтерес до дослідження функціональної залежності інтенсивності корисливо-мотивованих форм злочинності від соціально-економічних процесів привів до появи суперечливих концепцій, які базуються на різних гіпотезах. Води методології екстраполювання досягнень соціологічної та економічної наук, які досліджують моделі взаємодії в рамках соціальної мобільності статусів і ролей, освоєння ресурсів і капіталів та перерозподілу благ, в науки кримінального профілю зумовили в деяких моментах діаметрально протилежні висновки про природу і сутність злочинності. Серед них: констатація прогресуючої криміналізації країн світу, що фактично не підтверджується офіційними статистичними даними в рамках останніх оглядів ООН; пояснення злочинності як результату бідності поряд з фіксацією прискорених темпів інтенсивності злочинності в країнах з високими показниками ВВП на душу населення; констатація кримінологічного благополуччя деяких найбільш економічно розвинених країн (наприклад, Швейцарії та Японії) без належного обґрунтування їх винятковості із загальних закономірностей; спостереження в розвинених країнах концентрації злочинності в мегаполісах як результату високої міграційної активності і

можливостей вчинення злочинів, але при цьому без уваги залишаються першопричини злочинної діяльності ін.

Настання епохи «глобалізація через сталий розвиток» супроводжується посиленням «старих» загроз добробуту суспільства і виникненням «нових», зокрема, високої мобільності ресурсів, у тому числі і кримінальних. У свою чергу перехід до геополітичної моделі багатополярного світу не вирішив проблеми поглиблення прірви між так званими благополучними країнами «золотого мільярда» і рештою периферійними. Ця проблема супроводжується загрозою руйнування внутрішніх традиційних соціально-політичних зв'язків і цінностей, провокацією нових спалахів локальних конфліктів.

Розширення в глобальній економіці сегмента надшвидких спекулятивних фінансових ігор, в ході яких з одних ринків на інші можуть майже миттєво «перекидатися» ресурси, що перевищують ВВП найбільших країн, призводить до фундаментальних трансформацій у світовому господарстві і визначає зовсім нове обличчя цього господарства Ризики, що безпосередньо впливають на здійснення права власності і соціальних прав величезними масами людей, знаходяться поза сферою повноцінного правового регулювання. В умовах відсутності дієвих наднаціональних правових механізмів виникає проблема неспроможності локальних систем кримінальної юстиції щодо соціально-елітарних верств злочинного світу. Сучасні тренди економічної злочинності, які опосередковують білокомірцевість, корпоративізацію та віртуалізацію, паралізують попереджувальний ефект стандартних (класичних) правових та інституційних механізмів у боротьбі з криміналізацією економіки.

Таким чином, першочерговим завданням забезпечення сталого розвитку економічних відносин є формування стану захищеності господарської діяльності від загроз криміногенного характеру. Вирішення цього завдання передбачає перш за все з'ясування природи, сутності та стану економічної злочинності за кримінометричними показниками (динаміка, структура, географія), а також показників реалізованої віктимності (збитки як компонент

ціни економічних злочинів та інші види шкоди) за офіційними статистичними звітностями і альтернативними джерелами інформації.

I. Поняття та ознаки економічної злочинності.

З'ясування понятійної сутності економічної злочинності базується на наступних методологічно важливих аспектах.

По-перше, термін «економічна злочинність» (як і «економічні злочини») давно увійшов у широкий науковий обіг, а також використовувався в різні часові періоди незалежності нашої держави в офіційних статистичних даних про стан злочинності, в назві відділів і управлінь відповідних уповноважених на запобігання правоохоронних органів, назвах і текстах нормативно-правових актів тощо. Існування економічної злочинності визнається практично на всіх державних рівнях, проте законодавче закріплення цього поняття відсутнє як на рівні Кримінального кодексу, так і будь-якого іншого профільного закону.

За відсутності нормативного (формалізованого) визначення економічної злочинності доцільно звертатися до доктринального трактування.

По-друге, трансформація економічних відносин призводить до відмирання одних форм злочинної діяльності та появи нових злочинів або новітніх способів вчинення. Їх поява пов'язана із тим, що тіньова економіка та економічна злочинність завжди паразитують на легальній інфраструктурі економіки та відбивають адаптивні механізми пристосування до змін «правил гри» у регулюванні економічної діяльності, маркетингових пріоритетах, етиці ведення бізнесу тощо. Економічна злочинність в такому випадку виступає як різновид девіантної соціалізації, аналізованої у конкретній історичній формації з урахуванням реалій виробничих ресурсів, потужностей соціального капіталу, інтенсивності бізнесової комунікації та менталітету населення.

Конструктивістський підхід до концептуального осмислення і емпіричного дослідження девіантності передбачає усвідомлення відносності соціальної «норми» і соціальних «відхилень». Певні види, форми, зразки

поведінки є «нормальними» або «девіантними» тільки з точки зору встановлених соціальних норм в даному суспільстві в даний час.

Немає жодної поведінкової економічної активності, яка була б девіантною сама по собі, не залежно від соціального контексту та суспільної оцінки. Зазначене, у свою чергу, дозволяє зробити висновок про *релятивність(конвенційність) змісту економічної злочинності*.

У радянський час за адміністративно-командного способу управління економікою перепродаж товарів з метою отримання вигоди переслідували як спекуляцію з відповідними кримінально-правовими наслідками. В умовах сьогодення аналогічна діяльність є невід'ємною, легальною і схвальною складовою ринкових механізмів. Певні діяння із суто «чорних» переходять у «сірі» сегменти (товарна контрабанда, незаконне відкриття валютних рахунків за кордоном тощо). Відповідно змінюється суспільна оцінка і ступінь відповідальності. В такому разі економічна злочинність як економіко-правова категорія постає як «рухома мішень», змістовне навантаження якої постійно трансформується.

Крім того, економічна злочинність є структурним елементом тіньової економіки із можливістю «міграції» по її секторам в залежності від динаміки криміналізації чи декриміналізації діянь.

За різними оцінками тінізація економіки сягає від 30 до 80 % від її легального сектора. Структуру тіньової економіки складають наступні сектори:

1. Неформальний, але соціально прийнятний сектор – доходи, отримувані від невраховуваних державою джерел (ведення особистого господарства для власних потреб, епізодичні «чайові»).

2. Доходи від різного роду деліктів (цивільних, адміністративних, фінансових), які не є злочинами в силу незначної шкоди, але мають схожий механізм вчинення, формування особистості делінквента та детермінаційні зв'язки.

3. Кримінальний бізнес, тобто нелегальна діяльність, яка представлена забороненим законом виробництвом і поширенням товарів та послуг, що мають ефективний попит на ринку (наркобізнес, торгівля людьми тощо).

4. Власне економічні злочини.

Рухливість криміналізації/декриміналізації проявів економічної девіантності та зміни оцінок ступеня суспільно-небезпечних наслідків неминує змушувати аналізувати економічну злочинність у контексті споріднених видів економічних відхилених практик (девіація, делікт, кримінальний проступок, злочин).

Похідними змінними в такому разі будуть характер санкцій (соціальна відповідальність, адміністративна (фінансова) відповідальність, кримінальна відповідальність) та механізм відновлення прав жертви, поєднаний із компенсацією шкоди.

По-третє, *інтенсифікація економічної злочинності пов'язана із розвитком*. Розвиток системи господарювання, збільшення фінансових та капіталопотоків активізують злочинні практики. Мова йде про збільшення потужностей незаконного виробництва, збільшення ціни економічної злочинності та інші кількісні індикатори, а також обов'язково якісні зміни – перехід до пов'язаних з високими технологіями видів злочинів та способів їх вчинення, підвищення рівня організованості учасників злочинних схем до корпоративного типу.

У сучасних умовах все більш тенденційним стає активне використання носіями кримінальної активності новітніх досягнень прогресивного розвитку науки і техніки для реалізації злочинних схем. Взаємозв'язок злочинності та розвитку була однією з ключових тем тринадцятого Конгресу ООН з попередження злочинності та кримінального правосуддя, який відбувся у квітні 2015 року у м. Доха (Катар)⁴⁰. Від самого початку в публічному праві з'явився термін «право на розвиток». Декларація про право на розвиток,

⁴⁰Конгрес ООН з попередження злочинності та кримінального правосуддя. URL: <http://www.un.org/ru/events/crimecongress2015/index.shtml>

прийнята Резолюцією 41/128 Генеральної Асамблеї від 4 грудня 1986 року, в ст.1 визначила, що право на розвиток є невід'ємним правом людини, в силу якого кожна людина і всі народи мають право брати участь у такому економічному, соціальному, культурному і політичному розвитку, при якому можуть бути повністю здійснені всі права людини та основні свободи, а також сприяти йому і користуватися його благами.

Своєрідною «розплатою» за прогресивний розвиток є розвиток економічної злочинності. Спостерігається ситуація, коли за наявності сталої кримінальної мотивації розширюються можливості для зловживань та підвищується вірогідність віктимізації.

Щодо України проблема навіть не у зміні форм господарювання, а у тому, що кримінальне привласнення, вибір злочинності адаптації при перерозподілі капіталів уявляється більш раціональним в умовах пострадянської аномії та диспропорцій стану економіки.

На відміну від корисливої злочинності загально-кримінального профілю, яка належить до традиційних форм примітивного перерозподілу майна та визначається як ядерний вид злочинності, економічній злочинності властива мінливість.

У зв'язку з цим спостерігається залежність форми економічної злочинності від економічної та суспільної формації держави. «Саме соціально-економічна природа економічної злочинності обумовлює її генетично-каузальну залежність від розвитку економічної системи»⁴¹.

Переходячи до визначення поняття економічної злочинності слід зазначити, що одні з перших розробок економіки злочинності пов'язують з іменем американського неоінституціоналіста, лауреата нобелівської премії Говарда Беккера. У 1968 р. він опублікував статтю «Злочин та покарання: економічний підхід», де аналізував злочинність як діяльність раціонального індивіда, який прагне максимізувати свою вигоду. Економічний підхід

⁴¹Бойко А.М. Особливості детермінації економічної злочинності в умовах переходу до ринкової економіки // Вісник Національної академії прокуратури України. 2009. №1. С. 68-74. с. 72

виходить з посилу, що злочинна діяльність – це така ж професія, якій люди присвячують повний або неповний робочий час. Вони вирішують стати злочинцями, оскільки очікують, що «прибуток» від рішення стати злочинцем – приведена цінність всієї суми різниць між вигодами і витратами, як негрошовими, так і грошовими, – перевершує «прибуток» від заняття іншими професіями.

Виходячи з тенденцій корпоративізації господарської діяльності, а відповідно і протиправних трансакцій у цій сфері, науковці свого часу здійснили спробу розглянути економічну злочинність через призму "корпоративної злочинності" (або злочинності корпорацій).

Так, Д. Колеман (Coleman) і Д. Крессі (Cressey) підрозділяють білокомірцеву злочинність на два види: злочини, що скоюються в ім'я будь-якої корпорації, і злочини, що скоюються проти будь-якої корпорації.

Дотримуючись аналогічного принципу, Р. Квінні (R. Quinney) та М. Клайнрд (M. Clinard) у рамках економічної злочинності виокремлюють два види. Перший - злочинність за родом занять, тобто злочини, скоєні індивідами в процесі професійної діяльності з метою особистої наживи (вигоди), а також злочини службовців щодо своїх підприємців. Другий вид - злочинність корпорацій. Сюди входять злочини як самих юридичних осіб - корпорацій, так і представників адміністрації корпорацій.

Враховуючи міркування про релятивність економічної злочинності та її сучасні прояви пропонуємо використовувати конструктивістський підхід. Згідно з ним *економічну злочинність доцільно визначити як деструктивну соціально-економічну активність у сфері виробництва, розподілу, обміну та споживання товарів та послуг, що посягає на економічну безпеку та виявляється у системі заборонених кримінальним законом трансакцій, а також супутніх перед- та посткримінальних діянь, психологічно детермінованих спільним мотивом та спрямованих на незаконний перерозподіл фінансово-економічних активів.*

До ознак та властивостей економічної злочинності належать:

1) домінуюча корислива мотивація, хоча вчинення економічних злочинів можуть супроводжувати й інші мотиви (підрив репутації, безкорисливе розголошення комерційної таємниці та ін.);

2) об'єкт посягання - економічна безпека (відносини у сфері виробництва, обміну, розподілу та споживання товарів і послуг);

3) корпоративний характер, що передбачає наявність двох видів акторів: юридичної особи та /або фізичної, яка діє від імені або в інтересах підприємства;

4) наявність у особи злочинця специфічних знань, вмінь та навичок або доступу до економічних ресурсів;

5) поєднання легальної та нелегальної економічної діяльності в процесі вчинення злочинів, в тому числі використання інфраструктури легальної економічної діяльності та вчинення злочинів в процесі професійної діяльності;

Б. Свенссон розглядає два типових випадки впливу нелегального сектора економіки на легальний: а) легальні і нелегальні підприємства конкурують щодо одних і тих же товарів та послуг. Більш висока рентабельність підпільних підприємств, що не сплачують податки, призводить до перерозподілу капіталів і робочої сили на користь підпільної економіки. В результаті порушення правил конкуренції деякі легальні підприємства втрачають ринки збуту, несуть збитки і банкрутують. Такий перерозподіл ресурсів може продовжуватися до тих пір, поки чиста прибутковість легальних підприємств (за вирахуванням податкових та інших відрахувань) не зрівняється з показниками нелегального сектора; б) при відсутності прямої конкуренції легального і нелегального секторів викривляється співвідношення цін та інших пропорцій в галузях виробництва та споживання, що не мало б місця, якби вся економіка була легальною.

6) систематичний або тривалий характер злочинної діяльності;

7) неочевидність та підвищена латентність злочинів, що обумовлено тим, що злочинна діяльність, як правило, пов'язана із договорами та зобов'язаннями, що надають їй зовнішньо квазілегального виду;

- 8) анонімність (неперсоніфікованість) та колективність віктимізації;
- 9) корупція як адитивна ознака;
- 10) істотна шкода, заподіювана економічним інтересам держави, приватного підприємництва та громадян.

II. Місце економічної злочинності в структурі загальної злочинності

З набранням Україною незалежності вільний доступ на ринок супроводжувався інфляцією законодавства, що регулює господарську діяльність. Це неминуче призвело до намагань навіть законослухняно налаштованих суб'єктів бізнесу в умовах низької ефективності роботи державних і правових механізмів вирішувати проблеми за межами юридичного поля, а нерідко і за допомогою напівкримінальних і кримінальних структур, так званого «тіньового правосуддя» тощо.

В Українських реаліях формування середовища господарювання, у якому держава втратила здатність ефективно і цілеспрямовано регулювати економічні процеси, а ринкові регулятивні механізми запрацювали швидше на користь так званих «зацікавлених груп», (передусім представників істеблішменту і великого капіталу), що актуалізувало проблему боротьби за владу як засобу позаконкурентного збільшення доступу до ресурсів та зловживання економічною владою і послужило основою поступової олігархізації економіки. За цих умов про конкуренцію як основний чинник економічної динаміки говорити доволі складно, хоча саме цей постулат ринкової економіки послужив найвагомішим аргументом для економічних реформ на терені колишнього СРСР⁴². Після розпаду СРСР Україна мала найсприятливіші стартові позиції, але як відмічає Я. Грицак, «стала багатою країною бідних людей»⁴³.

Така ситуація стала підґрунтям для активного розвитку тіньових та кримінальних економічних практик. Розвиток економіки, вихід на

⁴² Йохна М.А. Ментальні моделі дійсності і їх вплив на формування економічної поведінки // Научные труды ДонНТУ. Серия: экономическая. Выпуск 40-3 2011 С. 97 (97-104).

⁴³ Див. Грицак Я. 26-й процент, або Як подолати історію. К.: Фонд Порошенка, 2014. 136 с.

міжнародний ринок інспірував суперечливі кількісно-якісні зміни статистичного спостереження економічних злочинів.

Кримінометричний аналіз показників показує, що у роки незалежності динаміка економічної злочинності в Україні в цілому відповідає тенденціям загальної злочинності. Питома вага економічних злочинів не перевищує 10%⁴⁴.

Статистичне обчислення офіційних даних правоохоронних органів України по кількості виявлених злочинів дозволяє виділити динамічні ряди економічної злочинності:

1991-1998 роки – стрімке зростання абсолютного показника економічних злочинів до пікового значення у 65,3 тис. (найбільший стрибок 1994-1995 з 46,8 до 60,8 тис.). Одним із найбільш криміналізованих у цей період виявився фінансовий сектор економіки з високою концентрацією злочинних схем з використанням трастових фондів та фінансових пірамід, побудованих за прикладом так званих пірамід Понзі – схем, що полягають в ошукуванні вкладників шляхом обіцянки виплат надзвичайно високих дивідендів, при цьому вони здійснюються не за рахунок отримання прибутків по інвестиціях, а за рахунок нових внесків. До таких пірамід належали Український Дім Селенга, Елайс, «МММ» Сергія Мавроді. У цей період активізується банківська діяльність, але безготівкові розрахунки обмежені, тому все ще характерною є контрабанда валюти. Слабкість банківської системи обумовила розкрадання кредитних ресурсів комерційних банків. Період став тригером для розвитку симбіотичних форм організованої загальнокримінальної та

⁴⁴ Використано джерела статистичних даних (тут і далі):

Злочинність в Україні : Статистичний збірник. К. : Державний комітет статистики України, 2001. 100 с.

Інформаційний бюлетень про стан злочинності на території України за 2003 рік / Департамент інформаційних технологій МВС України. К., 2004.

Стан та структура злочинності в Україні (2005-2012 рр. (станом на 20 листопада) // Міністерство внутрішніх справ України : офіц. веб-сайт. URL: <http://www.mvs.gov.ua/>

Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування (статистичні інформація за 2013-2022рр) // Офіс Генерального прокурора України : офіц. веб-сайт. URL: <http://www.gp.gov.ua/>

економічної злочинності, про що свідчить використання «силових» сценаріїв контролю підприємств, а також використання «білих комірців» у схемах незаконної приватизації.

1999-2002 роки – стрімке зниження до рекордної малої кількості економічних злочинів у 32,2 тис. (більш ніж у два рази). Найбільш типовими у цей час були податкові злочини, розкрадання бюджетних коштів. З'являються передумови для інфільтрації нелегітимно накопиченого капіталу у легальний бізнес.

2003-2005 роки – додатна динаміка до 45,1 тис. економічних злочинів. Показники цього періоду відображають пік незаконних приватизаційних процесів як за кількістю вчинюваних злочинів, так і за завданими збитками. Генеральна прокуратура України своєю постановою від 6 лютого 2006 порушила кримінальні справи за фактами зловживання посадовими особами *Фонду державного майна України* службовим становищем при продажу 50% плюс 1 акції ВАТ «Нікопольський завод феросплавів» у 2003 році і 93,02% пакету акцій ВАТ «Криворіжсталь» у 2004 році. У паливно-енергетичному комплексі через напрацьовані криміналітетом противоправні схеми оплати енергії та енергоресурсів здійснювався відтік до 20 % зібраних з енергоринку грошових коштів до «тіньового» сектора. За даними О.Г. Кальмана, лише у 2003 році підконтрольні державі обленерго безоплатно відпустили електроенергії на суму 570 млн. грн. Надалі фізичні обсяги втрат електроенергії збільшилися майже у 2 рази і, щорічно становили близько 7 млрд. кВт/год⁴⁵.

2006-2009 роки – лінія тренду показує незначне зменшення до 36,6 тис економічних злочинів у 2009 році. Найбільш резонансними впродовж цих років стали фінансові шахрайства у сфері будівництва житлової нерухомості, до прикладу «афера», що здійснювалася шляхом укладання з громадянами договорів з інвестиційно-будівельною компанією «Еліта-Центр» про пайову

⁴⁵ Злочинність у сфері економіки: проблеми прогнозування, планування та координації заходів протидії / За ред. проф. Кальмана О. Г. Х.: Вид-во «Новасофт», 2005. С. 133.

участь у будівництві будинків в різних районах Києва. У результаті злочинці заволоділи коштами у розмірі понад 400 млн грн. та завдали шкоди понад 1,5 тис. потерпілих. Важливою тенденцією кримінальної практики було збільшення кіберзлочинів в економічній сфері з використанням електронних засобів доступу (кардинг). Етап характеризувався також зростанням зловживань у сфері інтелектуальної власності, зокрема контрафакту.

2010-2015 роки – період складний для статистичного аналізу, оскільки з 2010 року в офіційних даних не подається окремої категорії «злочини у сфері економіки», як це було раніше; а у зв'язку із набранням сили нового КПК України у 2012 році не виявляється можливість співставляти попередні дані із наступними. У зв'язку з цим проблематичним є виявлення впливу на стан економічної злочинності гуманізації кримінального законодавства у 2011 році, яким було декриміналізовано частину злочину господарської спрямованості та змінено санкції.

Візьмемо до уваги тренди злочинів у сфері господарської діяльності: 2010 р. – 8601, 2011 р. – 10246 (+19%), 2013 р. – 11104 (+8% відносно 2011 року), 2014 р. – 8418 (-24% відносно 2013 року); привласнення, розтрата майна шляхом зловживання службовим становищем: 2010 р. – 8240, 2011р. – 7977 (-3%), 2013 р.–13193 (+65% відносно 2011 року), 2014 р. – 10397 (-21% відносно 2013 року), 2015 р. – 10211 злочинів.

З 2016 року у з'явилась статистичні інформація Офісу Генерального прокурора України про кримінальні правопорушення, вчинені на підприємствах, установах, організаціях за видами економічної діяльності. Вважаємо, що ця статистична категорія відображає стан економічної злочинності.

Лінії тренду загальної злочинності та виявлених економічних злочинів у період 2016-2022 років суперечливі по відношенню один до одного, що

наглядно демонструє графік.

2016-2018 роки - характеризуються додатною динамікою. Кількість економічних злочинів збільшилася з 47,8 тис у 2016 році до 58,6 тис у 2018. Найбільш криміналізованими видами економічної діяльності в Україні за ці роки стали сфера державного управління й оборони, обов'язкового соціального страхування; оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів; інформація та телекомунікації; фінансова та страхова діяльність; будівництво.

2019-2022 роки - відзначилися спадом зареєстрованих економічних злочинів. Якщо у 2019 році було виявлено 56,9 тис, то у 2021 48 тис, а в екстраординарному 2022 році лише 35,4 тис економічних злочинів. У зв'язку із вторгненням РФ на територію України 24 лютого 2022 року, широкомасштабними бойовими діями економіка призупинилася, змістилася у сторону готівкового обігу через введені банківською системою значні обмеження для обігу валюти. На фоні загального зменшення кількості економічних злочинів, зменшила кількість й окремих їх видів. Зокрема, суттєве зниження кількості кримінальних проваджень з приводу рейдерства з початком війни пов'язано з тривалою заборогою на вчинення реєстраційних дій як у нотаріусів, так і й у державних реєстраторів, які використовувалися в рейдерських схемах.

Вочевидь наведені статистичні дані відображають не стільки зміни криміногенної ситуації, скільки активність та результативність діяльності державних інституцій, відповідальних за протидію економічним злочинам. Враховуючи незадовільну роботу одних, транзитивність реформування інших та період «акліматизації» новостворених, тенденції латентизації злочинності, вірогідним є фактичне ускладнення криміногенної ситуації у сфері економіки.

Про ступінь загрози кримінологічній безпеці економіки свідчать підкуп-продажність управлінської ланки сфери господарювання, відтік кримінальних капіталів з України з метою їх відмивання в офшорних територіях (при цьому іноземне інвестування лише на 30-40% «перекриває» відтік) тощо. Знаковою бачиться економічна криза в Україні, що виникла на фоні соціально-політичного напруження та військового конфлікту на Сході у 2014 році та війна в Україні з початку 2022 року, яка дає підстави для прогнозу збільшення кількості економічних злочинів у наступні найближчі роки.

Як відомо у кризові перехідні злочинність інтенсифікується. Наприклад, остання хвиля світової економічної кризи показала, що багато учасників ринку, у тому числі загальносвітового, включаючи і тих, хто дорожив діловою репутацією і нещодавно належав до числа найбільш респектабельних, виявляють готовність використовувати субкримінальні або навіть кримінальні практики. Серед них: безпрецедентне корумпування високопоставлених чиновників країн з метою отримання економічних преференцій або незаконної участі у конкурсах державних закупівель; фальсифікація податкової звітності чи псевдо- експортно-імпортні операції з метою переведення капіталу в офшорні юрисдикції; інсайдерська торгівля на глобальних ринках віртуальними, нічим не підкріпленими цінними паперами та ін. Так, одним із найбільш гучних став скандал із високопосадовцями FIFA (Міжнародної федерації футбольних асоціацій) у 2015 році. Обвинувальний висновок містить звинувачення в організованій злочинній діяльності, «відкатах», відмиванні грошей і низці інших злочинів. Мета корупційних дій включала розподіл місць проведення чемпіонатів світу, а також прав на трансляцію

матчів та розміщення реклами, хабарі оцінюються сумою більше 150 млн доларів. Висновок також містить припущення про підкуп при призначенні проведення чемпіонатів світу в Південній Африці (2010), Росії (2018) та Катарі (2022). У ньому фігурують 14 високопоставлених функціонерів FIFA⁴⁶. Респектабельний, «білокомірцевий» статус таких осіб створює «пастку безвідповідальності». «Здатність зневажати закон і етичні норми для особистої вигоди з боку тих, хто володіє великою суспільною і приватною владою є одним з найбільш кричущих проявів нерівності в суспільстві»⁴⁷.

Одним із індикаторів стану економічної злочинності є показники реалізованої віктимності (ціна економічних злочинів та результати опитувань жертв).

Загальні методологічні засади ціни злочинності дають підстави визначати ціну економічної злочинності як грошову оцінку або вартісне втілення суспільно-небезпечних наслідків економічних злочинів та включати до її складових: 1) пряму матеріальну шкоду; 2) непрямі втрати – упущену вигоду; 3) витрати на кримінальну юстицію.

Прямий (безпосередній) збиток матеріального характеру розраховується у грошовому еквіваленті і зазвичай має цифровий вираз в абсолютних числах чи відносному/відсотковому значенні до ВВП або розміру бюджету країни.

Як зазначає П.С. Берзін, поняття реальних збитків охоплює відповідні втрати, яких зазнав потерпілий, та/або витрати, які він зробив чи мусить зробити для відновлення своєї порушеної соціальної цінності. Такий підхід зумовлює висновок про те, що, наприклад, втрати у кваліфікованому складі фіктивного підприємництва утворюються створенням та/або придбанням суб'єкта підприємництва і не охоплюють ті втрати чи витрати, які були

46 Nine FIFA Officials and Five Corporate Executives Indicted for Racketeering Conspiracy and Corruption (Wednesday, May 27, 2015). The United States Department of Justice. URL : <http://www.justice.gov/opa/pr/nine-fifa-officials-and-five-corporate-executives-indicted-racketeering-conspiracy-and>

47 Sachs Jeffrey D. The Impunity Trap. URL: <http://www.project-syndicate.org/commentary/corruption-financial-sector-impunity-by-jeffrey-d-sachs-2015-06>

утворені подальшою діяльністю створеного (придбаного) суб'єкта підприємництва. У кваліфікованому складі шахрайства з фінансовими ресурсами такі збитки включають втрати кредитора, яких він зазнав у зв'язку з поверненням чи відновленням свого права на передані винному кошти, а у складах виготовлення, збуту та використання підроблених недержавних цінних паперів охоплюють відповідні втрати у майні й витрати, яких зазнали особи, що придбали підроблені цінні папери, і стосуються виконання ними зобов'язань із сплати коштів⁴⁸.

На практиці за результатами судового розгляду кримінальних справ заповнюється картка на справу в разі встановлення судом сум матеріальних збитків, моральної шкоди, сум прихованого прибутку, несплачених податків, зборів, інших обов'язкових платежів, несплачених митних платежів, неповерненого кредиту, предметів історичної та культурної цінностей, недоброякісних товарів, продукції, що реалізується з порушенням авторських і суміжних прав⁴⁹.

Економетричні дослідження ціни економічної злочинності ускладнюються низкою проблем, серед яких і латентність протиправної економічної злочинності. Як відомо, своє відображення у статистиці та відповідне реагування знаходить в середньому лише 10 % від фактично вчинених економічних злочинів. Тому для обрахування матеріальної шкоди можна використовувати й непрямі методи, які хоч і не дають точну цифру, але складають уявлення про масштаби ціни економічної злочинності. Так, розрахунки обсягів злочинно отриманих доходів, що відмиваються, об'ємів тіньової економіки, об'ємів нелегальних шляхів втечі капіталів здійснюють за допомогою наступних методів – визначення розбіжності між фактичними і офіційно врахованими трудовими ресурсами, розбіжності між витратами і

48 Берзін П.С. Злочинні наслідки в механізмі кримінально-правового регулювання: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : Київ. 2010. 35 с.

49 Про затвердження форми картки обліку сум шкоди, завданої злочинном, та Інструкції щодо її заповнення. ДСА України; Наказ, Інструкція, Форма типового документа від 17.02.2005 № 21.

доходами, аналіз обсягу операцій, аналіз співвідношення готівкових грошей і вкладів, методу попиту на гроші⁵⁰.

Відповідно до Всесвітнього огляду економічних злочинів 2011 року, в Україні більшість респондентів, які зіткнулися з економічною злочинністю за останні 12 місяців, оцінюють збитки до 5 млн. доларів США. Найбільш дорогими для організацій виявилися три найбільш поширених види зловживань, а саме, незаконне привласнення майна, хабарництво і корупція, маніпуляції з фінансовою звітністю. Але фінансові збитки - лише один з аспектів шкоди, яка завдається організаціям від шахрайської діяльності, і часто навіть не найзначніший. Супутній збиток і його негативний вплив на репутацію і бренд, вартість акцій, настрої в колективі, відносини з партнерами призводять до значних збитків бізнесу. З тих організацій, які зіткнулися з економічними злочинами в 2011 році, 23% повідомляють про погіршення настроїв у колективі, 17% - про збиток бренду організації і 13% - про шкоду діловим відносинам⁵¹.

Згідно з даними аналогічного огляду 2020 року 26% українських компаній за останні 24 місяці понесли збитки від шахрайства у розмірі від 50 000 до 1 мільйона доларів США. 3% українських респондентів повідомили про збитки від шахрайства у розмірі понад 5 мільйонів доларів США⁵².

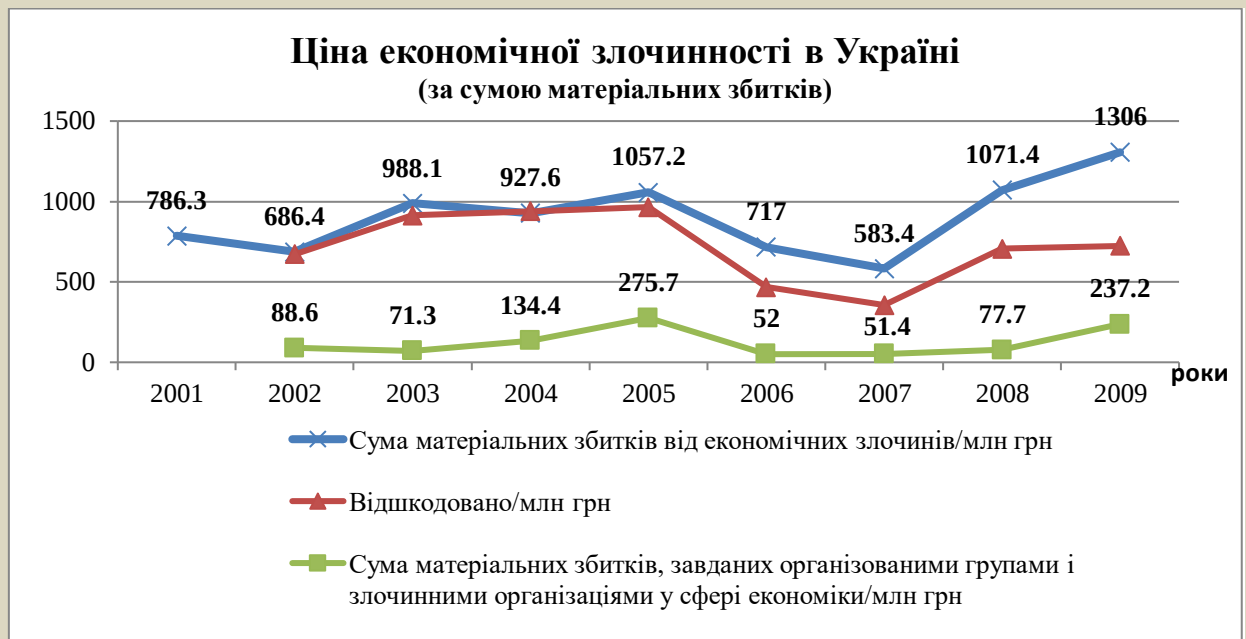
На основі деяких даних відомчої статистики Міністерства внутрішніх справ України (2001-2009) можна визначити ціну економічної злочинності за елементом прямої шкоди, тобто суми матеріальних збитків, завданих економічними злочинами. Графік демонструє тенденцію збільшення ціни злочинності у сфері економіки, але зменшення рівня відшкодування

50 Див. Schnaider F., Enste D. Increasing Schadow Economies All Over the World - Fiction or Reality? A Survey of the Global Evidence of their Size and of their Impact from 1970 to 1995 – URL : <http://www.economics.unilinz.ac.at/Members/Schneider/EnstSchn98.html>.

51 Всесвітній огляд економічних злочинів. Україна, 2011. URL: https://www.pwc.com/ua/uk/press-room/assets/gecs_ukraine_ua.pdf.

52 Всесвітнє дослідження економічних злочинів та шахрайства, 2020. Результати опитування українських компаній. URL: <https://www.pwc.com/ua/uk/survey/2020/gecs-ua-2020-ukr.pdf>

збитків. Оцінка ціни економічної злочинності не уявляється можливою в наступні періоди через відсутність відповідних даних у відкритих джерелах.

Що стосується витрат на утримання системи кримінальної юстиції, яка здійснює попереджувальний вплив на злочинність, в цілому Україна з бюджету виділяє менше 2 % ВВП⁵³.

Ціна економічної злочинності як суто кримінологічний показник справляє поміж іншим суттєвий вплив і на інші макро- та мікропоказники, що безпосередньо не пов'язані із безпосередньою шкодою, але можуть становити частину упущеної вигоди внаслідок втрати ділової репутації, конкурентоспроможності тощо.

За оцінками Світового Банку, високий рівень злочинності не тільки позбавляє державу значної частки приватних іноземних інвестицій, але і в деяких випадках (на рівні окремих країн) «з'їдає» до 8% економічного зростання. Такі економічні показники, як обсяги та ефективність приватних інвестицій, були б вищими, стверджують експерти, якби не атмосфера загальної невпевненості, викликана рівнем злочинності в регіоні. Замість

⁵³ Див. Мельничук Т.В. Економіко-кримінологічний аналіз ціни злочинності // Науковий вісник Ужгородського національного університету. 2013. Випуск 21. Частина 1. Том 3. С. 64-69.

того щоб сконцентруватися виключно на виробництві, підприємства змушені фінансувати заходи, що забезпечують безпеку своїх співробітників, і захищати свою власність.

Шкода, завдана злочиним, та фінансові витрати на злочинність стають все більш важливим інструментом для прийняття політичних рішень, пов'язаних зі злочинністю та її впливом на суспільство. Однією з цілей системи кримінальної юстиції є зменшення рівня злочинності і страху перед злочинністю, її соціальних і економічних наслідків. Дані про ціну злочинності допомагають зробити більш вірогідними судження про переваги альтернативних стратегій і програм, тому повинні враховуватися при прийнятті рішень про розподіл ресурсів для боротьби зі злочинністю – як у цілому, так і щодо різних видів злочинів. Показник вартості злочинності може бути використаний для моніторингу зниження рівня економічної злочинності, визначення пріоритетів з огляду на обмежені ресурси, де відправною точкою аналізу буде розмір завданої злочинами шкоди, а не сума (кількість) злочинів.

Віктимологічні опитування щодо досвіду віктимізації окремих громадян або домогосподарств від економічних злочинів на офіційному рівні в Україні не проводяться.

Але зарубіжний досвід існує. У 2010 році в США Національним центром з вивчення білокомірцевої злочинності (National White Collar Crime Center) було проведено дослідження⁵⁴ з метою вивчення досвіду населення в наступних сферах: рівень віктимізації; самозвіт / оцінка поведінки; сприйняття серйозності білокомірцевої злочинності. За результатами дослідження, 24% домогосподарств і 17% окремих громадян стикалися з, принаймні, одним видом білокомірцевих злочинів у попередньому році. При

54 National Association of Crime Victim Compensation Boards, «2012 VOCA Cap May Remain Level as Budget Issues Grow», Crime Victim Compensation Quarterly (Alexandria, VA: NACVCB, 2011) URL : <http://www.nacvcb.org/NACVCB/files/ccLibraryFiles/Filename/000000000114/newsletter.2011-2final.pdf>.

цьому тільки 54,7% з них повідомили про незаконні дії в офіційні установи, здатні надати допомогу жертві (наприклад, службу захисту прав споживачів, компанію-емітент кредитної картки та ін), і всього лише 11,7% подали заяви до правоохоронних органів.

З метою вивчення громадського сприйняття ступеня тяжкості злочинів респондентам було запропоновано оцінити небезпеку наступних категорій злочинів, згрупованих за дихотомією: 1) білокомірцеві / традиційні злочини, 2) злочини, пов'язані з фізичною шкодою / майновим збитком, 3) злочини, вчинені організаціями (юр. особами) / окремими правопорушниками, і 4) злочини, пов'язані з високим статусом / низьким статусом правопорушників. Аналіз показав, що респонденти більш серйозними (небезпечними) у поданих парах вважають білокомірцеві злочини, вчинені організаціями та особами, що володіють високим статусом і ступенем суспільної довіри.

Використання віктимологічних опитувань для вивчення економічної злочинності, виявлення її латентних форм і формування запобіжних заходів безперечно представляє пізнавальну та практичну цінність. Але разом з цим слід пам'ятати про те, що сама природа і соціально-економічна обумовленість такої злочинності виключає розуміння її істинної поширеності. Як зазначає кримінолог Девід Фрідріхс (Friedrichs), «той, хто був пограбований, набагато більш обізнаний про свою віктимізацію, ніж особа, яка переплачує в результаті фіксації цін»⁵⁵. Пересічним громадянам набагато простіше усвідомити і оцінити свій збиток, пов'язаний з так званими примітивними формами вилучення майна (крадіжка, грабіж, шахрайство), ніж оцінити протиправність дій і віктимізацію в рамках економічних відносин, учасниками яких вони стають, особливо в умовах низької юридичної грамотності.

III. *Вплив економічної злочинності на суспільство*

Реальні та потенційні наслідки економічних зловживань опосередковані підривом довіри до підприємств і установ, банкрутством середнього та малого

⁵⁵ Friedrichs D. Trusted Criminals: White Collar Crime In Contemporary Society. Cengage Learning, 2009. 496 p. p. 47

бізнесу, втратою робочих місць тощо. Власне рівень злочинності і стан судового захисту прав компанії являються факторами, якими керуються іноземні інвестори, що знову ж таки може вплинути на інвестиційну привабливість держави. У розвинених країнах світу негативний вплив таких злочинів можна простіше стримувати, враховуючи розмір їх економіки та здатність встановлювати відповідні механізми регулювання. На відміну від них у країнах, що розвиваються, зокрема в Україні, деструктивні наслідки є більш відчутними, а витрати на відновлення сталого розвитку є більш довгостроковими та значнішими в результаті об'ємної, але слабкої нормативно-правової бази та обмежених можливостей уряду.

Аналізуючи взаємозв'язок розвитку та злочинності, слід врахувати й легальну складову інфраструктури економічної злочинності. «У механізмі інституціоналізації тіньової й кримінальної економіки виявляються закони синергетики, оскільки інакше тіньова економіка знищила б економіку в цілому. Відбувається зворотне — тіньова економіка не тільки відтворює себе, але й здійснює функції відтворення легальних економічних відносин»⁵⁶.

Взаємозв'язок легальної та кримінальної економічної діяльності теж здатний до трансформації. Порівняння радянського та пострадянського стану тіньово-кримінальних відносин виявляє такі особливості. Радянські тіньовики належали найчастіше до ядра зайнятих. Саме постійні штатні працівники мали кращий доступ до дефіцитних ресурсів підприємства, і у них було більше неформальних прав на їх негласне привласнення. Пострадянська економіка, навпаки, продовжує шлейф периферійних груп, оскільки робота в неформальній економіці найчастіше пов'язана з неповною і тимчасовою зайнятістю.

Товари, що розповсюджувалися у радянській споживацькій системі шляхом персоніфікованого блату та у тіньовому обігу були високої ціни з гарантуванням якості (імпорту). Ціна накручувалась також за ризик

⁵⁶Др'юмін В.М. Формування тіньової економіки у сфері господарської діяльності як соціального інституту // Актуальні проблеми держави і права. – 2010. – Вип.56. - С. 23-32. С. 30

притягнення до відповідальності. Сьогодні картина протилежна. Піковий етап розвитку суспільства споживання з розмаїттям товарів пропонує за заниженою ціною товар «за словами» не гірший, але насправді контрафактний, вироблений та ввезений із масштабними правопорушеннями.

Спостерігається розрив між офіційними даними про стан економіки та способом життя населення, тобто розрив між заявленими доходами та фактичними витратами. Якщо спиратися тільки на офіційні дані статистики, то половина підприємств збиткові. Таким чином, чим успішніша галузь, тим гірші її фінансові показники, що в черговий раз свідчить про високу концентрацію тіньової економіки та її складових.

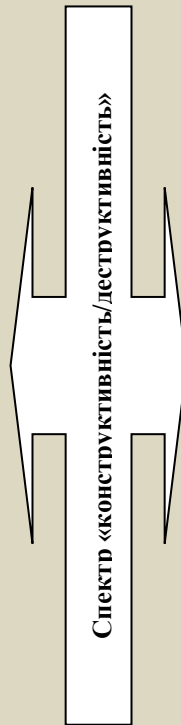
Вказане робить очевидним наступний важливий момент – економічна злочинність є здатною до самовідтворення завдяки функціональності. Враховуючи вектори її впливу на суспільство, можемо виділити функції економічної злочинності⁵⁷ (фактично економічної девіантності, беручи до уваги міркування про конвенційність змісту), але при цьому зацентрувати на амбівалентності (спектральності) функцій та наслідків вчинення економічних злочинів.

⁵⁷Див. Мельничук Т.В. Кримінологічна оцінка функціональності економічної злочинності // Актуальні проблеми держави і права. 2012. № 67. С. 514-521.

АМБІВАЛЕНТНІСТЬ ЕКОНОМІЧНОЇ ДЕВІАНТНОСТІ

Функції

- Індикатор застарілості деяких норм регулювання економічної діяльності;
- «Апробація» інноваційних технологій бізнес-відносин;
- Підтримання офіційної економіки «на плаву» під час криз шляхом інфільтрації злочинного походження легалізованих коштів;
- Накопичення первісного капіталу;
- Перерозподіл ресурсів, інтелектуальної власності, доходів;
- Задоволення суспільних потреб (попиту),
- Соціалізація (механізми соціального включення);
- Дублювання (підміна) непрацюючих інститутів держави та громадянського суспільства (в тому числі позасудові способи вирішення бізнес-конфліктів, виконання зобов'язань за договорами).

Наслідки

- Реформування економіки;
- Старт, розвиток бізнесу;
- Усунення соц. напруження;
- Відтік капіталів та інтелектуальних ресурсів, який перевищує інвестиції;
- Розбалансування експорту (імпорту), що впливає на утворення курсу; спотворення цін та ін. показників;
- Тіньовий обіг готівки, спад ВВП, фінансова та бюджетна криза;
- Створення неконкурентного середовища, витіснення законної діяльності;
- Значна фінансово-економічна шкода, що кратно перевищує ціну загально кримінальної злочинності;
- Ріст корупції

Короткострокова конструктивність, трансформація у деструктивність

Самовідтворення економічної злочинності

Висока концентрація тіньового/злочинного обороту в легальній економіці

Загроза національній безпеці

І нарешті, економічній злочинності характерна емерджентність як властивість системи (цілого), що може не відображатися у його частинах. Серед таких властивостей слід виділити здатність економічної злочинності набувати організованих та транснаціональних форм у поєднанні з корупцією як адитивною ознакою.

3.2. Міжнародні стандарти у сфері боротьби з економічною злочинністю

Потреби міжнародного співтовариства у боротьбі зі злочинністю, поряд із традиційними формами міжнародної правотворчості, породили низку гнучких та своєрідних засобів – міжнародні стандарти у сфері боротьби зі злочинністю. Ці стандарти, не маючи юридично обов'язкового характеру, відображають на основі накопиченого правового досвіду визнаний міжнародним співтовариством необхідний рівень вимог до співпраці по боротьбі зі злочинністю, забезпечення прав людини при здійсненні кримінального переслідування та виконанні покарань, орієнтують держави на прогресивний розвиток міжнародного права й національного законодавства у кримінально-правовій та кримінально-процесуальній сфері. Втілення та імплементація міжнародних стандартів у національне законодавство сприяє міжнародній співпраці у сфері запобігання та протидії злочинності шляхом уніфікації законодавства різних держав, впровадження єдиних моделей правового регулювання боротьби зі злочинністю та закріплення ефективних механізмів міжнародного співробітництва, зокрема під час кримінального провадження. Окрім цього, відповідність національного законодавства міжнародним стандартам свідчить про намагання держави бути частиною міжнародного співтовариства, відкриває можливості для політичної та економічної інтеграції країн.

Не оминула міжнародна «стандартизація» й сферу боротьби з економічною злочинністю. Хоча наразі міжнародне співтовариство не виробило єдиних стандартів щодо протидії й запобігання злочинності у сфері економіки в цілому як окремому феномену, але в рамках діяльності певних міжнародних організацій, міжнародних міжурядових органів та органів Європейського Союзу розроблено та прийнято низку міжнародно-правових

актів та інших важливих документів, які стосуються сфери боротьби з окремими проявами економічної злочинності. Чинні положення та норми цих актів й документів, виходячи з доктрини міжнародного права, прийнято називати міжнародними стандартами у сфері боротьби з економічною злочинністю.

Але перед тим як перейти до безпосереднього аналізу цих міжнародних стандартів відзначимо також не останню роль у сфері боротьби з економічною злочинністю загальних міжнародних багатосторонніх та двосторонніх договорів України, присвячених міжнародній правовій допомозі. Серед них, зокрема: Європейська конвенція про видачу правопорушників (1957 р.), Додатковий протокол до Європейської конвенції про видачу правопорушників (1975 р.), Європейська конвенція про взаємну допомогу у кримінальних справах (1959 р.), Додатковий протокол до Європейської конвенції про взаємну допомогу у кримінальних справах (1978 р.), Другий додатковий протокол до Європейської конвенції про взаємну допомогу у кримінальних справах (2001 р.), Європейська конвенція про міжнародну дійсність кримінальних вироків (1970 р.), Європейська конвенція про передачу провадження у кримінальних справах (1972 р.), Конвенція про правову допомогу і правові відносини у цивільних, сімейних та кримінальних справах (1993 р.), Протокол до Конвенції про правову допомогу та правові відносини у цивільних, сімейних та кримінальних справах (1993 р.) тощо. Зазначені міжнародні договори створили загальні засади міжнародного співробітництва України з іншими країнами світу, які використовувалися в минулому та можуть бути використані в подальшому під час кримінальних проваджень щодо кримінальних правопорушень у сфері економіки.

Серед найважливіших міжнародних нормативно-правових актів, присвячених боротьбі з окремими проявами економічної злочинності, слід

відмітити *Конвенцію Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності* від 15 листопада 2000 р.⁵⁸

Зазначена Конвенція безпосередньо стосується злочинності у сфері економіки, адже транснаціональна організована злочинність являє собою незаконний бізнес, який виходить за межі однієї країни. Організація Об'єднаних Націй визначила кілька різних категорій транснаціональної злочинності, зокрема: незаконний обіг наркотиків, торгівля людьми, незаконний обіг органів, незаконний обіг культурних цінностей, контрафакція, відмивання грошей, терористична діяльність, крадіжка інтелектуальної власності, незаконний обіг зброї, угон літаків, морське піратство, угон транспортних засобів, страхове шахрайство, екологічні злочини, шахрайське банкрутство, проникнення у легальний бізнес, корупція та хабарництво державних службовців та інші правопорушення, які вчиняються організованими злочинними групами. В подальшому Конференція сторін Конвенції Організації Об'єднаних Націй про транснаціональну організовану злочинність розширила цей перелік, додавши до нього низку нових транснаціональних кримінальних правопорушень, таких як: кіберзлочинність, злочини з використанням особистих даних та підробку лікарських засобів тощо⁵⁹.

Щодо сфери боротьби з економічною злочинністю, ключовими положеннями цієї Конвенції є, по-перше, *визначення транснаціонального характеру кримінального правопорушення*. Так, у ч. 2 ст. 3 зазначено, що злочин носить транснаціональний характер, якщо: а) він вчинений у більш ніж одній державі; б) він вчинений в одній державі, але істотна частина його підготовки, планування, керівництва або контролю має місце в іншій державі; с) він вчинений в одній державі, але за участю організованої злочинної групи,

⁵⁸ Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_789#Text.

⁵⁹ Wilson J. Transnational Crime / Human Security in World Affairs: Problems and Opportunities (2nd edition). Alexander Lautensach and Sabina Lautensach, Eds. Victoria, BC: BCcampus, 2020. P. 414-415. URL: <https://opentextbc.ca/humansecurity>.

яка здійснює злочинну діяльність у більш ніж одній державі; або d) він вчинений в одній державі, але його істотні наслідки мають місце в іншій державі.

По-друге, закріплення необхідності *криміналізації відмивання доходів від злочинів* (ст. 6), а також *встановлення заходів щодо боротьби з відмиванням коштів* (ст. 7). Так, у ч. 1 ст. 7 Конвенції зазначено, що кожна Держава-учасниця: а) встановлює всеосяжний внутрішній режим регулювання і нагляду щодо банків і небанківських фінансових установ, а також, у відповідних випадках, інших органів, що є особливо уразливими з погляду відмивання коштів, у межах своєї компетенції з метою недопущення і виявлення усіх форм відмивання коштів, причому такий режим ґрунтується на вимогах щодо ідентифікації особи клієнта, ведення звітності та надання інформації про підозрілі угоди; б) забезпечує, щоб адміністративні, регулюючі, правоохоронні й інші органи, які ведуть боротьбу з відмиванням коштів (у тому числі, коли це відповідає внутрішньому законодавству, і судові органи), були здатні здійснювати співробітництво й обмін інформацією на національному і міжнародному рівнях на умовах, що встановлюються її внутрішнім законодавством, і з цією метою розглядає питання про заснування підрозділу з фінансової оперативної інформації, що буде діяти як національний центр для збору, аналізу і поширення інформації, що стосується можливих випадків відмивання коштів.

Окрім цього, Держави-учасниці розглядають питання про застосування практично можливих заходів щодо виявлення переміщення готівкових коштів і відповідних оборотних інструментів через їхні кордони і щодо контролю за таким переміщенням за умови дотримання гарантій, спрямованих на забезпечення належного використання інформації, і не створюючи будь-яких перешкод переміщенню законного капіталу. Такі заходи можуть включати вимогу про те, щоб фізичні особи і комерційні організації повідомляли про транскордонні переведення значних обсягів готівкових коштів і передачі відповідних оборотних інструментів (ч. 2 ст. 7). При встановленні

внутрішнього режиму регулювання і нагляду відповідно до положень цієї статті і без шкоди для будь-якої іншої статті цієї Конвенції Державам-учасницям пропонується керуватися відповідними ініціативами регіональних, міжрегіональних і багатосторонніх організацій, спрямованими проти відмивання коштів (ч. 3 ст. 7). Держави-учасниці прагнуть до розвитку і заохочення глобального, регіонального, субрегіонального і двостороннього співробітництва між судовими і правоохоронними органами, а також органами фінансового регулювання з метою боротьби з відмиванням коштів (ч. 4 ст. 7).

По-третє, закріплення необхідності *криміналізації корупції* (ст. 8), а також встановлення *заходів проти корупції*, серед яких: вжиття законодавчих, адміністративних або інших ефективних заходів для сприяння доброчесності, а також для попередження і виявлення корупції серед публічних посадових осіб і покарання за неї (ч. 1 ст. 9); вжиття заходів для забезпечення ефективних дій її органів у сфері попередження і виявлення корупції серед публічних посадових осіб і покарання за неї, у тому числі шляхом надання таким органам достатньої незалежності, щоб перешкодити неправомірному впливу на їхні дії (ч. 2 ст. 9).

По-четверте, закріплення *засад міжнародного співробітництва у сфері боротьби з транснаціональною організованою злочинністю*, зокрема: особливостей міжнародного співробітництва з метою конфіскації (ст. 13), розпорядження конфіскованими доходами від злочинів або майном (ст. 14), видачі правопорушників (ст. 16), передачі засуджених осіб (ст. 17), взаємної правової допомоги (ст. 18), спільних розслідувань (ст. 19), спеціальних методів розслідування (ст. 20), передачі кримінального провадження (ст. 21), передачі відомостей про судимість (ст. 22). Окрема група заходів присвячена розширенню співробітництва з правоохоронними органами (ст. 26), співробітництву між правоохоронними органами (ст. 27), збору та аналізу інформації про характер організованої злочинності та обміну такою інформацією (ст. 28), підготовці кадрів і технічній допомозі (ст. 29) тощо.

Крім того, ч. 2 ст. 31 Конвенції містить важливі положення щодо запобігання транснаціональній організованій злочинності: Держави-учасниці прагнуть, відповідно до основних принципів свого внутрішнього законодавства, скорочувати існуючі чи майбутні можливості для організованих злочинних груп діяти на законних ринках при використанні доходів від злочинів, за допомогою вжиття належних законодавчих, адміністративних або інших заходів. Такі заходи повинні зосереджуватися на:

- а) зміцненні співробітництва між правоохоронними органами чи органами прокуратури і відповідними приватними організаціями, у тому числі з різних секторів економіки;
- б) сприянні розробці стандартів і процедур, призначених для забезпечення сумлінності в роботі публічних і відповідних приватних організацій, а також кодексів поведінки для представників відповідних професій, зокрема адвокатів, нотаріусів, консультантів з питань оподаткування і бухгалтерів;
- с) попередженні зловживань з боку організованих злочинних груп процедурами торгів, що проводяться публічними органами, і субсидіями та ліцензіями, що видаються публічними органами для здійснення комерційної діяльності;
- д) попередженні зловживань з боку організованих злочинних груп юридичними особами; такі заходи можуть включати: і) створення публічного реєстру юридичних і фізичних осіб, що беруть участь у заснуванні юридичних осіб, керуванні ними і їхньому фінансуванні; ii) створення можливості позбавлення за рішенням суду чи за допомогою інших належних способів на розумний період часу осіб, засуджених за злочини, що охоплюються цією Конвенцією, права займати посади керівників юридичних осіб, зареєстрованих у межах їхньої юрисдикції; iii) створення національного реєстру осіб, позбавлених права займати посади керівників юридичних осіб; і iv) обмін інформацією, що міститься в реєстрах, зазначених у підпунктах (d) (i) та (iii) цього пункту, з компетентними органами інших Держав-учасниць.

Слід зазначити, що у широкому значенні поняття «економічні та фінансові злочини» – це будь-які ненасильницькі злочини, що тягнуть, як

правило, фінансовий збиток. Таким чином, вони охоплюють цілу низку протиправних діянь, включаючи шахрайство, корупцію, ухилення від сплати податків та відмивання грошей⁶⁰. Таким чином, корупцію можна охарактеризувати як одну із форм злочинності у сфері економіки⁶¹. У зв'язку з цим, важливе значення у сфері боротьби з економічною злочинністю мають міжнародні нормативно-правові акти та документи, що закріплюють міжнародні стандарти у сфері протидії та запобігання корупції.

Міжамериканська конвенція проти корупції від 29 березня 1996 р.⁶² є першим антикорупційним міжнародним договором. Вона стала символом початку нового етапу міждержавного співробітництва у галузі боротьби з корупцією, після настання якого антикорупційна діяльність почала здійснюватися не тільки на політичному рівні (прийняття резолюцій міжнародними організаціями), але й на міжнародно-правовому рівні (укладання міжнародних договорів)⁶³.

Цілями цієї Конвенції, відповідно до ст. 2 стали: (1) підтримання і зміцнення розвитку кожною з Держав-учасниць механізмів, необхідних для того, щоб відвертати, викривати, карати і викорінювати корупцію; (2) підтримання, полегшування і регулювання співробітництва між Державами-учасницями з метою забезпечення ефективності заходів і дій для того, щоб відвертати, викривати, карати і викорінювати корупцію, під час здійснення публічних функцій, і акти корупції, що стосуються конкретно такого здійснення.

⁶⁰ Одиннадцятий Конгресс Організації Об'єднаних Націй по предупреждению преступности и уголовному правосудию (Бангкок, 18–25 апреля 2005 года): Руководство для дискуссии (A/CONF.203/PM.1). С. 41. URL: <https://www.unodc.org/pdf/crime/congress11/V0390454.pdf>.

⁶¹ Duri J. Corruption and economic crime / Transparency International Anti-Corruption Helpdesk Answer (15 March 2021). P. 3. URL: https://knowledgehub.transparency.org/assets/uploads/kproducts/2021-Corruption-and-economic-crime_final.pdf.

⁶² Міжамериканська конвенція проти корупції (прийнята на третій пленарній сесії 29 березня 1996 р.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_089#Text.

⁶³ Савельев В. А. Международные механизмы противодействия коррупции: информационно-аналитический обзор. URL: <http://crimcor.rada.gov.ua/uploads/documents/29867.pdf>.

У ст. 3 Конвенції міститься перелік превентивних антикорупційних заходів. Так, «Держави-учасниці погодилися розглянути можливість застосувати заходи в межах їхніх власних інституційних систем, щоб створити, підтримати і зміцнити:

1. Норми поведінки для правильного, чесного і належного виконання публічних функцій. Ці норми повинні бути закликані запобігати конфліктам інтересів і забезпечувати належне збереження і використання ресурсів, довірених урядовим чиновникам під час виконання їхніх функцій. Ці норми також повинні встановлювати заходи і системи, що вимагають від урядових чиновників повідомляти відповідним органам про акти корупції при виконанні публічних функцій. Такі заходи повинні допомогти зберегти довіру населення до чесності державних службовців і державних процесів.

2. Механізми реалізації цих норм поведінки.

3. Інструктування державних службовців, щоб забезпечити належне розуміння ними своїх обов'язків і етичних норм, якими слід керуватися у своїй діяльності.

4. Системи для реєстрації прибутку, майна і зобов'язань осіб, які виконують публічні функції на певних постах, як вказано законом, і там, де це доцільно, оприлюднювати випадки такої реєстрації.

5. Системи державного найму і постачання товарів і послуг, що забезпечують відкритість, рівність і ефективність таких систем.

6. Збір державного річного прибутку і встановлення систем контролю для виявлення корупції.

7. Закони, що не допускають режиму сприяння в оподаткуванні щодо будь-якої фізичної особи чи корпорації за видатки, вироблені з порушенням антикорупційного законодавства Держав-учасниць.

8. Системи для захисту державних службовців і приватних осіб, які щиросердно повідомляють про акти корупції, включаючи захист даних про їхні особистості, відповідно до Конституцій та основних принципів внутрішніх правових систем Держав-учасниць.

9. Наглядові органи з метою впровадження сучасних механізмів для відвернення, виявлення, покарання та викорінення актів корупції.

10. Засоби стримування хабарництва з боку як внутрішніх так і іноземних урядових чиновників, такі, як механізми, що забезпечують ведення публічними акціонерними компаніями та іншими видами асоціацій бухгалтерських книг і облікових документів, що детально, в розумних межах, чітко відбивають операції придбання і продажу майна, а також мають достатні регулюючі засоби внутрішнього бухгалтерського обліку, що дозволяє їхнім службовцям виявляти акти корупції.

11. Механізми, що заохочують участь громадянського суспільства і неурядових організацій у зусиллях відвернути корупцію.

12. Проведення досліджень з дальших превентивних заходів, що беруть до уваги взаємозв'язок між справедливою винагородою і непідкупністю на публічній службі».

У Конвенції вперше в історії міжнародного права було визначено перелік актів корупції (ч. 1 ст. 6). В той же час зазначалося, що «Конвенція мусить також застосовуватися за багатосторонньою угодою між двома або більше Державами-учасницями щодо будь-яких інших актів корупції, не описаних у цьому документі» (ч. 2 ст. 6).

Крім того, Конвенція передбачає необхідність криміналізації таких діянь як «транснаціональне хабарництво» (ст. 8) та «незаконне збагачення» (ст. 9), а також містить норми щодо міжнародного співробітництва, зокрема: екстрадиції (ст. 13), допомоги і співробітництва (ст. 14), заходи щодо незаконних активів (ст. 15) та розголошення банківської таємниці (ст. 16).

Конвенція з боротьби з підкупом посадових осіб іноземних держав у разі проведення міжнародних ділових операцій від 21 листопада 1997 р.⁶⁴ зобов'язує Держав-учасниць встановити кримінальну відповідальність за

⁶⁴ Конвенция по борьбе с подкупом должностных лиц иностранных государств при проведении международных деловых операций (Стамбул, 21 ноября 1997 года). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_154#Text.

підкуп посадових осіб іноземних держав (ст. 1). Крім того, Конвенція містить низку норм відносно надання державами-учасниками один одному взаємної правової допомоги у кримінальному провадженні (ст. 9), а також з питань екстрадиції осіб, винних у підкупі посадових осіб міжнародних держав (ст. 10). Специфікою цієї Конвенції є криміналізація виключно так званої «активної корупції».

Кримінальна конвенція про боротьбу з корупцією від 27 січня 1999 р.⁶⁵ має важливе кримінально-правове значення у сфері протидії корупції. Положення ст. ст. 2-11 вимагають встановлення кримінальної відповідальності відносно активного (пропозиція, обіцянка або надання неправомірної вигоди) та пасивного (вимога або отримання неправомірної вигоди) підкупу широкого кола осіб:

- національних державних посадових осіб (ст. ст. 2-3);
- членів національних представницьких органів (ст. 4);
- іноземних державних посадових осіб (ст. 5);
- членів іноземних представницьких органів (ст. 6);
- посадових осіб приватних підприємств (ст. ст. 7-8);
- посадових осіб міжнародних організацій (ст. 9);
- членів міжнародних парламентських асамблей (ст. 10);
- суддів і посадових осіб міжнародних судів (ст. 11).

Крім того, відповідно до *Додаткового протоколу до Кримінальної конвенції про боротьбу з корупцією* від 15 травня 2003 р.⁶⁶ на Держав-учасників покладається обов'язок встановити кримінальної відповідальність за активний та пасивний підкуп:

- національних та іноземних арбітрів (третейських суддів) (ст. ст. 2-3);
- національних та іноземних присяжних засідателів (ст. ст. 5-6).

⁶⁵ Кримінальна конвенція про боротьбу з корупцією (ETS 173). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_101#Text.

⁶⁶ Додатковий протокол до Кримінальної конвенції про боротьбу з корупцією (ETS 191). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_172#Text.

Також Конвенція також передбачає необхідність криміналізації зловживання впливом (ст. 12), відмивання доходів, отриманих від злочинів, пов'язаних із корупцією (ст. 13) та окремих фінансових злочинів (ст. 14), таких як: а) виписування чи використання рахунку або будь-якого іншого облікового документа чи запису, що містить недостовірну чи неповну інформацію; б) незаконне неоформлення запису про сплату.

У ст. 20 Конвенції містить вимоги щодо належної спеціалізації персоналу та органів на боротьбі із корупцією, забезпечення необхідної самостійності цих суб'єктів та забезпечення персоналу таких органів підготовкою та фінансовими ресурсами, достатніми для виконання його завдань. А розділ IV Конвенції присвячений питанням міжнародного співробітництва, зокрема загальним принципам та заходам міжнародного співробітництва (ст. 25), взаємної допомоги (ст. 26), екстрадиції (ст. 27), наданню інформації за власною ініціативою (ст. 28).

Метою *Цивільної конвенції про боротьбу з корупцією* від 04 листопада 1999 р.⁶⁷ є правовий захист осіб, яким заподіяно шкоду внаслідок корупційних дій, з метою надання таким особам можливості захищати свої права та інтереси, включаючи можливість отримання компенсації за заподіяну шкоду (ст. 1). Конвенція покладає на держави-учасниці такі зобов'язання цивільно-правового характеру:

- забезпечити відшкодування шкоди від корупції та право на порушення судової справи з метою отримання повної компенсації за заподіяну шкоду (ст. 3-4);

- забезпечити наявність належних процедур, що дозволяють особам, яким державні посадові особи під час виконання своїх службових обов'язків заподіяли шкоду корупційними діями, отримати компенсації від держави чи, у випадку недержавних установ, від керівних органів таких установ (ст. 5);

⁶⁷ Цивільна конвенція про боротьбу з корупцією. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_102#Text.

- передбачити у національному законодавстві, що позовна давність для компенсації заподіяної шкоди становить не менше трьох років від дня, коли особа, якій було заподіяно шкоду, дізналася чи обґрунтовано могла знати про заподіяння шкоди або про здійснення корупційної дії та про особистість винної особи (ст. 7);

- передбачити у національному законодавстві, що угоди чи їхні положення, які передбачають корупцію, вважаються такими, що не мають сили (ст. 8);

- передбачити у національному законодавстві будь-які заходи, що необхідні для чіткого складання суб'єктами економічної діяльності річних звітів і отримання дійсної та вірогідної інформації про фінансовий стан суб'єкта економічної діяльності (ст. 10).

Окрім цього, відповідно до ст. 13 Конвенції держави-учасниці здійснюють ефективне співробітництво у питаннях, які стосуються цивільного провадження у справах про корупцію, і особливо вручення документів, збирання доказів в інших країнах, юрисдикції, визнання та виконання рішень судових органів іноземних країн і судових витрат, згідно із положеннями відповідних міжнародних документів про міжнародне співробітництво у цивільних і комерційних справах, Сторонами яких вони є.

Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти корупції від 31 жовтня 2003 р.⁶⁸ відіграє ключову роль у розвитку антикорупційного державного співробітництва. Відповідно до ст. 1 цілями цієї Конвенції є: а) сприяння вжиттю й посиленню заходів, спрямованих на більш ефективне й дієве запобігання корупції та боротьбу з нею; б) заохочення, сприяння та підтримка міжнародного співробітництва й технічної допомоги в запобіганні корупції та в боротьбі з нею, зокрема в поверненні активів; с) заохочення чесності,

⁶⁸ Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти корупції. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_c16#Text.

відповідальності й належного управління громадськими справами й державним майном.

Глава II «Заходи щодо запобігання корупції» цієї Конвенції містить перелік антикорупційних превентивних заходів, серед яких:

- розробка та здійснення державою-учасницею ефективної скоординованої політики протидії корупції яка сприяє участі суспільства і яка відображає принципи правопорядку, належного управління державними справами й державним майном, чесності й непідкупності, прозорості й відповідальності (ст. 5);

- створення державою-учасницею спеціального органу, відповідального за запобігання та протидію корупції (про такий орган слід повідомити Генерального секретаря ООН) (ст. 6);

- забезпечення державою-учасницею наявності антикорупційних положень у законодавстві, що регулює питання надходження, проходження та припинення цивільної служби (прозорість процедур прийому на роботу, проходження та припинення служби) (ст. 7);

- запровадження державою-учасницею кодексів або стандартів поведінки для правильного, добросовісного й належного виконання державних функцій (ст. 8);

- прийняття державою-учасницею заходів, спрямованих на протидію та запобігання корупції в галузі постачання товарів, виконання робіт та надання послуг (публічні закупівлі) для державних потреб (прозорість умов укладання відповідних контрактів) (ст. 9);

- вживання державою-учасницею заходів щодо запобігання корупції у приватному секторі (посилення стандартів банківського обліку та аудиту) та щодо запобігання відмиванню грошових коштів (нагляд щодо банків та небанківських фінансових установ) (ст. ст. 12, 14);

- прийняття державою-учасницею заходів щодо судових органів та органів прокуратури (забезпечення чесності та непідкупності) (ст. 11) тощо.

Глава III «Криміналізація та правоохоронна діяльність» передбачає низку імперативних та факультативних зобов'язань для держав-учасниць щодо встановлення кримінальної відповідальності за такі правопорушення як:

- підкуп національних державних посадових осіб (ст. 15);
- підкуп іноземних державних посадових осіб і посадових осіб міжурядових організацій (ст. 16);
- розкрадання, неправомірне привласнення або інше нецільове використання майна державною посадовою особою (ст. 17);
- зловживання впливом (ст. 18);
- зловживання службовим становищем (ст. 19);
- незаконне збагачення (ст. 20);
- підкуп у приватному секторі (ст. 21);
- розкрадання майна в приватному секторі (ст. 22);
- відмивання доходів, здобутих злочинним шляхом (ст. 23);
- приховування майна, отриманого в результаті вчинення корупційного правопорушення (ст. 24);
- перешкоджання здійсненню правосуддя (ст. 25).

Поряд із нормами про криміналізацію корупційних діянь у главі III містяться норми кримінально-процесуального та адміністративного характеру, метою яких є посилення ефективності протидії корупції, які вимагають від держав-учасниць вжиття заходів, що забезпечують:

- можливість здійснення кримінального переслідування та притягнення до кримінальної відповідальності осіб, які мають імунітети і привілеї відповідно до національного законодавства (ст. 30);
- можливість відстеження, виявлення, арешту та конфіскації доходів від злочинів, майна та інших засобів, що були використані під час їх вчинення (ст. 31);

- ефективний захист свідків та експертів, що дають свідчення у зв'язку з корупційними злочинами, а також осіб, які повідомляють компетентні органи про будь-які факти, пов'язані з такими злочинами (ст. ст. 32, 33);

- можливості щодо надання імунітету від кримінального переслідування особам, які істотно співпрацювали в розслідуванні корупційного злочину (ст. 37);

- наявність положень у національному законодавстві, що дозволяють здійснити кримінальне розслідування в тому випадку, якщо порушуються питання, пов'язані зі збереженням відомостей, що становлять банківську таємницю (ст. 40)⁶⁹ тощо.

Глава IV Конвенції присвячена питанням міжнародного співробітництва, зокрема видачі правопорушників (ст. 44), передачі засуджених осіб (ст. 45), взаємної правової допомоги (ст. 46), передачі кримінального провадження (ст. 47), співробітництву між правоохоронними органами (ст. 48), спільним розслідуванням (ст. 49), спеціальним методам розслідування (ст. 50). У ч. 3 ст. 46 Конвенції зазначено, що взаємна правова допомога може запитуватися для будь-якої з таких цілей: а) одержання показань свідків або заяв окремих осіб; б) вручення судових документів; с) проведення обшуку й накладення арешту, а також заморожування; d) огляд об'єктів та місць; е) надання інформації, речових доказів та висновків експертів; f) надання оригіналів або засвідчених копій відповідних документів та матеріалів, у тому числі урядових, банківських, фінансових, корпоративних або комерційних документів; g) виявлення та відстеження доходів від кримінальної діяльності, майна, засобів вчинення злочинів або інших предметів з метою доказування; h) сприяння добровільній явці відповідних осіб до органів запитуючої Держави-учасниці; і) надання будь-якого іншого виду допомоги, який не суперечить законодавству запитуваної Держави-учасниці; j) виявлення, заморожування та

⁶⁹ Савельев В. А. Международные механизмы противодействия коррупции: информационно-аналитический обзор. С. 41. URL: <http://crimecor.rada.gov.ua/uploads/documents/29867.pdf>.

відстеження доходів від злочинів відповідно до положень глави V цієї Конвенції; k) вилучення активів відповідно до положень глави V цієї Конвенції.

Глава V Конвенції присвячена зобов'язанням держав-учасниць у сфері повернення активів, здобутих в результаті вчинення корупційного правопорушення. Відповідно до ст. 51 Конвенції повернення активів є основоположним принципом Конвенції, і Держави-учасниці мають з цією метою якнайширше співпрацювати одна з одною й надавати одна одній допомогу. В свою чергу, кожна Держава-учасниця вживає таких заходів, які можуть бути необхідними, відповідно до її внутрішнього права, щоб вимагати від фінансових установ, на які поширюється її юрисдикція, перевіряти особу клієнтів, вживати обґрунтованих заходів для встановлення особи власників-бенефіціарів коштів, депонованих у великому розмірі, і вживати більш жорстких заходів контролю щодо рахунків, які намагаються відкрити або які відкриті особами, які мають або мали значні державні повноваження, членами їхніх сімей і тісно пов'язаними з ними партнерами або від імені будь-яких перерахованих вище осіб. Такі більш жорсткі заходи контролю обґрунтовано покликані виявляти підозрілі операції з метою надання інформації про них компетентним органам, і вони не повинні тлумачитись як такі, що перешкоджають або забороняють фінансовим установам вести справи з будь-яким законним клієнтом (ч. 1 ст. 52).

Поряд з питаннями міжнародного співробітництва та конфіскацією активів Конвенція також регулює процедура надання технічної допомоги та обміну інформацією (глава VI). Так, кожна Держава-учасниця, в межах необхідності, розробляє, здійснює або удосконалює конкретні програми підготовки персоналу, який несе відповідальність за запобігання корупції та боротьбу з нею. Подібні навчальні програми можуть стосуватись, *inter alia*, таких сфер: а) ефективних заходів щодо запобігання, виявлення та розслідування корупційних діянь, а також покарання за них і боротьба з ними, у тому числі використання методів збирання доказів і розслідування; б)

створення потенціалу в галузі розроблення та планування стратегічної політики протидії корупції; с) підготовки співробітників компетентних органів з питань складання прохань про взаємну правову допомогу, які задовольняють вимоги цієї Конвенції; d) оцінки та зміцнення установ, керування державною службою та керування державними фінансами, у тому числі державними закупівлями та приватним сектором; e) запобігання переказу доходів, здобутих злочинним шляхом, визначених цією Конвенцією, а також вилучення таких доходів; f) виявлення та заморожування операцій з переказування доходів, здобутих злочинним шляхом, визначених цією Конвенцією; g) відстеження переміщення доходів здобутих злочинним шляхом, визначених цією Конвенцією, та методів, що використовуються для переказу, приховання або утаювання таких доходів; h) відповідних та ефективних правових й адміністративних механізмів та методів, які сприяють вилученню доходів, здобутих злочинним шляхом, визначених цією Конвенцією; i) методи, що використовуються під час захисту потерпілих і свідків, які співробітничать з судовими органами; та j) підготовка працівників в галузі національних і міжнародних правил та іноземних мов.

Відповідно до ч. 2 ст. 60 Конвенції Держави-учасниці, з урахуванням своїх можливостей, розглядають питання про надання одна одній найширшої технічної допомоги, особливо в інтересах країн, що розвиваються, у зв'язку з їхніми відповідними планами та програмами боротьби з корупцією, у тому числі матеріальну підтримку та підготовку кадрів у галузях, зазначених у частині 1 цієї статті, а також підготовку кадрів і надання допомоги та взаємний обмін відповідним досвідом і спеціальними знаннями, що сприятиме міжнародному співробітництву між Державами-учасницями з питань видачі та взаємної правової допомоги.

Важливе значення у боротьбі з корупцією та економічною злочинністю також мають стандарти Європейського Союзу у цій сфері. Зокрема, *Конвенція про захист фінансових інтересів Європейських Співтовариств* від 26 липня

1995 р⁷⁰ має на меті боротьбу із шахрайством на рівні Європейського Союзу. Вона спрямована на узгодження національного кримінального законодавства держав-членів ЄС через визначення мінімальних стандартів до складів злочинів, пов'язаних із вчиненням актів шахрайства тощо. Конвенцією встановлюється принцип персональної кримінальної юрисдикції (за місцем проживання або громадянства злочинця) при здійсненні кримінального переслідування шахрайства. Шахрайство, що зачіпає фінансові інтереси Європейських співтовариств, розглядається як сукупність наступних елементів:

(а) щодо витрат, будь-які умисні дії чи бездіяльність, пов'язані з:

- використанням або поданням неправдивих, неточних або неповних заяв або документів, які спричинили неправомірне привласнення або протиправне утримання коштів загального бюджету ЄС або бюджетів нижчого рівня,

- нерозголошенням інформації в порушення своїх службових обов'язків, що призвело до тих самих наслідків;

- використанням коштів в інших цілях, ніж ті, для яких вони були надані;

(б) щодо доходів, будь-які умисні дії чи бездіяльність, пов'язані з:

- використанням або поданням неправдивих, неточних або неповних заяв або документів, які призвели до незаконного зменшення ресурсів загального бюджету ЄС або бюджетів нижчого рівня,

- нерозголошенням інформації на порушення своїх службових обов'язків, що призвело до тих самих наслідків;

- незаконним використанням отриманих коштів, що призвело до тих самих наслідків.

Конвенція про боротьбу із корупцією за участю посадових осіб Європейських Співтовариств або посадових осіб держав-членів

⁷⁰ Акт Ради від 26 липня 1995 року про укладення Конвенції про захист фінансових інтересів Європейських співтовариств. URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/55-GOEEI/konventsiya-pro-zakhist-fin-interesiv-ec.pdf>.

Європейського Союзу від 25 червня 1997 р.⁷¹ спрямована на боротьбу з двома видами корупції – активною та пасивною. Конвенція закріплює стандарти щодо: невідворотності покарання за корупційні злочини; заборони покарання двічі за один той самий злочин (шляхом заборони кримінального переслідування за один той самий злочин в двох або більше державах ЄС); зобов'язання сторін здійснювати міждержавну співпрацю у сфері боротьби із корупцією. Покарання має бути дієвим, пропорційним та превентивним, тобто стримувати особу від повторення злочину (рецидиву). По суті, ця Конвенція спрямована на боротьбу з корупцією у вищих ешелонах влади. Але повноваження щодо переслідування за ці злочини залишились в компетенції держав-членів. Разом з тим, як і попередні акти ЄС, Конвенція не містила конкретних механізмів моніторингу її виконання, але, знову ж таки, Суд ЄС має компетенцію тлумачити положення Конвенції і вирішувати спори, які можуть виникнути при застосуванні її положень⁷².

В останні роки міжнародне співтовариство все більше і більше уваги приділяє розробці стандартів щодо запобігання та протидії такому різновиду економічної злочинності як легалізація (відмивання) майна, одержаного злочинним шляхом. Схоже, що відмивання грошей, пов'язане з управлінням та розпорядженням доходами, одержаними злочинним шляхом, стало розглядатися так само серйозно, як і будь-яка інша злочинна діяльність у сфері економіки⁷³. Одним із перших міжнародних договорів у цій сфері стала ***Конвенція про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом*** від 08 листопада 1990 р.⁷⁴. Ця Конвенція

⁷¹ 41997A0625(01) Convention drawn up on the basis of Article K.3 (2) (c) of the Treaty on European Union on the fight against corruption involving officials of the European Communities or officials of Member States of the European Union. URL: [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:41997A0625\(01\)](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:41997A0625(01)).

⁷² Куровська І. А. Огляд стандартів ЄС у сфері боротьби з корупцією: правові аспекти. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2020. Вип. 3-2. С. 249-256. (С. 251-252).

⁷³ Goredema C. Measuring the Impact of Economic Crime: Can Indicators Assist? / MEASURES TO COMBAT ECONOMIC CRIME, INCLUDING MONEY-LAUNDERING. URL: https://www.unafei.or.jp/publications/pdf/11th_Congress/19Presentation_2.pdf. (p. 123).

⁷⁴ Конвенція про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_029#Text.

вперше на міжнародному рівні встановила стандарт криміналізації злочинів, пов'язаних з відмиванням доходів. Так, відповідно до ч. 1 ст. 6 Конвенції кожна Сторона вживає таких законодавчих та інших заходів, які можуть бути необхідними для того, щоб дії, вчинені навмисно, розглядалися внутрішнім законодавством як злочини, а саме: а) перетворення або передача власності, усвідомлюючи, що така власність є доходом, з метою приховування або маскування незаконного походження власності або з метою сприяння будь-якій особі, замішаній у вчиненні предикатного злочину, уникнути правових наслідків її дій; б) приховування або маскування справжнього характеру, джерела, місцезнаходження, стану, переміщення, прав стосовно власності або володіння нею, усвідомлюючи, що така власність є доходом; і з урахуванням її конституційних принципів і фундаментальних засад її правової системи: с) набуття, володіння або використання власності, усвідомлюючи під час отримання, що така власність була доходом; d) участь у вчиненні, об'єднання або змова з метою вчинення, замах на вчинення, пособництво, підмова, сприяння і поради щодо вчинення будь-якого із злочинів, визначених відповідно до цієї статті.

Конвенція також зобов'язує Держав-учасниць вживати таких законодавчих та інших заходів, які можуть бути необхідними для забезпечення їх спроможності: конфісковувати засоби і доходи або власність, вартість якої відповідає таким доходам (ст. 2); встановлювати і висліджувати власність, яка підлягає конфіскації і запобігати будь-якому використанню, будь-якій передачі або будь-якому розпорядженню такою власністю (ст. 3). Кожна Держава-учасниця вживає таких законодавчих та інших заходів, які можуть бути необхідними для уповноваження її судів або інших компетентних органів видавати розпорядження про надання банківських, фінансових або комерційних облікових документів або про їх вилучення з метою здійснення дій, зазначених в статтях 2 і 3. Сторони не повинні ухилятися від вжиття заходів згідно з положеннями цієї статті на підставі банківської таємниці (ч. 1 ст. 4).

Глава III Конвенції присвячена питаннями міжнародного співробітництва, зокрема принципам міжнародного співробітництва, допомозі у проведенні розслідування, прелімінарним заходам, конфіскації активів, відмові від співробітництва та відстрочці співробітництва, повідомленню і захисту прав третіх сторін тощо. Важливе положення такої співпраці міститься у ст. 8 Конвенції: «На прохання, Сторони у якнайширш можливий спосіб надають одна одній допомогу у встановленні і розшуку засобів, доходів та іншої власності, що підлягають конфіскації. Така допомога включає надання і забезпечення доказів стосовно існування, місцезнаходження або пересування, характеру, юридичного статусу чи вартості вищезгаданої власності.

Конвенція також закріплює підстави для відмови у співробітництві (ч. 1 ст. 18), а саме: а) захід, що вимагається, може суперечити фундаментальним принципам правової системи запитуваної Сторони; або б) задоволення клопотання може завдати шкоди суверенітету, безпеці, громадському порядку або іншим суттєвим інтересам запитуваної Сторони; або с) на думку запитуваної Сторони важливість справи, якої стосується клопотання, не виправдовує здійснення заходу, що вимагається; або d) злочин, якого стосується клопотання, є політичним чи фінансовим злочином; або е) запитувана Сторона вважає, що вжиття заходу, що вимагається, може суперечити принципу *ne bis in idem*; або f) злочин, якого стосується клопотання, не вважався б злочином за законодавством запитуваної Сторони у разі, якби підлягав її юрисдикції.

Наступним міжнародним договором у цій сфері стала ***Конвенція Ради Європи про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом, та про фінансування тероризму*** від 16 травня 2005 р.⁷⁵, яка розширила та деталізувала положення Конвенції про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом та закріпила

⁷⁵ Конвенція Ради Європи про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом, та про фінансування тероризму. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_948#Text.

додаткові заходи у сфері запобігання та протидії легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом.

Перше, що слід відмітити, це наявність переліку предикатних злочинів у Додатку до Конвенції. Серед них: а) участь в організованій злочинній групі чи банді; b) тероризм, у тому числі фінансування тероризму; c) торгівля людьми та нелегальне ввезення мігрантів; d) сексуальна експлуатація, у тому числі сексуальна експлуатація дітей; e) незаконна торгівля наркотиками та психотропними речовинами; f) незаконна торгівля зброєю; g) незаконна торгівля вкраденими та іншими товарами; h) корупція та хабарництво; i) шахрайство; j) підробка грошей; k) підробка та піратське розповсюдження товарів; l) злочини проти довкілля; m) убивство, завдання серйозних тілесних ушкоджень; n) викрадення людей, незаконне утримання та захоплення заручників; o) грабіж (розбій) або крадіжка; p) контрабанда; q) вимагання; r) підроблення; s) піратство; та t) незаконні дії з інсайдерською інформацією та маніпулювання ринком.

Конвенція вимагає від Держав-учасниць створення Підрозділу фінансової розвідки (ПФР), тобто центральної, національної установи, відповідальну за отримання (та запитування, коли це дозволено), аналіз та надання компетентним органам, розкриття фінансової інформації: стосовно доходів, які викликають підозру, та потенційного фінансування тероризму, або необхідної згідно з національним законодавством або правилами, з метою боротьби з відмиванням грошей та фінансуванням тероризму (ст. ст. 1, 12). Від Держав-учасниць також вимагається вжити заходів для забезпечення прямого чи опосередкованого своєчасного доступу свого ПФР до фінансової, адміністративної та правоохоронної інформації, необхідної йому для належного виконання своїх функцій, у тому числі здійснення аналізу повідомлень про підозрілі операції (ч. 2 ст. 12).

Стаття 13 Конвенції закріплює, що кожна Сторона вживає таких законодавчих та інших заходів, які можуть бути необхідними для створення всеосяжного національного регуляторного та наглядового або

моніторингового режиму для запобігання відмиванню грошей і враховує відповідні міжнародні стандарти, у тому числі, зокрема, рекомендації, прийняті Групою з розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей (FATF). Цим самим Конвенція, по суті, виносить рекомендації FATF на рівень міжнародних стандартів. Більш детально Сорок Рекомендацій Групи з розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей (FATF) ми розглянемо далі.

Крім того, кожна Сторона вживає, зокрема, таких законодавчих та інших заходів, які можуть бути необхідними для того, щоб: а) вимагати від юридичних та фізичних осіб, які беруть участь у діяльності, що, найімовірніше, може використовуватися для цілей, пов'язаних з відмиванням грошей, та настільки, наскільки це стосується такої діяльності: і) установлювати й підтверджувати особу їхніх клієнтів та, у належних випадках, їхніх фактичних власників та здійснювати постійну юридичну перевірку стану ділових відносин, ураховуючи при цьому підхід, що ґрунтується на ризиках; ii) повідомляти підозри стосовно відмивання грошей за умови вжиття застережних заходів; iii) уживати допоміжних заходів, таких, як зберігання даних стосовно ідентифікації клієнтів та операцій, підготовки персоналу та запровадження внутрішньої політики й процедур, та, якщо це необхідно, пристосованих до їхнього розміру та характеру бізнесу; б) забороняти, якщо необхідно, особам, зазначеним у підпункті "а", розголошувати факт того, що передано повідомлення про підозрілу операцію або пов'язану з нею інформацію, або того, що проводиться чи може бути проведене розслідування відмивання грошей; с) забезпечити застосування ефективних систем моніторингу осіб, зазначених у підпункті "а", і, де це необхідно, нагляду з метою забезпечення дотримання ними вимог боротьби з відмиванням грошей, у належних випадках з урахуванням можливих ризиків.

Окремі глави Конвенції присвячені міжнародному співробітництву (глава IV) та співробітництву між ПФР (глава V).

20 травня 2015 р. Рада Європейського Союзу спільно з Європарламентом затвердили *Директиву 2015/849 «Про запобігання використанню фінансової системи для відмивання грошей та фінансування тероризму, що вносить зміни до Регламенту (ЄС) № 648/2012 Європейського Парламенту та Ради і припиняє дію Директиви 2005/60/ЄС Європейського Парламенту та Ради і Директиви Комісії 2006/70/ЄС»*⁷⁶, яка разом із *Директивою 2018/843 «Про внесення змін до Директиви (ЄС) 2015/849 про запобігання використанню фінансової системи для цілей відмивання грошей або фінансування тероризму та про внесення змін до директив 2009/138/ЄС і 2013/36/ЄС»* від 30 травня 2018 р.⁷⁷ стала основним стандартом для країн ЄС в цій сфері.

Директива 2015/849 покладає на Європейську комісію обов'язок проводити оцінку ризиків відмивання грошей або фінансування тероризму, які впливають на внутрішній ризик і пов'язані з транскордонною діяльністю, та надавати рекомендації державам-членам щодо заходів, прийнятних для усунення визначених ризиків (ст. 6). В свою чергу, кожна держава-член зобов'язана вживати належних заходів з метою визначення, оцінки, розуміння, управління та зменшення ризиків відмивання грошей та фінансування тероризму, які впливають на неї, а також будь-яких аспектів щодо захисту даних у цьому відношенні, а також визначає орган чи створює механізм, за допомогою якого координуються національні заходи реагування на ці ризики (ст. 7). Також держави-члени забезпечують, щоб зобов'язані суб'єкти вживали

⁷⁶ ДИРЕКТИВА (ЄС) 2015/849 ЄВРОПЕЙСЬКОГО ПАРЛАМЕНТУ ТА РАДИ від 20 травня 2015 року про запобігання використанню фінансової системи для відмивання грошей та фінансування тероризму, що вносить зміни до Регламенту (ЄС) № 648/2012 Європейського Парламенту та Ради і припиняє дію Директиви 2005/60/ЄС Європейського Парламенту та Ради і Директиви Комісії 2006/70/ЄС. URL: <https://fiu.gov.ua/assets/userfiles/200/%D0%9C%D1%96%D0%B6%D0%BD%D0%B0%D1%80%D0%BE%D0%B4%D0%BD%D1%96%20%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%BD%D0%B4%D0%B0%D1%80%D1%82%D0%B8/4%20EU%20Directive%20ukr.pdf>.

⁷⁷ ДИРЕКТИВА ЄВРОПЕЙСЬКОГО ПАРЛАМЕНТУ І РАДИ (ЄС) 2018/843 від 30 травня 2018 року про внесення змін до Директиви (ЄС) 2015/849 про запобігання використанню фінансової системи для цілей відмивання грошей або фінансування тероризму та про внесення змін до директив 2009/138/ЄС і 2013/36/ЄС. URL: https://fiu.gov.ua/assets/userfiles/200/%D0%9C%D1%96%D0%B6%D0%BD%D0%B0%D1%80%D0%BE%D0%B4%D0%BD%D1%96%20%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%BD%D0%B4%D0%B0%D1%80%D1%82%D0%B8/5th%20EU%20Directive_Official%20translation.pdf.

заходів з метою визначення та оцінки ризиків відмивання грошей та фінансування тероризму з урахуванням факторів ризику, в тому числі тих, що пов'язані з їх клієнтами, країнами чи географічними зонами, продуктами, послугами, операціями чи каналами доставки (ст. 8).

Відповідно до ст. 8 Директиви 2015/849 держави-члени забезпечують, щоб зобов'язані суб'єкти мали в наявності політику, засоби контролю та процедури для зменшення та ефективного управління ризиками відмивання грошей та фінансування тероризму. Така політика, засоби контролю та процедури включають: (а) розробку внутрішньої політики, засоби контролю та процедури, у тому числі типові методи управління ризиками, аналізи благонадійності клієнтів, звітність, облік, внутрішній контроль, управління відповідністю стандартам, у тому числі, де прийнятно, з урахуванням розміру та характеру діяльності, призначення інспектора з дотримання стандартів на рівні керівництва, а також процедуру перевірки та відсіювання працівників; (б) де прийнятно, з урахуванням розміру та характеру діяльності, функцію незалежного аудиту для випробування внутрішньої політики, засобів контролю та процедур, зазначених у пункті (а).

Окрема глава Директиви 2015/849 присвячена аналізу благонадійності клієнта фінансових установ (глава II). Директива зобов'язує держав-членів заборонити кредитним установам та фінансовим установам вести анонімні рахунки чи анонімні банківські книжки (ст. 10) та закріпити у законодавстві обставини застосування аналізу благонадійності клієнта (ст. ст. 11, 12). У ст. 13 Директиви 2015/849 закріплені вимоги до заходів з аналізу благонадійності клієнта. Такі заходи повинні містити: (а) ідентифікацію клієнта та перевірку особи клієнта на основі документів, даних чи інформації, одержаних з надійного і незалежного джерела; (б) визначення бенефіціарного власника та вжиття слушних заходів для перевірки такої особи таким чином, щоб зобов'язаний суб'єкт у достатній мірі знав, ким є бенефіціарний власник, у тому числі, що стосується юридичних осіб, трастів, компаній, фондів та подібних юридичних форм, вжиття слушних заходів для розуміння структури

власності та контролю клієнта; (с) оцінку і, якщо прийнятно, одержання інформації щодо мети чи планованого характеру ділових відносин; (d) проведення постійного моніторингу ділових відносин, у тому числі ретельний аналіз операцій, що здійснюються в ході таких відносин, з тим, щоб забезпечити відповідність таких операцій знанням зобов'язаного суб'єкта про клієнта, профіль бізнесу та ризиків, у тому числі, де прийнятно, джерело коштів, а також забезпечити підтримання документів, даних або інформації в актуальному стані.

Директива 2015/849 також вимагає від держав-членів, щоб верифікація особи клієнта та бенефіціарного власника відбувалася до встановлення ділових відносин або проведення операції (ст. 14).

Глава III Директиви 2015/849 присвячена інформації про бенефіціарне володіння. У статті 30 цієї глави міститься важливе загальне правило, що держави-члени забезпечують, щоб корпоративні та інші юридичні особи, зареєстровані на їх території, були зобов'язані одержувати та зберігати достатню, точну та актуальну інформацію щодо їх бенефіціарного володіння, у тому числі дані щодо наявної бенефіціарної участі. Держави-члени забезпечують, щоб такі суб'єкти були зобов'язані надавати, на додачу до інформації про свого юридичного власника, інформацію про бенефіціарного власника зобов'язаним суб'єктам під час проведення зобов'язаними суб'єктами заходів з аналізу благонадійності клієнтів. Крім того, держави-члени забезпечують, щоб ця інформація, зберігалася в центральному реєстрі в кожній державі-члені.

Слід відмітити, що до міжнародних стандартів належать не лише міжнародні договори, але й інші документи. Ми раніше зазначали, що **рекомендації Групи з розробки фінансових заходів (FATF)** є загальновизнаними міжнародними стандартами боротьби з відмиванням коштів, фінансуванням тероризму, і розповсюдженням зброї масового знищення. FATF – це міжурядовий орган, створений у 1989 році Міністрами країн-членів FATF. Відповідно до мандату, FATF розробляє стандарти та

сприяє ефективній імплементації правових, регуляторних та оперативних заходів боротьби з відмиванням коштів, фінансуванням тероризму та фінансуванням розповсюдження зброї масового знищення, та інших загроз цілісності фінансової системи⁷⁸. Рекомендації FATF представляють вичерпну та послідовну систему заходів, які повинні бути імplementовані країнами з метою боротьби з відмиванням коштів та фінансуванням тероризму, а також фінансуванням розповсюдження зброї масового знищення. Рекомендації FATF встановлюють основні заходи, які країни повинні вжити для:

- встановлення ризиків і розробки політики та координації дій на національному рівні;
- переслідування відмивання коштів, фінансування тероризму та фінансування розповсюдження зброї масового знищення;
- застосування запобіжних заходів для фінансового сектору та інших визначених секторів;
- встановлення повноважень і обов'язків компетентних органів (наприклад, слідчих,
- правоохоронних та наглядових органів) та інших інституційних заходів;
- підвищення прозорості та доступності інформації щодо бенефіціарної власності юридичних осіб та правових утворень; а також
- сприяння міжнародному співробітництву⁷⁹.

Основним елементом у боротьбі з відмиванням грошей і фінансуванням тероризму є необхідність моніторингу систем країн на предмет їх відповідності вимогам міжнародних стандартів. Взаємна оцінка, проведена

⁷⁸ РЕКОМЕНДАЦІЇ FATF МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ БОРТЬБИ З ВІДМИВАННЯМ КОШТІВ, ФІНАНСУВАННЯМ ТЕРОРИЗМУ, ТА РОЗПОВСЮДЖЕННЯМ ЗБРОЇ МАСОВОГО ЗНИЩЕННЯ. URL: [https://fiu.gov.ua/assets/userfiles/200/%D0%9C%D1%96%D0%B6%D0%BD%D0%B0%D1%80%D0%BE%D0%B4%D0%BD%D1%96%20%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%BD%D0%B4%D0%B0%D1%80%D1%82%D0%B8/UKR_Compilation%20book%20-%20FINAL%20\(02.02.20211\).pdf](https://fiu.gov.ua/assets/userfiles/200/%D0%9C%D1%96%D0%B6%D0%BD%D0%B0%D1%80%D0%BE%D0%B4%D0%BD%D1%96%20%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%BD%D0%B4%D0%B0%D1%80%D1%82%D0%B8/UKR_Compilation%20book%20-%20FINAL%20(02.02.20211).pdf). (С. 11).

⁷⁹ РЕКОМЕНДАЦІЇ FATF МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ БОРТЬБИ З ВІДМИВАННЯМ КОШТІВ, ФІНАНСУВАННЯМ ТЕРОРИЗМУ, ТА РОЗПОВСЮДЖЕННЯМ ЗБРОЇ МАСОВОГО ЗНИЩЕННЯ. URL: [https://fiu.gov.ua/assets/userfiles/200/%D0%9C%D1%96%D0%B6%D0%BD%D0%B0%D1%80%D0%BE%D0%B4%D0%BD%D1%96%20%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%BD%D0%B4%D0%B0%D1%80%D1%82%D0%B8/UKR_Compilation%20book%20-%20FINAL%20\(02.02.20211\).pdf](https://fiu.gov.ua/assets/userfiles/200/%D0%9C%D1%96%D0%B6%D0%BD%D0%B0%D1%80%D0%BE%D0%B4%D0%BD%D1%96%20%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%BD%D0%B4%D0%B0%D1%80%D1%82%D0%B8/UKR_Compilation%20book%20-%20FINAL%20(02.02.20211).pdf). (С. 11).

FATF та відповідними регіональними організаціями стосовно розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей, а також оцінки, проведені Міжнародним валютним фондом та Світовим банком, є надзвичайно необхідним механізмом забезпечення ефективної імплементації Рекомендацій FATF всіма країнами⁸⁰.

Серед ключових рекомендацій FATF у боротьбі з відмиванням грошей, слід назвати такі:

- країни повинні визначати, здійснювати та розуміти ризики, пов'язані з відмиванням коштів та фінансуванням тероризму для країни, а також вживати заходів, включаючи визначення органу або механізму з метою координації дій з оцінки ризиків, та використовувати ресурси, спрямовані на забезпечення ефективного зниження ризиків. Базуючись на такій оцінці, країни повинні застосовувати ризик-орієнтований підхід, з метою забезпечення відповідності заходів із запобігання або протидії відмиванню коштів та фінансуванню тероризму ступеню виявлених ризиків (рекомендація 1);

- країни повинні мати національні політики у сфері ПВК/ФТ/ФРЗМЗ, з урахуванням визначених ризиків, які повинні регулярно переглядатися, а також повинні визначити орган або забезпечити координацію чи інший механізм, що буде відповідати за таку політику (рекомендація 2);

- країни повинні забезпечити, щоб закони про збереження фінансовими установами таємниці не перешкоджали виконанню Рекомендацій FATF (рекомендація 9);

- фінансовим установам повинно бути заборонено відкривати анонімні рахунки або рахунки на явно фіктивні імена (рекомендація 10);

- фінансові установи повинні бути зобов'язані зберігати щонайменше протягом п'яти років усі необхідні облікові документи стосовно внутрішніх та міжнародних операцій, на основі яких вони матимуть змогу оперативно відповідати на запити про інформацію, що надходять від компетентних

⁸⁰ Сорок Рекомендацій Групи з розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей (FATF)

органів. Таких документів повинно бути достатньо для відновлення інформації про окремі операції (в тому числі про кількість і тип використаної валюти, якщо таке використання мало місце), для того щоб при необхідності можна було надати докази для потреб кримінального переслідування (рекомендація 11);

- країни повинні вживати заходів для забезпечення того, що фізичні чи юридичні особи, що надають послуги з переказу коштів або цінностей, мали ліцензію або були зареєстрованими, та були об'єктом ефективної системи моніторингу та забезпечення додержання вимог, разом з відповідними заходами, визначеними у Рекомендаціях FATF. Країни повинні вжити заходів для виявлення фізичних або юридичних осіб, які надають послуги з переказу коштів або цінностей без ліцензії або реєстрації, та застосовувати відповідні санкції (рекомендація 14);

- країни та фінансові установи повинні виявляти та оцінювати ризики відмивання коштів або фінансування тероризму, які можуть виникати у зв'язку з (а) розробкою нових продуктів та нових напрямків діяльності, включаючи нові механізми доставки, та (б) використанням нових технологій або тих, що розвиваються як для нових, так і для вже існуючих продуктів. Що стосується фінансових установ, така оцінка ризику повинна проводитися до випуску нових продуктів, запуску напрямків діяльності або використання нових технологій або тих, що розвиваються. Вони повинні вжити відповідних заходів для управління та зменшення цих ризиків (рекомендація 15);

- країни повинні забезпечити, щоб фінансові установи включали необхідну та чітку інформацію про відправника, та необхідну інформацію про бенефіціара про електронні перекази та пов'язані повідомлення, і щоб така інформація супроводжувала переказ або пов'язане повідомлення протягом усіх етапів здійснення платежу (рекомендація 16);

- фінансові установи повинні бути зобов'язані впроваджувати програми з протидії відмиванню коштів та фінансуванню тероризму. Від фінансових груп потрібно вимагати впроваджувати на рівні групи програми з протидії

відмиванню коштів та фінансуванню тероризму, включаючи політику та процедури обміну інформацією в межах групи з метою протидії відмиванню коштів та фінансуванню тероризму (рекомендація 17);

- якщо фінансова установа підозрює або має достатні підстави підозрювати, що кошти є доходами від кримінальної діяльності або пов'язані з фінансуванням тероризму, необхідно законом встановити вимогу негайно повідомляти Підрозділ фінансової розвідки (ПФР) про свої підозри (рекомендація 20);

- країни повинні вживати заходів для запобігання незаконному використанню юридичних осіб з метою відмивання доходів або фінансування тероризму. Країни мають забезпечити наявність адекватної, точної та своєчасної інформації про бенефіціарну власність та контроль юридичних осіб, яку або доступ до якої можуть оперативно отримати компетентні органи (рекомендація 24);

- країни мають забезпечити, щоб фінансові установи підлягали адекватному регулюванню і нагляду та ефективно впроваджували рекомендації FATF. Компетентні органи або наглядові органи повинні вживати необхідних правових або регуляторних заходів, щоб запобігти ситуації, коли злочинці або їхні співучасники стають власниками або бенефіціарними власниками значної або контрольної частки акцій фінансової установи, або виконують управлінську функцію у фінансовій установі (рекомендація 26);

- країни мають створити підрозділ фінансової розвідки (ПФР), який є національним центром для отримання та аналізу: (а) повідомлень про підозрілі операції; та (б) іншої інформації, яка має відношення до відмивання коштів, пов'язаних предикатних злочинів і фінансування тероризму, та для розповсюдження результатів цього аналізу. Підрозділ фінансової розвідки повинен мати можливість одержання додаткової інформації від підзвітних установ, та мати своєчасний доступ до фінансової, адміністративної та

правоохоронної інформації, яка йому необхідна для належного виконання своїх функцій (рекомендація 29);

- країни мають забезпечити, щоб визначені правоохоронні органи були відповідальними за проведення розслідування відмивання коштів та фінансування тероризму в межах національної політики у сфері протидії відмиванню коштів та фінансуванню тероризму. У всіх випадках, пов'язаних з основними злочинами, які генерують доходи, ці визначені правоохоронні органи повинні з власної ініціативи проводити паралельне розслідування при переслідуванні відмивання коштів, пов'язаних предикатних злочинів та фінансування тероризму (рекомендація 30);

- під час проведення розслідувань відмивання коштів, пов'язаних предикатних злочинів, та фінансування тероризму, компетентні органи повинні мати можливість доступу до всіх необхідних документів та інформації для використання при таких розслідуваннях, судовому переслідуванні та пов'язаних з цим діях. Сюди необхідно включити повноваження на вжиття обов'язкових заходів для отримання документів, які знаходяться у фінансових установах, ВНУП та у інших фізичних та юридичних осіб, на обшук осіб та приміщень, взяття свідчень, та накладання арешту і отримання доказів (рекомендація 31);

- країни повинні вести всеохоплюючу статистику щодо питань, які стосуються ефективності системи протидії відмиванню коштів та фінансуванню тероризму своїх країн. Ця статистика має включати в себе статистику щодо отриманих та надісланих повідомлень про підозрілі операції; щодо розслідування, переслідування та вироків стосовно відмивання коштів і фінансування тероризму; щодо замороження, арешту і конфіскації майна; та про міжнародну правову допомогу або інші міжнародні запити щодо співробітництва (рекомендація 33) та деякі інші.

На останок, слід зазначити, що в межах цього підрозділу нами було розглянуто не всі міжнародні стандарти у сфері боротьби з економічною злочинністю, а лише найголовніші – ті, які визнані майже усією світовою

спільнотою. В цілому положення зазначених стандартів пересікаються та доповнюють один одного, тим самим створюють можливість для запровадження в країнах ефективної моделі запобігання та протидії окремим проявам економічної злочинності.

3.3. Запобігання економічній злочинності

В країнах Європи використовуються три основних підходи до розподілу повноважень спеціалізованих органів у сфері запобігання економічній злочинності.

Перший варіант – суто «поліцейський» підхід, коли ці функції інтегровані в діяльність поліцейських органів як один із напрямів діяльності. У Данії і Норвегії поліція поєднує функції протидії традиційній злочинності щодо порушення майнових прав, а також порушенням податкового, митного законодавства, відмиванню брудних грошей. Податкові і митні служби в цих країнах не мають правоохоронних повноважень і здійснюють тільки фіскальне адміністрування. Поза межами Європи подібну модель має Японія. Словенська модель відрізняється від окресленої тим, що фінансова розвідка віднесена до функцій міністерства фінансів.

Другий варіант інтеграції повноважень – «централізований» – дає Італія. Ця країна має потужну воєнізовану правоохоронну структуру, що спеціалізується на всіх видах економічних злочинів. Фінансова гвардія (Guardia di Finanza) Італії адміністративно підпорядкована міністерству економіки і фінансів. Цьому ж міністерству підпорядкований орган фінансової розвідки, але він не входить до структури Фінансової гвардії. Така модель має більш ніж вікову історію. Вона відбиває італійський досвід держаного будівництва й особливості географічного положення країни.

Третій варіант інституційної інтеграції полягає в об'єднанні податкових і митних служб у якості правоохоронних органів у рамках однієї адміністративної структури. Таку модель мають Австрія, Великобританія,

Ірландія, Нідерланди, Португалія, Іспанія, а поза межами Європи – Південна Африка. Однак така організація не охоплює всі функції. Злочини, не пов'язані з порушеннями податкового і митного законодавства (або у випадках, коли такі правопорушення не є визначальними) належать до компетенції поліції. Крім того, в усіх зазначених країнах, окрім Іспанії і Південної Африки, поліція здійснює і функції фінансової розвідки (в Іспанії і Південній Африці – міністерство фінансів) 81.

Після численних дискусій щодо українського формату спеціалізованого відомства, щодо його повноважень та підпорядкування, 28 січня 2021 року Верховна Рада України прийняла Закон про Бюро економічної безпеки з чисельністю персоналу 4000 осіб. Кабінет Міністрів прийняв 12 травня 2021 р. постанову № 510 «Про утворення Бюро економічної безпеки України», якою утворив Бюро економічної безпеки України як центральний орган виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України. На Бюро покладаються завдання щодо протидії правопорушенням, що посягають на функціонування економіки держави.

Основними завданнями Бюро економічної безпеки України є:

виявлення зон ризиків у сфері економіки шляхом аналізу структурованих і неструктурованих даних;

оцінювання ризиків і загроз економічній безпеці держави, напрацювання способів їх мінімізації та усунення;

забезпечення економічної безпеки держави шляхом запобігання, виявлення, припинення, розслідування кримінальних правопорушень, що посягають на функціонування економіки держави;

збирання та аналіз інформації про правопорушення, що впливають на економічну безпеку держави, та визначення способів запобігання їх виникненню в майбутньому;

81 Європейський досвід організації системи протидії економічній злочинності. Аналітична записка // Національний інститут стратегічних досліджень. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/nacionalna-bezpeka/evropeyskiy-dosvid-organizacii-sistemi-protidii-ekonomichniy>

планування заходів у сфері протидії кримінальним правопорушенням; виявлення та розслідування правопорушень, пов'язаних з отриманням та використанням міжнародної технічної допомоги та ін.

Бюро наділене повноваженням здійснювати оперативно-розшукову діяльність та досудове розслідування у межах передбаченої законом підслідності.

Бюро через засоби масової інформації, на своєму офіційному вебсайті та в інший спосіб регулярно інформує суспільство про свою діяльність.

Утворюється Рада громадського контролю у складі 15 осіб, яка формується на засадах відкритого та прозорого конкурсу шляхом рейтингового інтернет-голосування громадян України.

Директор Бюро щороку, не пізніше 1 березня, звітує перед Верховною Радою України, Кабінетом Міністрів України про діяльність Бюро економічної безпеки України за попередній календарний рік.

За невиконання або неналежне виконання своїх обов'язків працівники Бюро несуть кримінальну, адміністративну, цивільно-правову, матеріальну та дисциплінарну відповідальність згідно із законом.

Впровадження заходів попереджувального впливу на економічну злочинність поміж іншого завжди піднімає серію суто утилітарних питань, тому оцінка та прогнозування потенційної шкоди від економічних злочинів та витрат бюджету на їх недопущення видається доцільною та необхідною при прийнятті рішень як на найвищому політичному рівні, так і в межах забезпечення безпеки окремої галузі чи навіть підприємства. Не дивлячись на це, в Україні реалізація програм запобігання тіньовій економіці та економічній злочинності проходить без належного наукового та економічного обґрунтування. Протидія відбувається «точково», спрямовується на короткострокову перспективу, тому й результати зусиль досить невтішні.

Запобігання економічній злочинності передбачає реалізацію трьохкомпонентної моделі, до якої входять: 1) система загально соціальних, спеціально-кримінологічних та віктимологічних заходів, порядок їх застосування, 2) правове забезпечення (систему нормативних та інших правових актів) 3) організаційне забезпечення запобігання (систему спеціалізованих та неспеціалізованих інституцій, уповноважених на запобігання та локальному на міжнародному рівнях).

Організаційно-правове забезпечення включає:

- Міжнародні конвенції (договори ООН, директиви ЄС)
- Закони та нормативні акти численних урядових установ (агенції із загальною та спеціальною компетенцією, в т.ч. правоохоронні органи)
- Саморегулювання через професійні асоціації (профспілки, фондові біржі)
- Міжбізнесовий контроль (наприклад, страхові компанії)
- Саморегулювання приватного бізнесу (наприклад, кодекси поведінки, спеціальні підрозділи внутрішньої безпеки)
- Нагляд з боку інших організацій (журналістські розслідування, громадські організації, окремі споживачі)

Організаційне забезпечення протидії економічним злочинам в Україні складається з діяльності двох основних груп суб'єктів. Спеціалізовані суб'єкти – це органи, безпосереднім завданням яких є захист економіки, встановлення правопорядку в цій сфері, профілактика та протидія правопорушенням, що посягають на функціонування економіки держави. Вони виконують правоохоронні функції та мають повноваження щодо оперативно-розшукової діяльності, дізнання та досудового слідства.

До них належать:

Бюро економічної безпеки України. Центральний орган виконавчої влади, на який покладаються завдання щодо протидії правопорушенням, що посягають на функціонування економіки держави. Відповідно до покладених завдань Бюро економічної безпеки України виконує правоохоронну,

аналітичну, економічну, інформаційну та інші функції. Діяльність Бюро економічної безпеки України спрямовується та координується Кабінетом Міністрів України.

Спецпідрозділи Офісу Генерального прокурора: Департамент кримінально-правової політики та захисту інвестицій, Управління організації і процесуального керівництва досудовим розслідуванням кримінальних правопорушень, що посягають на функціонування економіки держави, Департамент нагляду за додержанням законів національною поліцією України та органами, які ведуть боротьбу з організованою та транснаціональною злочинністю.

Групу неспеціалізованих суб'єктів запобігання економічним злочинам становлять державні органи, служби, установи, організації та інші інституції, які беруть участь у регулюванні економічних відносин. Вони не мають безпосередніх правоохоронних повноважень та функцій досудового слідства чи державного обвинувачення щодо кримінальних правопорушень в господарській сфері. При цьому можуть виконувати інші правоохоронні, правозахисні, адміністративні, контрольно-наглядові чи регулятивні функції у сфері економіки в цілому та окремих її галузях.

До них належать: Президент України, Верховна Рада України, окремі Міністерства, Рада національної безпеки і оборони України, Рахункова палата, Державна служба фінансового моніторингу, Національний банк України, Фонд державного майна України, Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку, Антимонопольний комітет України, Державна податкова служба України, Державна митна служба України, Антикорупційні органи (НАБУ, НАЗК, САП), Національне агентство України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів (АРМА), інші правоохоронні органи (крім зазначених спеціалізованих).

Система заходів запобігання економічній злочинності включає:

1. Економічні та управлінські заходи (удосконалення/оптимізація регулювання економічною діяльністю, підвищення рівня прозорості регулювання; створення сприятливих ринкових та інвестиційних механізмів та інститутів; економіко-правовий моніторинг сфери господарювання, в т.ч. фінансовий моніторинг);

2. Кримінологічні заходи (перманентна оцінка стану економічної злочинності, моніторинг загроз та ризиків; прогноз розвитку; аналіз посткримінальної поведінки, нейтралізація загроз рецидиву, протидія супутнім злочинним проявам, в тому числі корупційній злочинності).

3. Віктимологічні заходи (громадський контроль, підвищення юридичної та цифрової грамотності економічної поведінки, навчання безпечній поведінці тощо).

4. Інноваційні технології. Технологічності шахрайських схем повинні відповідати нові технології забезпечення безпеки комерційних розрахунків, користування електронними пристроями та інше, що обмежують або нейтралізуючі саму можливість шахрайства. Так, формою протидії шахрайству у сфері банківсько-кредитної діяльності, активно використовуваною банками розвинених країн, є так званий фрод-моніторинг інформації, отриманої банківською установою при веденні бізнесу⁸². Фрод-моніторинг базується на визначенні поведінкової моделі користувача і формальних (статичних) правил. У випадку з інсайдером (співробітником банку) йдеться про модель роботи співробітника відповідно до посадової інструкції. Крім того, корпоративним суб'єктам слід дбати про ІТ-безпеку (захист від Ddos-атак, захист робочих місць і інформаційної інфраструктури підприємства, захист мобільного та он-лайн-банкінгу та ін.).

⁸² Див. Рогожнікова Н.В. Концептуальні підходи до моніторингу як форми спостереження за процесом споживчого кредитування в комерційному банку / Н.В. Рогожнікова // Вісник Університету банківської справи Національного Банку України. – 2010. – № 3 (9). – С. 74; Мітрічев І. Фрод-моніторинг для протидії шахрайству в банківських установах [Електронний ресурс] // Україна Фінансова – Режим доступу: http://ufin.com.ua/analit_mat/sdu/131.htm.

5. Інформаційно-комунікативні заходи (розвиток бріджингових та бондингових зв'язків між учасниками господарських відносин, підвищення якості соціального капіталу, внутрішньодержавна міжвідомча та інформаційна взаємодія спеціалізованих та неспеціалізованих суб'єктів протидії економічній злочинності; взаємний інформаційний обмін у межах міжнародних баз даних, зокрема бази Інтерполу I-24/7).

6. Санкційні заходи (реалізація кримінально-правових заходів впливу на економічну злочинність; судовий порядок захисту та відновлення прав учасників господарських відносин; конфіскація злочинних доходів; відшкодування завданої шкоди).

7. Водночас для реалізації вказаних заходів існують суттєві проблеми та перешкоди, без вирішення яких досягнення безпеки має слабкі шанси на успіх. Виділимо деякі з них.

У сучасному світі економіка та інформаційна сфери є найбільш глобалізованими. Поряд з цим правоохоронна діяльність все ще обмежена державними кордонами та базується на публічній владі. Перша обставина створює проблему економічного суверенітету окремих країн, друга – значно звужує запобіжний потенціал межами юрисдикції.

Значимими факторами перешкод в запобіганні економічній злочинності: протиріччя у національному та наднаціональному кримінально-правовому регулюванні, кримінально-процесуальному співробітництві та проблема взаємного визнання судових рішень⁸³, що не можна відкидати в умовах транснаціоналізації економічної злочинності, активізації виводу капіталів від економічних та корупційних правопорушень за кордон та їх відмивання. У такому контексті найбільш відчутною для економіки держави є проблема пошуку, арешту та конфіскації незаконних доходів. Не дивлячись на

⁸³ Див. з цього приводу Туляков В. О. Апроксимація у кримінальному законодавстві // Актуальні проблеми держави і права. 2009. № 47. С. 7-11. Зелінська Н. А. Пріоритети міжнародного співробітництва України в контексті гармонізації кримінального права // Актуальні проблеми держави і права. 2009. № 47. С. 12-16

деклароване державами прагнення до наближення правових систем, все більш вираженою стає фрагментація міжнародного права.

За результатами Дванадцятого Конгресу ООН з попередження злочинності та кримінального правосуддя, який відбувся у Сальвадорі, Бразилія, 12-19 квітня 2010 року, були визначені перешкоди юридичного та оперативного характеру, які негативно позначаються на здатності держав-членів ефективно застосовувати відповідні заходи. До таких віднесені вимоги про обопільне визнання відповідних діянь злочинами, не виправдано обмежувальні умови надання взаємної правової допомоги, колізії правових систем, занадто жорсткі закони про збереження таємниці та недостатні повноваження національних органів на виконання прохань про надання взаємної правової допомоги... Злочинні синдикати успішно справляються з географічними, лінгвістичними та юридичними бар'єрами, між тим як органи кримінального правосуддя з усіх сил намагаються налагодити хоча б фрагментарне, неоперативне і не настільки вже ефективне співробітництво. Жорсткі правові системи, що ґрунтуються на застосуванні застарілих видів практики, гальмують зміни, в той час як злочинці, які легко пристосовуються до змін ситуації, здобувають все більший вплив у глобальній економічній системі і в національних товариствах. На відміну від урядів, зобов'язаних дотримуватися принципу верховенства права, злочинці не зв'язані будь-якими етичними або юридичними обмеженнями⁸⁴.

Внаслідок віртуалізації економіки, в інформаційний простір поступово інфільтрується злочинна економічна діяльність, прагнучи знизити трансакційні витрати, зокрема на корупцію та інші неформальні платежі. Мобільний Інтернет створює віртуальні зв'язки між потенційними жертвами і виконавцями злочинів, фізично розташованими в будь-якій точці світу, що значно ускладнює, а іноді унеможлиблює процес ідентифікації, паралізує розслідування. Механізм таких злочинів деколи виключає можливість

⁸⁴ A/CONF.213/8

розуміння їх істинної поширеності, особливо в умовах неочевидного для багатьох жертв і неусвідомлюваного до певного моменту процесу віктимізації. Крім того, віддалений доступ до окремих комп'ютерів і їхніх мереж створює складності у встановленні «фактичного місця» скоєння злочинів і таким чином визначення юрисдикції слідства і правосуддя. Вагомий пласт правових проблем розвитку сучасної віртуальної економіки пов'язаний з тим, що діяльність сформованої до теперішнього часу системи транснаціональних корпорацій і банків лише частково регулюється національними юрисдикціями країн реєстрації та в ще щонайменше - наднаціональними інституціями (наприклад, Світовою організацією торгівлі), не кажучи вже про правову позицію офшорних територій, які не співпрацюють у протидії відмиванню коштів, одержаних злочинним шляхом.

Таким чином, віртуалізація злочинності виводить зі сфери повноцінного соціально-правового контролю віртуальний простір, який і без того важко піддається правому регулюванню.

У зв'язку із утворенням великих корпорацій та фінансових установ, в тому числі транснаціонального типу, що допускають у своїй діяльності порушення закону та вважають себе недосяжними для правосуддя поширеного обговорення набула проблема, відома у зарубіжній літературі як «too big to jail» (буквально «занадто великий, щоб ув'язнити»)⁸⁵. Вона означає, що фінансові установи стають настільки потужними і впливовими, що їх кримінальне переслідування та притягнення до відповідальності може мати негативний вплив економіку в цілому, а відтак держава не може дозволити їм збанкрутувати, вони отримують імунітет від обвинувачення.

Так, до прикладу прокуратура Швейцарії та зареєстрована у Женеві «дочка» британського банку HSBC (третій за розмірами банк у світі) – HSBC Private Bank (Suisse) – уклали угоду про закриття кримінальної справи проти

⁸⁵ Фактично гра слів із «too big to fail» або «занадто великий, щоб зазнати невдачі». Розмовний термін, приписуваний економісту Хайманом Мінскі, що позначає фінансові установи, які настільки великі і мають таку кількість економічних зв'язків, що їх банкрутство матиме катастрофічні наслідки для економіки в цілому.

банку, розпочатого в лютому 2015 року у зв'язку з кваліфікованим відмиванням грошей. Проте, крім цього, кредитна установа підозрюється у приховуванні фінансових трансакцій за незаконними угодами зі зброєю, наркотиками, а також контрабанді алмазів. Передбачається, що в злочинні оборудки залучені цілий ряд колишніх та діючих політиків з Великобританії, Індії, Росії, африканських держав, а також членів королівських сімей арабських країн. В обмін на відмову від юридичного розслідування HSBC зобов'язується заплатити 40 млн швейцарських франків. Для обох сторін дана угода вигідна: банк зможе уникнути репутаційного збитку, який би заподіяло розслідування; для Кантона Женева 40 млн франків – приємний фінансовий бонус, який допоможе поліпшити показники кантонального бюджету⁸⁶.

Суди зазвичай виносять суворі вироки окремим злочинцям, але використовують дуже різні стандарти справедливості до корпорацій. Коли прокуратура націлюється на Голіафів корпоративного світу, вона опиняється у дуже невідповідному становищі. Уряд, беручи на поруки корпорації, які вважаються занадто економічно важливими, щоб дозволити їм збанкрутувати, також веде переговори щодо укладання угоди зі слідством та дозволяє гігантським фірмам уникнути наслідків судимості. Практична реальність така, що, коли прокурори стикаються з такими корпораціями, відповідачі готові витратити сотні мільйонів доларів на адвокатів. Угоди зі слідством можуть бути єдиним можливим видимим результатом розслідування⁸⁷. Тому усі кримінальні розслідування щодо зловживань впливових компаній та їх власників повинні проходити максимально неупереджено та прозоро.

Крім того, сучасній практиці протидії економічній злочинності бракує комплексності як на макроекономічному рівні, так і на рівні мікро. Продемонструємо це на прикладі шахрайських дій, вчинюваних працівниками

86Британский банк HSBC откупился от женеvской прокуратуры // Швейцария деловая. URL: <http://business-swiss.ch/2015/06/britanskij-bank-hsbc-otkupilsya-zhenevskoj-prokuratury/>

Британский банк HSBC подозревают в содействии преступлениям // Швейцария деловая. URL: <http://business-swiss.ch/2015/02/britanskij-bank-hsbc-podozrevayut-sodejstvii-prestupleniyam/>

87 Garrett Brandon L. Too Big to Jail. How Prosecutors Compromise with Corporations November 2014. Belknap Press. 384 p.

окремо взятої компанії проти неї самої. Системи боротьби з розкраданнями в компаніях часто базуються на так званому «трикутнику шахрайства»⁸⁸. Це поняття ввів американський соціолог Дональд Крессі у 1950-х роках на основі гіпотези – співробітник компанії вдається до шахрайських дій, якщо одночасно виконуються три умови: наявна об'єктивна можливість для зловживань, є стимули або мотиви, які підштовхують до шахрайства, і шахрайство сприймається ним як раціональний, виправданий вчинок.

Логічно, що боротьба зі зловживаннями також повинна спиратися на три сторони «трикутника». Потрібно посилити контроль, мінімізувати стимули й усунути передумови для самовиправдання.

У 2004 році Д. Вулф і Д. Хермансон сформулювали «діамантову» модель шахрайства, додавши до попередньої гіпотези четвертий елемент⁸⁹. Вони стверджували, що багато шахрайств не відбулося б без правильної особи з правильними здатностями. Елементами, необхідними для вчинення шахрайства, називали: (1) авторитетне становище або функція в межах організації, (2) здатність розуміти і використовувати системи бухгалтерського обліку та слабкість внутрішнього контролю, (3) впевненість, що він/вона не буде виявлений або, якщо навіть впійманий(-на), зможе легко виправдатися і (4) здатність впоратися зі стресом, створеним тим, що він/вона в іншому випадку хороша людина, але здійснює погані вчинки.

Іншу модель шахрайства було запропоновано у 2010 році з розширеним трактуванням мотивації та визначено аббревіатурою MICE (money, ideology, coercion, and ego), що означає гроші, ідеологія, примус та «его». Ідеологічна мотивація виправдовує засоби, за допомогою яких особи можуть брати участь в шахрайських діях для досягнення благ, що узгоджується з їхніми переконаннями. Примус відбувається, коли особи мимоволі втягуються в

⁸⁸ Cressey D. R. (1950). The criminal violation of financial trust // American Sociological Review, 15 (6), pp.738-743, December, pp.1-15. Cressey, D. R. (1953). Other People's Money. Montclair, NJ: Patterson Smith, pp.1-300. Цит. за: Wells, J. T. (2005). Principles of fraud examination. Hoboken, New York. 442 p.

⁸⁹ Wolfe, D. T. and Hermanson, D. R. (2004). The fraud diamond: Considering the four elements of fraud // The CPA Journal, December, p.38-42.

шахрайство, але вони можуть стати інформаторами. «Его» також може бути мотивом для шахрайства, коли особи не бажають втрачати свою репутацію або владне становище перед суспільством чи своїми сім'ями. Цей соціальний тиск може бути мотивом для скоєння шахрайських дій тільки, щоб тримати своє «его»⁹⁰. Останнє характеризує статусні мотиви економічних злочинів.

Не дивлячись на різні модифікації теорії, типовою залишається проблема в боротьбі з шахрайством – надмірне сподівання на засоби контролю і брак уваги до інших факторів. Рано чи пізно з'являються докази шахрайських дій і «проблемного» співробітника звільняють. У підсумку компанія не тільки позбувається шахрая, але і втрачає професійного компетентного фахівця, на місце якого приходить інший з аналогічним ризиком для зловживань.

Комплексний попереджувальний підхід, корелюючий із джерелами загроз для компанії, здатен значно знизити ризики.

Контрольні питання

1. Сформулюйте поняття економічної злочинності
2. Які види економічної злочинності вам відомі?
3. Які властивості економічної злочинності мають місце в Україні?
4. Охарактеризуйте динаміку економічної злочинності в Україні
5. Які основні причини негативних тенденцій розвитку економічної злочинності в Україні?
6. Які основні міжнародні документи по протидії економічній злочинності ратифіковано Україною?
7. Які предикатні злочини відображено у Варшавській конвенції з відмивання коштів?
8. Які функції БЕБ встановлено діючим законодавством,
9. Що таке комплексний підхід у попередженні економічних злочинів,

⁹⁰ Kassem R., Higson A. (2012) The New Fraud Triangle Model // Journal of Emerging Trends in Economics and Management Sciences (JETEMS) 3(3): 191-195

10. Як взаємодіє віктимологічний напрямок протидії економічній злочинності із захистом прав людини?

Рекомендована література

1. Європейський досвід організації системи протидії економічній злочинності. Аналітична записка // Національний інститут стратегічних досліджень. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/nacionalna-bezpeka/evropeyskiy-dosvid-organizacii-sistemi-protidii-ekonomichniy>
2. Дорохіна Ю.А. Злочини проти власності. Теоретико-правове дослідження : монографія / Ю.А. Дорохіна. – Київ : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2016. – 744 с.
3. Соловйова А.М. Кримінально-правова характеристика злочинів проти власності: порівняльно-правове дослідження : монографія. Вінниця, 2018. 460 с.
4. Демидова Л.М. Проблеми кримінально-правової відповідальності за заподіяння майнової шкоди в Україні (майнова шкода як злочинний наслідок): теорія, закон, практика: монографія / Л.М. Демидова. – Х.: Право, 2013. – 752 с.
5. Юртаєва К.В. Сучасні тенденції економічної злочинності в Україні. Вісник Кримінологічної асоціації України. 2018. № 2(19), с. 109-109.
6. Дудоров О.О. Злочини у сфері господарської діяльності: особливості кримінальної відповідальності. Вісник Асоціації кримінального права України, 2014, № 1 (2).
7. Осадчий В.І. Корупційні злочини: [монографія] / Осадчий В.І. - К.: Вид-во Європейського ун-ту, 2016. - 82с.
8. Garrett Brandon L. Too Big to Jail. How Prosecutors Compromise with Corporations November 2014. Belknap Press. 384 p.
9. KORSELL, L., ‘Three Decades of Researching and Combating Economic Crime – the Swedish Case’, in LINDGREN, S.-A. (ed.), White-Collar Crime Research.

Old Views and Future Potentials, Stockholm, The National Council for Crime Prevention, 2001, 91- 106.

10. KORSELL, L., 'Sweden', in ALBRECHT, H.-J., KILCHLING M. and BRAUN E. (eds.), Criminal Preventive Risk Assessment in the Law-Making Procedure, Freiburg im Breisgau, Max-Planck-Institut für ausländisches und internationales Strafrecht, 2002, 259-300.

РОЗДІЛ 4. КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БОРОТЬБИ З ЕКОНОМІЧНОЮ ЗЛОЧИННІСТЮ

Кейс

В Україні до економічних злочинів часто причетні високопоставлені особи, в тому числі впливові олігархи. У цій справі розглядається кримінальна відповідальність одного з таких олігархів, Івана Петренка, у скандалі з розкраданням коштів, який потряс економіку країни.

Факти справи: Іван Петренко, відомий бізнесмен і політичний діяч, був власником кількох великих компаній в Україні, включаючи великий енергетичний конгломерат і медіа-імперію. Його статки та зв'язки робили його важливим гравцем на економічному та політичному ландшафті країни. У 2011 році місцеві ЗМІ опублікували низку журналістських розслідувань, у яких стверджувалося, що енергетична компанія Петренко привласнила мільйони доларів за допомогою шахрайських схем, пов'язаних з державними контрактами. У цих репортажах йшлося про підозрілі транзакції, завищені ціни на контракти та приховані офшорні рахунки, пов'язані з бізнес-імперією Петренко. Судові розгляди: Викриття спонукали правоохоронні органи розпочати розслідування діяльності Петренко. Розслідування виявило цілу мережу корупційних практик у компаніях Петренко, включаючи відкати державним чиновникам і фальсифікацію рахунків-фактур. Докази вказували на систематичні спроби викачування державних коштів для особистої вигоди.

Згодом Петренко був заарештований і звинувачений за кількома пунктами звинувачень у розкраданні, відмиванні грошей і корупції. Звинувачення були висунуті відповідно до законодавства України про економічні злочини та корупцію, які передбачають суворі покарання, включаючи тривалі терміни ув'язнення. Кримінальна відповідальність: під час судового процесу захист Петренко стверджував, що він не брав безпосередньої участі у повсякденній діяльності своїх компаній і не знав про незаконну діяльність, що відбувалася в них. Вони стверджували, що Петренко довіряв своїм підлеглим етично керувати бізнесом, а будь-які правопорушення були

результатом дій недобросовісних працівників. Однак сторона обвинувачення представила переконливі докази того, що Петренко не тільки знав про шахрайські дії, але й брав у них активну участь. Ці докази включали електронне листування, банківські записи та свідчення колишніх співробітників, які вказували на причетність Петренко до схем. Суд визнав Петрова винним за кількома пунктами звинувачення у розкраданні, відмиванні грошей та корупції. Його було засуджено до 15 років позбавлення волі та зобов'язано сплатити значні штрафи, а також відшкодувати державі привласнені кошти. Ці справи пов'язані з особливою чутливістю та потребують ретельної роботи над кваліфікацією з метою уникнення можливих зловживань владою (див. ЄСПЛ **СПРАВА «NATSVLISHVILI ТА TOGONIDZE ПРОТИ ГРУЗІЇ» Заява No 9043/05**) 29 квітня 2014 року).

Україна, має багату і різноманітну історію. Однак в останні десятиліття вона зіткнулася з численними викликами, включаючи політичну нестабільність, економічні негаразди та зростання рівня злочинності. У цьому підрозділі досліджується поточний стан економіки України, поширеність злочинності та зростання кримінального бізнесу в країні. Розглядаючи ці взаємопов'язані питання, ми прагнемо надати комплексний аналіз складної ситуації в Україні. Історія України як держави тісно пов'язана з її економічним

розвитком. Наприкінці 19 століття вона була відома як "житниця Європи" завдяки своїм родючим сільськогосподарським землям. Однак це процвітання було перерване Першою світовою війною та російською революцією, що призвело до утворення Української Радянської Соціалістичної Республіки у 1922 році. За радянської влади Україна пережила значну індустріалізацію, ставши ключовим компонентом економіки СРСР. Однак, цей період також супроводжувався масовим голодом і репресіями, особливо Голодомором у 1930-х роках, який призвів до загибелі мільйонів людей. Україна здобула незалежність від Радянського Союзу в 1991 році. Це ознаменувало початок складного переходу до ринкової економіки. Раптовий перехід від планової економіки до ринкової призвів до економічної нестабільності, інфляції та соціальних потрясінь.

Сьогодні Україна має змішану економіку з різноманітною промисловою базою, багатими сільськогосподарськими ресурсами та зростаючим сектором послуг. Однак вона стикається з численними економічними викликами. Зростання ВВП країни було непослідовним, а рівень бідності залишається високим. Крім того, економіка України сильно залежить від експорту, що робить її вразливою до зовнішніх шоків.

Прямі іноземні інвестиції (ПІІ) мають вирішальне значення для економічного розвитку України. Однак країні важко залучати стабільні ПІІ через політичну нестабільність, корупцію та регуляторні проблеми.

Корупція є поширеною проблемою в Україні, яка впливає на різні сектори суспільства. Вона підриває економічне зростання, підриває суспільну довіру та увічнює культуру безкарності. Корупція в державних установах, правоохоронних органах та судовій системі перешкоджає прогресу України.

Україна стикається з широким спектром злочинної діяльності, включаючи крадіжки, шахрайство, кіберзлочинність, торгівлю наркотиками та торгівлю людьми. Ці злочини мають складні причини, часто пов'язані з економічними труднощами та корупцією, та тіньовою економікою. Востаннє масштаб тіньової економіки озвучували в Мінекономіки 2022 року - 31%.

Тіньова економіка - частина соціально-економічної системи виживання населення України. Без тіньової економіки з початком війни навіть важко уявити, де була б зараз економіка країни. Представник Держслужби з питань праці у 2022 році заявив, що рівень тіньової зайнятості сягає 9% від чисельності зайнятого населення, бюджет України від цього втрачає 100 млрд грн щорічно, і не всі роботодавці декларують свої трудові відносини.

Рівень злочинності в Україні коливався протягом багатьох років. Такі фактори, як економічна нестабільність, політичні потрясіння та конфлікт на сході України, сприяли цим коливанням.

Високий рівень злочинності в Україні зумовлений кількома факторами. Економічні труднощі, включаючи безробіття та бідність, можуть підштовхувати людей до злочинної діяльності. Корупція в правоохоронних органах також може призвести до відсутності ефективного запобігання злочинам та переслідування винних.

В Україні діють організовані злочинні угруповання, часто з міжнародними зв'язками. Вони займаються різними видами незаконної діяльності, включаючи торгівлю наркотиками, відмивання грошей та вимагання. Пористі кордони України сприяють транскордонній злочинній діяльності. Україна стала гарячою точкою для відмивання грошей через слабе фінансове регулювання та відсутність нагляду. Злочинні організації використовують різні методи, включаючи підставні компанії та інвестиції в нерухомість, для відмивання грошей. Кіберзлочинність в Україні зростає: злочинні організації займаються хакерством, витоком даних та атаками з вимогами викупу. Країна також пов'язана з різними глобальними мережами кіберзлочинності. Україна є країною походження, транзиту та призначення для торгівлі людьми. Вразливі особи, часто жінки та діти, піддаються примусовій праці та сексуальній експлуатації. Наркаторгівля є ще одним значним кримінальним бізнесом в Україні. Стратегічне розташування країни

між регіонами, що виробляють наркотики, та Західною Європою робить її транзитним пунктом для наркотиків, контрабанди та інших злочинів.

4.1. Сучасний стан кримінально-правового забезпечення протидії економічній злочинності

Законодавча база України у сфері боротьби з економічними злочинами являє собою складне сплетіння законів і нормативно-правових актів. Вона включає конституційні положення, Кримінальний кодекс та спеціалізоване законодавство, спрямоване на боротьбу з корупцією та економічними злочинами. Ключовими для розуміння підходу України до боротьби з економічними злочинами є її закони та підзаконні акти. Найважливішими серед них є Закон "Про запобігання корупції", Закон "Про протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом" та Закон "Про державний фінансовий моніторинг". Вивчення цих правових інструментів матиме вирішальне значення для оцінки зусиль України. Міжнародні зобов'язання України відіграють важливу роль у формуванні її правової бази. Оскільки Україна підписала різні антикорупційні конвенції та угоди, співпраця з міжнародними організаціями суттєво впливає на її підхід до боротьби з економічною злочинністю.

Питання кримінально-правового сенсу охорони економіки та економічної безпеки держави розглядалися здебільшого у працях О.О.Дудорова⁹¹, В.М. Поповича⁹², О.Г. Кальмана⁹³, Є.Л.Стрельцова.⁹⁴

⁹¹ Дудоров О. О. Вибрані праці з кримінального права Луганськ: РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2010. – 952 с.; Дудоров О. О. Злочини у сфері господарської діяльності: кримінально-правова характеристика: монографія К.: Юридична практика, 2003. – 924 с. ; Дудоров О. О. Кримінальне право: навч. посібник / О. О. Дудоров, М. І. Хавронюк; за заг. ред. М. І. Хавронюка. – К.: Ваіте, 2014. – 944 с.

⁹² Попович В. М. Тіньова економіка як предмет економічної кримінології К.: Правові джерела, 1998. 448 с.

⁹³ Кальман О. Г. Стан і головні напрямки попередження економічної злочинності в Україні: теоретичні та прикладні проблеми: монографія Х.: Гімназія, 2003. 252 с.

⁹⁴ Стрельцов Є.Л. Економічні злочини: внутрідержавні та міжнародні аспекти. Одеса, Астропрінт, 2000. 473 с.

Економічна злочинність в Україні є багатогранною і включає в себе хабарництво, розкрадання, ухилення від сплати податків та відмивання грошей. Руйнівний вплив економічних злочинів виходить за рамки грошових втрат. Вони підривають суспільну довіру, відлякує інвестиції та відволікає ресурси від надання основних послуг. Питання охорони системи економічних відносин залежать як від раціонального визначення предмета, сфери дії, так і від механізмів та особливостей протидії окремим видам злочинів⁹⁵ Виникнення транзитивного кримінального права⁹⁶ у сучасних умовах трансформації економічної та політичної системи України свідчить про складність системи протидії злочинності, яка сягає на економічну безпеку держави.

Не задарма у Кіотській Декларації 14 Конгресу ООН з попередження злочинності спеціально висловлюється стурбованість тим, що злочинність набуває все більш транснаціональний, організований і складний характер і що злочинці для здійснення своєї незаконної діяльності все ширше використовують нові і з'являються технології, включаючи інтернет, створюючи тим самим безпрецедентні труднощі, які ускладнюють попередження існуючих злочинів, а також нових форм злочинності та боротьбу з ними. Визначається обов'язок держав розробляти і застосовувати ефективні заходи щодо економічних аспектів злочинності і позбавляти злочинців і злочинні організації будь-яких незаконних доходів, в тому числі шляхом ідентифікації, відслідковування, арешту, конфіскації, стягнення і повернення доходів здобутих злочинним шляхом, а також створення міцної національної бази для фінансових розслідувань, і розробка стратегій

⁹⁵ Омельченко А. Адміністративно-правові проблеми законодавчого закріплення засад овнішньоекономічної політики України *Юридична Україна* 2013. № 6. С. 87-90.

⁹⁶ Туляков В. А. Транзитивное уголовное право *Правові та інституційні механізми забезпечення сталого розвитку України* : матеріали Міжнародної наук.-практ. конф. (Одеса, 15-16 трав. 2015 р.) : у 2 т. Одеса : Юрид. л-ра, 2015. Т. 2. С. 163-166.

попередження відмивання грошових коштів та незаконного руху фінансових коштів і боротьби з ними.⁹⁷

У сучасних умовах розвитку транскордонних зв'язків⁹⁸ та глобалізації, ця сфера, як складова економічної безпеки держави потребує особливої уваги. У зв'язку з цим з огляду на різноманітні форми економічної діяльності необхідно забезпечення національної безпеки, охорони інтересів учасників економічної діяльності, для належної протидії злочинності в цій галузі політики та економіки⁹⁹.

А. М. Бойко під кримінологічно однорідною сукупністю злочинів, види якої охоплює економічна злочинність, розуміє:

- спільний об'єкт посягання – механізм організації національної економіки;
- загальну мету, притаманну всім злочинам, – отримання економічної вигоди;
- мотивацію – корисливі мотиви чи інша особиста зацікавленість;
- особливість суб'єкта злочину – суб'єкт господарської діяльності або його службова особа у процесі здійснення господарської діяльності;
- вчинення злочинів у процесі господарської діяльності з порушенням порядку здійснення такої діяльності;
- детермінованість одними і тими ж соціальними чинниками, що входять у детермінуючий комплекс економічної злочинності. 100

⁹⁷ Kyoto Declaration on advancing crime prevention, criminal justice and the rule of law: towards the achievement of the 2030 Agenda for Sustainable Development Doc A/CONF.234/L.6 17 February 2021 URL: <https://undocs.org/A/CONF.234/L.6>

⁹⁸ Філіппов С.О. Транскордонність: кримінологічний вимір. *Питання боротьби зі злочинністю*. 2017. №34. С.52-62

⁹⁹ Антипов В. І. Тіньова економіка та економічна злочинність: світові тенденції, українські реалії та правові засоби контролю: (теоретико-методологічні узагальнення) Вінниця: ДП ДКФ, 2006. 1039 с.

¹⁰⁰ Бойко А. М. Детермінація економічної злочинності в Україні в умовах переходу до ринкової економіки (теоретико-кримінологічне дослідження): монографія / А. М. Бойко. – Львів: видавничий центр ЛНУ ім. І. Франка, 2008. – 380 с, с. 81–82

Виникають також окремі питання захисту економічних інтересів громадян, особливо в період бойових дій. Так, відоме рішення ЄСПЛ на порушення, пов'язані з бойовими діями на Сході України. У справі «Цезар та інші проти України» заявники, згідно зі статтею 1 Протоколу № 1 до Конвенції¹⁰¹, скаржилися на те, що Україна зупинила виплату їм пенсій та інших соціальних виплат. Вони також, згідно зі статтею 6 і (або) статтею 13 Конвенції, скаржилися на те, що не змогли оскаржити таке припинення платежів у судах, оскільки останні були переміщені з району бойових дій. Деякі із заявників стосовно зазначених скарг порушили питання, згідно зі статтею 14, про дискримінацію за місцем проживання. Вирішуючи справу, Суд нагадав, що у справі „Хлєбїк проти України” (заява № 2945/16, рішення від 25.07.2017) він припустив, що державні органи влади України вжили всі необхідні їм заходи для організації судової системи таким чином, щоб забезпечити права, передбачені статтею 6, ефективно у конкретній ситуації постійного конфлікту та дійшли висновку, що вони зробили все, що в їхніх силах за цих обставин, для вирішення ситуації заявника (§ 79). Аналогічно, у цій справі Суд вважає, що національні органи влади зробили належним чином очікувані від них кроки для забезпечення належного функціонування судової системи, що робить її доступною для мешканців територій, які наразі не контролюються Урядом. За відсутності будь-яких доказів того, що особиста ситуація заявників не дозволила їм скористатися цією системою, Суд доходить висновку, що за обставин цієї справи нездатність заявників подавати свої позови до суду у своєму місті проживання не погіршує саму суть їхнього права на доступ до суду. Обмеження цього права було обумовлено об'єктивним фактом військових дій у районах, які Уряд не контролює (див. п. 47 вище), і, зважаючи на об'єктивні перепони, з якими стикалися українські органи влади, очевидно, не було непропорційним. Таким чином, не було встановлено

¹⁰¹ Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_004

порушення пункту 1 статті 6 Конвенції.¹⁰² Сучасна практика ЄСПЛ свідчить про розвиток тенденцій окреслення юрисдикційних повноважень та відповідальності на кшталт притягнення агресора. Поруч з цим, треба враховувати й існування компенсаційних механізмів з метою захисту економічних інтересів громадян та забезпечення безпеки держави в цілому.

Користь та агресія (домінування) є два основних мотиви, існуючих у сучасній злочинній діяльності. Проте, нас більше цікавлять кримінальні правопорушення, що сягають на економічну безпеку держави.

Як свого часу. констатував В.О.Білецький, аналіз ситуації наприкінці 90х свідчив «про наявність процесу злиття економічної злочинності з загальнокримінальною, що, зокрема, відображається в діяльності міжнародних організованих злочинних груп, які займаються крадіжками автотранспорту в країнах Європи та їх збутом в Україні». ¹⁰³ На жаль, ситуація має тенденцію для повторення. Злочини у сфері економічної діяльності насамперед є злочинами у господарській діяльності, положення про які містяться у розділі VII Кримінального кодексу України, проте не обмежуються останніми.

Не кажучи нічого про стандартні загальнокримінальні корисливі злочини, зазначимо, що до основних злочинів економічної спрямованості можуть бути віднесені: Стаття 143. КК України. Порушення встановленого законом порядку трансплантації анатомічних матеріалів людини; Стаття 149 КК України. Торгівля людьми; Стаття 169 КК України. Незаконні дії щодо усиновлення (удочеріння); Стаття 176 КК України. Порушення авторського права і суміжних прав; Стаття 199 КК України. Виготовлення, зберігання, придбання, перевезення, пересилання, ввезення в Україну з метою

¹⁰² Справа «Цезар та інші проти України», ЄСПЛ, заяви № 73590/14, 73593/14, 73820/14, 4635/15, 5200/15, 5206/15 та 7289/15. URL: <https://www.msp.gov.ua/news/14818.html?PrintVersion>

¹⁰³ Білецький В.О. Кримінологічна характеристика та профілактика злочинів у сфері зовнішньоекономічної діяльності: автореферат дисс... канд. юрид. наук; 12.00.08. - Одеська державна юридична академія, Одеса, 1999. – 19 с. – С. 7.

використання при продажу товарів, збуту або збут підроблених грошей, державних цінних паперів, білетів державної лотереї, марок акцизного податку чи голографічних захисних елементів; Стаття 201 КК України. Контрабанда; Стаття 201-1 КК України. Переміщення через митний кордон України поза митним контролем або з приховуванням від митного контролю лісоматеріалів або пиломатеріалів цінних та рідкісних порід дерев, лісоматеріалів необроблених, а також інших лісоматеріалів, заборонених до вивозу за межі митної території України; Стаття 204 КК України. Незаконне виготовлення, зберігання, збут або транспортування з метою збуту підакцизних товарів; Стаття 209. КК України Легалізація (відмивання) майна, одержаного злочинним шляхом; Стаття 213 КК України. Порушення порядку здійснення заготівлі металобрухту та операцій з металобрухтом; Стаття 229 КК України. Незаконне використання знака для товарів і послуг, фірмового найменування, кваліфікованого зазначення походження товару; Стаття 268 КК України. Незаконне ввезення на територію України відходів і вторинної сировини; Стаття 300 КК України. Ввезення, виготовлення або розповсюдження творів, що пропагують культ насильства і жорстокості, расову, національну чи релігійну нетерпимість та дискримінацію; Стаття 301 КК України. Ввезення, виготовлення, збут і розповсюдження порнографічних предметів; Стаття 305 КК України. Контрабанда наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів чи прекурсорів або фальсифікованих лікарських засобів; Стаття 361 КК України. Несанкціоноване втручання в роботу електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), автоматизованих систем, комп'ютерних мереж чи мереж електрозв'язку, інші корупційні злочини та злочини корупційної справмованості, тощо.

Арсенал України у боротьбі з економічною злочинністю складається з різних правоохоронних органів, включаючи Національне антикорупційне бюро (НАБУ) та Державне бюро розслідувань (ДБР). Нещодавні реформи, такі як створення НАБУ та Спеціалізованої антикорупційної прокуратури (САП), означають значні кроки у боротьбі України з економічною злочинністю. Шлях

до розкриття економічних злочинів пов'язаний з певними труднощами, серед яких обмеженість ресурсів, корупція в слідчих органах та політичне втручання.

Обмеженість ресурсів, включаючи нестачу фінансування та недостатню кількість персоналу, може обмежувати здатність правоохоронних органів боротися з економічною злочинністю. Політичне втручання в систему кримінального правосуддя може підірвати неупередженість судового переслідування. Незважаючи на певний прогрес у боротьбі з економічною злочинністю, багато проблем залишаються невирішеними.

Вивчаючи складне полотно кримінально-правових аспектів, пов'язаних з економічною злочинністю в Україні, цей підрозділ мав на меті забезпечити всебічне розуміння боротьби, що триває в країні. Ми сподіваємося, що цей аналіз не лише проллє світло на поточний стан справ, але й сприятиме обґрунтованим дискусіям, політичним рішенням та колективним зусиллям, спрямованим на боротьбу з економічною злочинністю та розбудову більш прозорого, підзвітного та справедливого суспільства в Україні.

4.2. Система та загальна характеристика окремих економічних злочинів

Економічні злочини в Україні є багатогранною проблемою з далекосяжними наслідками. Розуміння їхньої системи та загальних характеристик є важливим для розробки ефективних стратегій боротьби з цими злочинами та сприяння економічній стабільності та зростанню в Україні.

Економічні злочини, також відомі як "білокомірцеві", - це ненасильницькі, фінансово вмотивовані правопорушення, що вчиняються фізичними особами, підприємствами або державними службовцями. В Україні економічні злочини охоплюють широкий спектр видів діяльності, включаючи корупцію, ухилення від сплати податків, відмивання грошей, шахрайство, розкрадання тощо.

Економічний ландшафт України перебуває під впливом потужної олігархії. Слабка нормативно-правова база та прогалини у правозастосуванні сприяють поширенню економічних злочинів. Економічні злочини в Україні часто мають міжнародний вимір, залучаючи транскордонні транзакції та іноземних суб'єктів господарювання. Культурні установки та соціальні норми можуть впливати на сприйняття економічних злочинів.

Наприкінці, війна.

Вплив війни виходить за межі поля бою, проникаючи в усі аспекти життя нації. В Україні, країні, яка страждає від багаторічного конфлікту, економічні злочини під час війни стали нагальною проблемою. Економічні злочини у воєнний час часто знаходять сприятливий ґрунт у хаосі та нестабільності, спричинених збройними конфліктами.

Кілька ключових факторів сприяють поширенню таких злочинів в Україні під час війни:

Руйнування інституцій: Збройний конфлікт руйнує державні інституції та правоохоронні органи, створюючи середовище, в якому економічні злочини можуть процвітати через відсутність нагляду та підзвітності.

Економічний відчай: Війна часто призводить до економічних труднощів для громадян. Переміщення населення, втрата роботи та інфляція створюють умови, в яких люди можуть вдаватися до економічних злочинів як засобу виживання.

Корупція та кумівство: В Україні існуючі проблеми корупції та кумівства загострюються під час війни. Ті, хто має політичні зв'язки, можуть скористатися хаосом, щоб безкарно займатися економічними злочинами.

Типи економічних злочинів у воєнний час

Економічні злочини під час війни в Україні проявляються в різних формах, використовуючи вразливість, створену конфліктом:

Розкрадання та привласнення: Державні кошти, призначені для військових потреб, можуть бути розтрачені або привласнені корумпованими чиновниками, що позбавляє військових необхідних ресурсів.

Діяльність на чорному ринку та розквіт тіньової економіки: Чорний ринок процвітає під час війни, охоплюючи нелегальну торгівлю товарами, зброєю та обміном валюти, що ще більше дестабілізує економіку. Саме цьому фахівці у галузі кримінально-правової протидії господарським злочинам приділяють цій діяльності підвищену увагу.¹⁰⁴

Корупція при розподілі допомоги: Гуманітарна допомога, що надсилається в зони конфлікту, може бути перенаправлена корумпованими суб'єктами, залишаючи вразливе населення без необхідних товарів.

Відмивання грошей: Незаконні кошти з різних джерел, включаючи організовану злочинність і корумпованих чиновників, часто відмиваються через складні фінансові мережі.

Характеризуючи стан економічної злочинності у світі, зазначимо, що корупція, торгівля зброєю, фальсифікованими ліками, наркотиками, контрабанда усіх видів, відмивання брудних коштів складають основу обігу сучасних кримінальних діянь у сфері економічної. Найбільшу поширеність у світі у період пандемії займала незаконна фармацевтична діяльність у вигляді незаконного виготовлення та/або виробництва лікарських засобів; незаконного збуту (розповсюдження) лікарських засобів; незаконного використання лікарських засобів для здійснення медичної діяльності; використання для здійснення медичної діяльності в якості лікарських засобів речовин, що або взагалі не є дозволеними для використання в якості лікарських, або такими, що можуть бути лише допоміжними для застосування дійсних лікарських засобів і самостійно в якості лікувальних використовуватися не можуть.¹⁰⁵

¹⁰⁴ Дудоров О.О. Злочини у сфері господарської діяльності: кримінально-правова характеристика: монографія К.: Юридична практика, 2003. 924 с. ; Стрельцов Е.Л. Экономическая преступность в Украине: курс лекций / Е.Л. Стрельцов. Одесса: АО БАХВА, 1997. 572 с. ; Попович В.М. Тіньова економіка як предмет економічної кримінології / В.М. Попович // НДІ Національної академії внутрішніх справ України, Науково-дослідний центр Українського фінансово-економічного ін-ту Державної податкової адміністрації України. К.: Правові джерела, 1998. 447 с.

¹⁰⁵ Байда А.О Проблеми кримінальної відповідальності за незаконну фармацевтичну діяльність. Право і суспільство. № 3 / 2012 с.168

Зупинимось окремо на деяких складах кримінальних правопорушень.

Корупція

Корупція є одним з найбільш поширених економічних злочинів в Україні. Вона передбачає зловживання владою для отримання особистої вигоди, часто через хабарництво, здирництво або кумівство. Корупція в Україні - це не одномірне питання, а скоріше складна і глибоко вкорінена проблема, яка розвивалася протягом десятиліть. Її прояви є різноманітними:

Незаконне отримання матеріальної вигоди: Можливо, найбільш впізнавана форма корупції, хабарництво передбачає обмін грошима або товарами з метою впливу на дії державного службовця. В Україні хабарі часто вимагають за послуги, починаючи від охорони здоров'я і закінчуючи правоохоронними органами.

Вимагання: Як державні службовці, так і злочинці займаються здирництвом, примушуючи приватних осіб або підприємства платити за захист або сприятливе ставлення. Така практика збільшує навантаження на бізнес, що працює в країні.

Непотизм і кумівство: Практика надання переваг членам сім'ї або близьким партнерам при призначенні на посаду або укладанні бізнес-контрактів є широко розповсюдженою. Це не лише підриває меритократію, але й перешкоджає економічному зростанню.

Розкрадання: Корупція часто призводить до незаконного привласнення державних коштів. Розкрадання відволікає ресурси від критично важливих державних послуг і сприяє економічній нестабільності. Корупція залишається серйозною проблемою для України, яка глибоко вкоренилася в її інституціях та суспільстві. Однак відданість країни боротьбі з корупцією через правові реформи, міжнародне співробітництво та залучення громадянського суспільства дає надію на краще майбутнє. Подолання корупції має не лише економічні вигоди, але й важливе значення

для політичної стабільності та соціального добробуту в Україні. Це шлях, який вимагатиме постійних зусиль, пильності та відданості як внутрішніх, так і міжнародних зацікавлених сторін.

Ухилення від сплати податків

Ухилення від сплати податків відбувається, коли фізичні або юридичні особи навмисно спотворюють свою фінансову інформацію, щоб зменшити свої податкові зобов'язання.

Ухилення від сплати податків в Україні набуває різних форм, часто із застосуванням хитромудрих схем і стратегій приховування доходів та активів. Деякі з найпоширеніших методів включають

Заниження доходів: Платники податків можуть свідомо занижувати свої доходи, не декларуючи всі джерела доходів або маніпулюючи фінансовою звітністю, щоб відобразити нижчі прибутки. Цей метод зменшує оподатковуваний дохід, з якого сплачуються податки.

Фіктивні операції: Підприємства можуть брати участь у фіктивних операціях, створюючи рахунки за товари чи послуги, яких ніколи не було. Ці фальшиві операції завищують витрати та зменшують прибуток, що призводить до зниження податкових зобов'язань.

Маніпуляції з трансфертним ціноутворенням: Транснаціональні корпорації, що працюють в Україні, іноді маніпулюють трансфертним ціноутворенням, встановлюючи штучно завищені ціни на товари та послуги між афілійованими компаніями. Така тактика переміщує прибутки в низькоподаткові юрисдикції, мінімізуючи податкові зобов'язання в Україні.

Офшорні податкові гавані: фізичні та юридичні особи можуть використовувати офшорні банківські рахунки та податкові гавані для приховування активів і доходів. Це заважає українським податковим органам виявляти оподатковувані ресурси.

Готівкові операції: Використання готівкових розрахунків, особливо в таких секторах, як роздрібна торгівля та готельно-ресторанний бізнес, може

сприяти ухиленню від сплати податків, дозволяючи підприємствам занижувати доходи.

Поширеність ухилення від сплати податків в Україні має кілька серйозних наслідків для економіки країни:

Зменшення податкових надходжень: Ухилення від сплати податків позбавляє уряд важливих доходів, необхідних для надання державних послуг та розвитку інфраструктури. Цей дефіцит доходів може стримувати економічне зростання та перешкоджати наданню основних послуг, таких як охорона здоров'я та освіта.

Збільшення бюджетного дефіциту: Зниження податкових надходжень часто призводить до бюджетного дефіциту, що вимагає від уряду більших запозичень, потенційно збільшуючи державний борг та загострюючи фінансові проблеми.

Недобросовісна конкуренція: Підприємства, які ухиляються від сплати податків, отримують несправедливу перевагу над тими, хто дотримується податкового законодавства. Це спотворює ринкову конкуренцію та перешкоджає чесному економічному розвитку.

Погіршення інвестиційного клімату: Ухилення від сплати податків підриває довіру інвесторів до України, стримуючи прямі іноземні інвестиції. Відчутний брак податкової прозорості та правозастосування може відлякати потенційних інвесторів.

Соціальна нерівність: Коли заможні люди та корпорації ухиляються від сплати податків, це лягає непропорційним тягарем на плечі пересічних громадян. Це посилює нерівність у доходах і підриває соціальну згуртованість.

Неефективний розподіл ресурсів: Оскільки ухилення від сплати податків відволікає ресурси з офіційної економіки, кошти, які могли б бути продуктивно інвестовані, втрачаються в нелегальних каналах або ховаються за кордоном.

Ухилення від сплати податків становить значну загрозу для економічної стабільності та розвитку України. Оскільки уряд продовжує боротися з

ухиленням від сплати податків шляхом проведення правових реформ, діджиталізації та міжнародного співробітництва, важливо розвивати культуру податкової дисципліни та прозорості серед бізнесу та громадян. Надійна та справедлива податкова система є життєво важливою для економічного зростання та процвітання України, забезпечуючи доступність державних коштів для надання основних послуг та розвитку інфраструктури. Перекладено за допомогою www.DeepL.com/Translator (безкоштовна версія)

Відмивання коштів

Відмивання коштів є серйозним викликом для цілісності та процвітання України. Оскільки уряд і міжнародні організації спільно борються з цим злочином шляхом проведення правових реформ, вдосконалення регулювання та міжнародного співробітництва, розвиток культури фінансової прозорості та доброчесності набуває першочергового значення. Ефективна боротьба з відмиванням грошей має важливе значення для економічного зростання України, політичної стабільності та відновлення довіри суспільства до її інституцій.

Відмивання грошей - це процес маскуванню незаконного походження коштів з метою надання їм законного вигляду. В Україні відмивання грошей часто асоціюється з організованою злочинністю та корупцією. Ми розглянемо механізми та наслідки відмивання грошей.

Відмивання грошей, складний фінансовий злочин, полягає у приховуванні незаконного походження коштів, щоб представити їх як законні. В Україні відмивання грошей часто переплітається з організованою злочинністю та корупцією, і ми розглянемо механізми відмивання грошей та серйозні наслідки, яких воно завдає державі.

Новий Закон України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» від 6

грудня 2019 року № 361-IX¹⁰⁶ вносить певні зміни в порядок організації фінансового моніторингу та основну норму ст.209 КК України, із якої було виключено поняття предикатного злочину.

Вважається, що закон було спрямовано на покращення фінансового моніторингу та апроксимацію нових стандартів протидії відмиванню коштів, фінансуванню тероризму, та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення. Міжнародні стандарти протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, – це визнані у більшості демократичних держав світу еталони діяльності відповідних державних органів щодо запобігання, припинення незаконних проявів з боку окремих осіб, що мають намір легалізувати доходи, одержані неправомірним способом, та еталони юридичної відповідальності за ці дії. Така діяльність пов'язана з внутрішніми заходами державних органів і діями, спрямованими на міжнародне співробітництво у цій сфері. Серед стандартів у сфері протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, до виконання яких прагне Україна, визначено такі: 1) забезпечення здатності адміністративних, регулюючих, правоохоронних та інших органів здійснювати співробітництво й обмін інформацією на національному та міжнародному рівнях; 2) криміналізацію відповідних дій, пошук і блокування відповідних доходів для наступної їх конфіскації та надання взаємної правової допомоги у цій сфері; 3) встановлення всеосяжного режиму регулювання та нагляду щодо 199 фінансових установ; 4) відповідність встановлюваних внутрішніх режимів регулювання та нагляду ініціативам регіональних, міжрегіональних та міжнародних організацій, загальновизнаним на міжнародному рівні та ін. Адміністративно-юрисдикційні повноваження державних регуляторів – це право на здійснення сукупності заходів адміністративно-правового примусу у спеціальному процесуальному порядку до порушників норм законодавства у

¹⁰⁶ «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» Закон України від 6 грудня 2019 року № 361-IX URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/361-20#Text>

сфері протидії легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом, з метою притягнення їх до адміністративної відповідальності, а також запобігання таким правопорушенням у майбутньому¹⁰⁷

З одного боку, новий закон відповідає вимогам пропорційності. Поруч з цим вимога юридичної визначеності з урахуванням оцінних понять та переліку обов'язків організації фінансового моніторингу потребує більш прозорого висвітлення диспозиції норми. Проте у даному випадку це неможливе. Отже виникає колізія.

Фізичні особи, не пов'язані із процедурою фінансового моніторингу, мусять посилатися на порушення принципу законності та ст 7 конвенції, особи-фахівці такого права позбавлені.

Відома справа Гестур Джонсон та Рагнар Халдолл проти Ісландії¹⁰⁸, згідно якій адвокати, притягнені до відповідальності, в силу особливостей професії повинні були впевнені, що вимога передбачуваності була виконана, коли особа могла знати з формулювань відповідного положення і, якщо це необхідно, за допомогою тлумачення суду та через поінформовану юридичну консультацію, які дії та бездіяльність спричиняють її кримінальну відповідальність.

Механізми відмивання грошей

Відмивання грошей передбачає низку складних процесів, спрямованих на приховування незаконного походження коштів. В Україні зазвичай використовують кілька методів:

Розміщення: На початковому етапі незаконні кошти вводяться у фінансову систему. Це може включати розміщення великих сум готівки в банках або придбання активів, таких як нерухомість чи предмети розкоші.

¹⁰⁷ Борець М. В. Правові засади міжнародного співробітництва України у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму *Юридичний журнал «Право України»*. – К. : Видавець «редакція журналу «Право України», 2014. – № 9. – С. 214–220.

108 ECHR CASE OF GESTUR JÓNSSON AND RAGNAR HALLDÓR HALL v. ICELAND (Applications nos. 68273/14 and 68271/14) 22 December 2020 URL[^] <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-207115>

Розшарування: Потім кошти піддаються низці складних транзакцій, спрямованих на заплутування та віддалення їх від незаконного джерела. Ці транзакції часто включають кілька рахунків, як національних, так і міжнародних, що ускладнює відстеження грошей для органів влади.

Інтеграція: На останньому етапі "відмиті" гроші інтегруються в легальну економіку, часто через інвестиції в легальний бізнес або активи. Це ускладнює для влади розмежування між законними та незаконними статками.

Використання офшорних рахунків: Відмивачі грошей часто використовують офшорні рахунки, підставні компанії та податкові гавані для подальшого приховування походження коштів, оскільки ці юрисдикції забезпечують секретність і мінімальний регуляторний нагляд.

За даними СБУ, протягом 2017-2020 років група вимушених переселенців з тимчасово окупованих територій створила низку онлайн-ресурсів. Вони дозволяли користувачам з України, країн колишнього СНД конвертувати криптовалюту з сумнівним джерелом походження у готівку та безготівкову форму. Операції проводились без сплати обов'язкових платежів до державного бюджету України, відображення відповідних транзакцій у податковій звітності та ідентифікації клієнтів. Оперативники спецслужби встановили, що видача необлікованої валюти в Україні здійснювалась через обмінні пункти, задекларовані ліцензіатами Нацбанку. Проведення так званих «перестановок» готівки та обмін криптовалют відбувалися за кордоном та забезпечувалися тіншовими представництвами організаторів..¹⁰⁹

Наслідки відмивання грошей в Україні

Поширеність відмивання грошей в Україні має далекосяжні наслідки, глибоко впливаючи на стабільність, економіку та суспільство країни:

¹⁰⁹ СБУ блокувала роботу міжнародної інтернет-мережі з легалізації доходів через криптовалюти – URL: <https://www.sbu.gov.ua/ua/news/1/category/323/view/7797#.zjPnPX86.dpbs>

Ослаблення інституцій: Відмивання грошей підриває довіру до фінансових установ та регуляторних органів, що ускладнює підтримку ефективного управління та впровадження антикорупційних заходів.

Економічні викривлення: Незаконні кошти, влиті в легальну економіку, можуть спотворювати ринкову конкуренцію і перешкоджати чесному економічному зростанню. Це створює середовище, в якому чесному бізнесу важко конкурувати.

Посилення корупції: Відмивання грошей часто тісно пов'язане з корупцією. Корумповані чиновники можуть сприяти або ігнорувати цю діяльність в обмін на хабарі або частку відмитих доходів, що ще більше підриває державне управління.

Дестабілізуючий вплив: Відмивання грошей може увічнити політичну нестабільність, посилюючи корумповані владні структури, перешкоджаючи прозорості та послаблюючи верховенство права.

Втрата суспільної довіри: Коли громадськість усвідомлює, що багаті та впливові особи отримують вигоду від незаконних прибутків, довіра до інституцій та уряду зменшується, що підриває соціальну згуртованість та стабільність.

Шахрайство та розкрадання

Шахрайство та розтрата - це оманливі практики, які передбачають незаконне привласнення грошей або активів, що часто завдають значної фінансової шкоди приватним особам, підприємствам або навіть урядам. В Україні ці злочини не є рідкістю.

Форми і методи шахрайства та розкрадання

Шахрайство та розкрадання проявляються у багатьох формах, часто із застосуванням хитромудрої тактики для досягнення незаконної вигоди. В Україні найчастіше застосовують кілька методів:

Фішинг та крадіжка персональних даних: Кіберзлочинці використовують фішингові електронні листи, підроблені веб-сайти або шкідливе програмне забезпечення для викрадення особистої інформації та фінансових даних, які

вони згодом використовують для шахрайських дій. Страхове шахрайство: Особи можуть перебільшувати або фабрикувати страхові вимоги, щоб отримати виплати, на які вони не мають права. Іпотечне шахрайство: Шахраї можуть займатися іпотечним шахрайством, фальсифікуючи документи або завищуючи вартість майна для забезпечення кредитів, які часто не повертаються.

Розкрадання державних коштів: Державні службовці або працівники можуть зловживати своїм становищем для розкрадання державних коштів або перенаправлення ресурсів для особистої вигоди. Фінансові піраміди: Шахраї заманюють інвесторів обіцянками високих прибутків, використовуючи кошти нових інвесторів для виплат попереднім інвесторам. Така схема неминуче руйнується, що призводить до значних фінансових втрат.

Наслідки економічних злочинів у воєнний час

Наслідки економічних злочинів у воєнний час є далекосяжними і мають глибокий вплив як на економіку, так і на суспільство:

Послаблення державних інституцій: Економічні злочини підривають довіру до державних інституцій та зменшують здатність держави надавати основні послуги, посилюючи виклики, пов'язані з війною.

Економічна нестабільність: Розкрадання ресурсів і нестримна корупція сприяють економічній нестабільності, перешкоджаючи постконфліктному відновленню.

Гуманітарні страждання: Економічні злочини порушують розподіл гуманітарної допомоги, що призводить до посилення страждань серед вразливих верств населення.

Загрози безпеці: Нелегальна торгівля зброєю та товарами може ще більше дестабілізувати регіон та увічнити цикл конфлікту.

Економічні злочини під час війни в Україні є нагальною проблемою, яка загрожує не лише економічній стабільності країни, але й її безпеці та соціальній структурі. Боротьба з цими злочинами вимагає багатогранного

підходу, що включає правові реформи, міжнародне співробітництво та узгоджені зусилля у боротьбі з корупцією. Зрештою, боротьба з економічними злочинами під час війни має важливе значення для постконфліктного відновлення та довгострокової стабільності в Україні.

4.3. Форми реалізації кримінальної відповідальності та економічні злочини

Боротьба з економічними злочинами у воєнний час є складним завданням, пов'язаним з багатьма викликами:

Обмеженість ресурсів: Правоохоронні органи часто перевантажені вимогами конфлікту, що залишає мало ресурсів для ефективної боротьби з економічними злочинами.

Корупція в правоохоронних органах: Корупція в правоохоронних органах може перешкоджати розслідуванню та переслідуванню.

Транскордонні наслідки: Економічні злочини в Україні під час війни часто мають транскордонний вимір, що робить міжнародне співробітництво вкрай важливим.

Суспільне визнання: У деяких випадках економічні злочини під час війни розглядаються як засіб виживання і можуть толеруватися або навіть підтримуватися місцевим населенням.

Україна вживає заходів для боротьби з економічними злочинами під час воєнного часу:

Зміцнення правової бази: Україна здійснила законодавчі реформи, спрямовані на посилення антикорупційного законодавства та законодавства про фінансові злочини.

Міжнародна підтримка: Країна звернулася за міжнародною підтримкою та співпрацею, включаючи допомогу від таких організацій, як Організація Об'єднаних Націй та Європейський Союз.

Залучення громадянського суспільства: Організації громадянського суспільства відіграють важливу роль у моніторингу та повідомленні про економічні злочини, притягненні до відповідальності корумпованих суб'єктів.

Поруч з цим, існують достатньо розвинені форми реалізації кримінальної відповідальності за економічні злочини. Кримінальна відповідальність – це встановлений Кримінальним Кодексом України захід державного примусу, що застосовується за обвинувальним вироком суду як відплата (кара) особі, яка вчинили злочин, і становить собою обмеження в реалізації прав і свобод такої особи, що здійснюється відповідними органами, установами та службовими особами.¹¹⁰

Розуміння різних форм реалізації кримінальної відповідальності за економічні злочини є важливим для юристів-практиків, працівників правоохоронних органів та всіх, хто зацікавлений у боротьбі з фінансовими правопорушеннями. Розглянемо різні способи реалізації економічних злочинів та правові наслідки, пов'язані з кожною формою.

1: Індивідуальна відповідальність. Економічні злочини можуть вчинятися безпосередньо фізичними особами. Сюди відносяться такі дії, як розкрадання, шахрайство, інсайдерська торгівля та ухилення від сплати податків. У цих випадках одна особа здійснює незаконну діяльність і може бути притягнута до особистої відповідальності. Покарання є основною формою реалізації правових обмежень у даному випадку. За даними Ю.Бауліна, такі обмеження існують в КК в якості наступних структурних елементів (форм) кримінальної відповідальності: 1) звільнення особи за вироком суду від призначення їй покарання (ч.4, 5 ст.74 КК); 2) покарання (ст.52 КК); 3) заходи, передбачені ст.76 КК, у випадку звільнення засудженої особи від відбування покарання з випробуванням (ст.75 КК); 4) судимість (ст.88 КК). Кожна із зазначених форм кримінальної відповідальності своїм змістом має обмеження певних прав і свобод злочинця, а об'єднує всі ці структурні елементи кримінальної

¹¹⁰ Баулін Ю.В. Фундаментальні проблеми кримінальної відповідальності URL <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2020/07/27/baulin-yu-v-fundamentalni-problemy-kryminalnoyi-vidpovidalnosti.pdf>

відповідальності засудження особи обвинувальним вироком суду за вчинений нею злочин ¹¹¹

Покарання за економічні злочини можуть суттєво відрізнятися залежно від юрисдикції, конкретного вчиненого злочину та тяжкості правопорушення. Економічні злочини, як правило, включають шахрайські або незаконні дії, пов'язані з фінансами, такі як шахрайство, розкрадання, відмивання грошей, ухилення від сплати податків та інсайдерська торгівля, серед іншого. Покарання за ці злочини можуть включати штрафи, позбавлення волі або поєднання обох видів покарань. Ось деякі загальні рекомендації:

Штрафи: Як покарання за економічні злочини правопорушників можуть зобов'язати сплатити штраф. Розмір штрафу може суттєво відрізнятися залежно від характеру та тяжкості злочину, а також законів конкретної юрисдикції. Штрафи часто використовуються як спосіб повернення неправомірно отриманих прибутків або відшкодування збитків потерпілим.

Ув'язнення: Багато економічних злочинів можуть призвести до тюремного ув'язнення. Термін ув'язнення може варіюватися в широких межах - від кількох місяців до кількох років і більше, залежно від таких факторів, як сума коштів, ступінь навмисності злочину та попередні судимості злочинця.

Відшкодування: Суди можуть зобов'язати правопорушників виплатити реституцію жертвам. Це має на меті компенсувати жертві фінансові втрати, яких вона зазнала внаслідок економічного злочину.

Пробація: У деяких випадках правопорушники можуть бути засуджені до випробувального терміну замість або на додаток до штрафу чи ув'язнення. Під час пробації вони зобов'язані виконувати певні умови, такі як регулярні перевірки офіцером пробації, відвідування фінансових консультацій або здійснення реституційних платежів.

¹¹¹ Баулін Ю.В. Фундаментальні проблеми кримінальної відповідальності URL

<https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2020/07/27/baulin-yu-v-fundamentalni-problemy-kryminalnoyi-vidpovidalnosti.pdf>

Конфіскація активів: У випадках, пов'язаних зі значними фінансовими злочинами, правоохоронні органи можуть конфіскувати активи та майно правопорушника, які були отримані незаконним шляхом. Це часто використовується як спосіб повернення коштів потерпілим або для запобігання економічним злочинам.

Анулювання ліцензії: Деякі економічні злочини, особливо ті, що вчиняються професіоналами, такими як юристи чи бухгалтери, можуть призвести до відкликання їхніх професійних ліцензій.

Цивільно-правові санкції: Окрім кримінального покарання, фізичні та юридичні особи, причетні до економічних злочинів, можуть зіткнутися з цивільними позовами, які можуть призвести до грошових збитків.

Посилені покарання: У деяких юрисдикціях певні економічні злочини можуть передбачати посилене покарання, якщо до них причетні вразливі особи, наприклад, люди похилого віку або неповнолітні, або якщо вони є частиною організованого злочинного угруповання.

Важливо зазначити, що конкретні покарання за економічні злочини можуть суттєво відрізнятися залежно від законодавства у вашій юрисдикції та обставин справи.

Наприклад, окрім покарання діючий КК України передбачає щодо фізичних осіб примусові заходи медичного характеру, примусове лікування, спеціальна конфіскація, деякі примусові заходи виховного характеру (ч.2-5 ст.105 КК), обмежувальні заходи (ст. 91-1 КК); до кримінально-правових заходів щодо юридичних осіб – штраф, конфіскація майна і ліквідація (ст.ст.96-6 – 96-9 КК).

Співучасть. Іноді особи можуть безпосередньо не вчиняти економічні злочини, але відігравати значну роль у сприянні їх вчиненню. Співучасники економічних злочинів, такі як особи, які відмивають гроші або є співучасниками змови, також можуть нести кримінальну відповідальність, якщо вони знають про незаконну діяльність і сприяють її здійсненню.

Службові особи: У випадках, коли посадові особи та директори компаній є

співучасниками або знають про економічні злочини в своїх організаціях, вони можуть бути притягнуті до особистої відповідальності. Це особливо важливо для підтримання корпоративного управління та підзвітності.

Корпоративна відповідальність.

Субсидіарна відповідальність. Корпорації можуть бути притягнуті до квазі- кримінальної відповідальності за економічні злочини, скоєні їхніми працівниками або агентами під час виконання ними своїх службових обов'язків. Ця форма відповідальності відома як субсидіарна відповідальність і базується на принципі, що корпорація несе відповідальність за дії своїх представників у вигляді штрафу, конфіскації майна і ліквідації (ст.ст.96-6 – 96-9 КК).

Суворі відповідальність: (strict liability)

У деяких юрисдикціях на корпорації накладається суворі відповідальність за певні економічні злочини, що означає, що компанія може бути притягнута до відповідальності, навіть якщо вона не знала про незаконну діяльність. Це часто стосується екологічних правопорушень або порушень безпеки продукції.

Нездатність запобігти:

У деяких юрисдикціях корпорації можуть бути притягнуті до відповідальності, якщо вони не впровадили належні механізми контролю та дотримання законодавства для запобігання економічним злочинам. Ця форма відповідальності заохочує бізнес до створення надійних програм протидії шахрайству та комплаєнсу.

Цивільна та адміністративна відповідальність. У практиці діяльності ЄСПЛ розповсюджено так зване автономне бачення кримінального покарання. Поняття «покарання», котре міститься у статті 7 § 1 Конвенції, також має автономне значення. Для того, аби захист, наданий цим положенням, став дієвим, Суд має не вагаючись виходити поза зовнішню видимість і самотійно вирішувати, чи певний захід за своєю суттю є «покаранням» у розумінні цієї статті. Точкою відліку для будь-якої оцінки щодо існування «покарання» є

визначення того, чи даний захід було накладено внаслідок визнання винним у кримінальному «правопорушенні». У зв'язку з цим можуть виявитись належними й інші складові: характер і мета даного заходу (зокрема, репресивна мета), його внутрішньо-правова кваліфікація, провадження, пов'язане з його постановленням і виконанням, а також його тяжкість (Welch проти Сполученого Королівства, § 28; Del Río Prada проти Іспанії [ВП], § 82). Проте тяжкість заходу сама по собі не є вирішальною, оскільки численні некримінальні заходи превентивного характеру можуть мати вагомі наслідки для відповідної особи (ibidem; Van der Velden проти Нідерландів (дс)). Застосовуючи ці критерії, Суд, зокрема, вирішив, що відповідні заходи є «покаранням»:

♣ Судовий наказ про конфіскацію злочинного доходу внаслідок обвинувального вироку, з огляду на його репресивну мету, окрім превентивного і відшкодувального характеру (Welch проти Сполученого Королівства, §§ 29-35, стосовно конфіскації доходу від обігу наркотиків);

♣ Взяття під варту дебітора, який не довів свою неплатоспроможність, з метою гарантувати сплату штрафу (Jamil проти Франції, § 32);

♣ Адміністративний штраф за порушення правил містобудування у розмірі 100 % вартості протиправної забудови, водночас із превентивною і репресивною метою (Valico SLR проти Італії (дс.));

♣ Конфіскація земельних угідь за протиправне відведення ділянок за рішенням судді у кримінальних справах, ухваленим внаслідок виправданого вироку, яке по суті мало на меті покарання, аби запобігти повторенню протиправних діянь, тобто, яке мало водночас превентивний і репресивний характер (Sud Fondi srl і Інші проти Італії (дс.); Varvara проти Італії, §§ 22 і 51, стосовно конфіскації внаслідок закриття кримінального провадження за строком давності)...

♣ Довічна заборона здійснювати професію як додаткове покарання за постановою суду, що розглядав справу за суттю (Gouarré Patte проти Андорри, § 30).¹¹²

Цивільна відповідальність: Економічні злочини часто призводять до цивільних позовів, в яких потерпілі вимагають компенсації за завдані їм збитки. У деяких випадках фізичні або юридичні особи, визнані винними в економічних злочинах, можуть бути зобов'язані сплатити штрафи або відшкодувати збитки постраждалим сторонам.

Адміністративні санкції: Державні органи, відповідальні за регулювання фінансових ринків і галузей, можуть накладати адміністративні санкції, такі як штрафи, відкликання ліцензії або обмеження на ведення бізнесу, на фізичних або юридичних осіб, причетних до економічних злочинів.

Адміністративні санкції за економічні злочини - це покарання або дії, що накладаються державними установами або регуляторними органами на фізичних або юридичних осіб, які вчинили різні форми фінансових або економічних правопорушень. Ці санкції, як правило, не є кримінальними за своєю природою, але покликані стримувати незаконну діяльність, захищати суспільні інтереси та забезпечувати дотримання законів і нормативно-правових актів. Ось кілька поширених прикладів адміністративних санкцій за економічні злочини:

Штрафи: Однією з найпоширеніших форм адміністративних санкцій є накладення штрафів. Регуляторні органи можуть накладати грошові стягнення на фізичних або юридичних осіб, визнаних винними в економічних злочинах. Розмір штрафів може значно відрізнятися залежно від тяжкості правопорушення та чинних нормативно-правових актів.

Анулювання або призупинення ліцензії: У випадках, коли економічні злочини вчиняються фізичними або юридичними особами, які мають ліцензії

¹¹² Довідник із застосування статті 7 Конвенції – Ніякого покарання без закону URL https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/Guide_Art_7_UKR

або дозволи на діяльність у певних галузях (наприклад, фінансові послуги, охорона здоров'я), регуляторні органи можуть призупинити або відкликати ці ліцензії. Це може ефективно запобігти продовженню діяльності правопорушників у цій галузі.

Конфіскація активів: У ситуаціях, пов'язаних з фінансовими злочинами, такими як відмивання грошей, органи влади можуть вилучати та конфісковувати активи, які, як вважається, є доходами від злочинної діяльності. Ці конфісковані активи можуть бути використані для виплати компенсації жертвам або фінансування правоохоронних органів.

Обмеження на ринку: Регуляторні органи, що здійснюють нагляд за фінансовими ринками, можуть накладати обмеження на осіб або компанії, причетні до економічних злочинів. Це може включати заборону на участь у певних видах ринкової діяльності, таких як торгівля або управління інвестиціями.

Цивільно-правові санкції: Окрім кримінальних звинувачень, економічні злочинці можуть зіткнутися з цивільно-правовими санкціями у випадках, коли має місце порушення як кримінального, так і цивільного законодавства. Цивільні санкції можуть бути накладені за позовами державних органів або приватних осіб, які вимагають відшкодування збитків.

Позбавлення права обіймати державні посади: Державні службовці або працівники, причетні до економічних злочинів, можуть зіткнутися з адміністративними санкціями, які позбавляють їх права обіймати державні посади або працювати на державних підприємствах.

Регуляторні приписи: Регуляторні органи можуть видавати різні розпорядження для примусу до дотримання вимог або виправлення порушень. Наприклад, вони можуть видавати приписи про припинення та недопущення, що вимагають припинення незаконної діяльності, або накази про здійснення конкретних заходів щодо дотримання законодавства.

Публікація інформації про правопорушення: Деякі регуляторні органи можуть публікувати інформацію про фізичних або юридичних осіб, визнаних

винними в економічних злочинах, для інформування громадськості та утримання інших від подібної діяльності. Це може включати публікацію списків заборонених фізичних або юридичних осіб.

Моніторинг дотримання законодавства: Регуляторні органи можуть піддавати фізичних або юридичних осіб посиленим перевіркам і моніторингу через економічні злочини, скоєні в минулому. Це може включати регулярні перевірки, вимоги до звітності або обов'язкові програми дотримання законодавства.

Важливо зазначити, що конкретні адміністративні санкції та їхня суворість можуть відрізнятися залежно від юрисдикції та характеру економічного злочину. Адміністративні санкції покликані доповнювати систему кримінального правосуддя, надаючи ряд інструментів для боротьби з економічними злочинами та захисту цілісності фінансових ринків і суспільної довіри.

Таким чином, розуміння різних форм реалізації кримінальної відповідальності за економічні злочини у вузькому сенсі має вирішальне значення для правоохоронних органів, юристів та політиків. Ефективні стратегії правозастосування та запобігання повинні враховувати різні способи вчинення економічних злочинів, гарантуючи, що фізичні та юридичні особи нестимуть відповідальність за свої дії. Крім того, сприяння прозорості, етичним діловим практикам і програмам дотримання законодавства може допомогти зменшити ризики, пов'язані з економічними злочинами, і сприяти створенню більш стабільної та справедливої фінансової системи.

Результати та наслідки кейсу: Справа Івана Петренка стала важливою віхою у боротьбі України з економічною злочинністю та корупцією. Вона продемонструвала, що навіть могутні та впливові особи, такі як олігархи, можуть бути притягнуті до кримінальної відповідальності за свої дії. Справа також підкреслила важливість надійної правової системи та журналістських розслідувань у розкритті та переслідуванні економічних злочинів. Крім того, вирок Петренко став сигналом для інших олігархів та бізнес-лідерів в Україні

про те, що участь у корупційних діях матиме серйозні наслідки. Він підкреслив необхідність прозорості, підзвітності та верховенства права в економічній та політичній сферах країни. Ця справа є яскравим прикладом того, як система кримінального правосуддя може відігравати вирішальну роль у притягненні до відповідальності осіб за економічні злочини, незалежно від їхнього соціального чи економічного статусу. Вона також підкреслює важливість сильної правової бази та незалежної судової системи у боротьбі з корупцією та розбудові чесного і справедливого суспільства.

Контрольні питання

1. Які найпоширеніші види економічних злочинів реєструються в Україні?
2. Як українська правова система визначає та класифікує економічні злочини?
3. Які державні органи в Україні відповідають за розслідування та переслідування економічних злочинів?
4. Чи можете ви пояснити покарання або наслідки для фізичних або юридичних осіб, визнаних винними в економічних злочинах в Україні?
5. Які заходи були вжиті Україною для боротьби з корупцією та економічними злочинами протягом останніх років?
6. Чи існують останні законодавчі зміни або ініціативи, спрямовані на боротьбу з економічними злочинами в Україні?
7. Як Україна співпрацює з міжнародними організаціями та іншими країнами у боротьбі з транскордонними економічними злочинами?
8. Чи можете ви описати будь-які гучні справи щодо економічних злочинів, які привернули увагу громадськості в Україні?
9. Яку роль відіграє фінансове регулювання та нагляд у запобіганні економічним злочинам в Україні?
10. Як фізичні та юридичні особи можуть захистити себе від економічних злочинів в українському бізнес-середовищі?

Рекомендована література

1. Стрельцов Є.Л. Економічні злочини: внутрідержавні та міжнародні аспекти. Одеса, Астропрінт, 2000. 473 с.
2. Мельничук Т. В. Амбівалентність економічної девіантності *Традиції та новації юридичної науки: минуле, сучасність, майбутнє* : матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 19 трав. 2017 р.). У 2-х т. Т. 2 Одеса : Видавничий дім "Гельветика", 2017. С. 296-299. С.297
3. Бойко А.М. Особливості детермінації економічної злочинності в умовах переходу до ринкової економіки *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2009. №1. С. 68-74
4. Хитрук Р.О. Економічні злочини у сфері зовнішньоекономічної діяльності Використання сучасних інформаційних технологій в діяльності Національної поліції України: матеріали Всеукр. наук.-практ. семінару (23 листопада 2018 р., м. Дніпро). – Дніпро: ДДУВС, 2018. – С. 133-136
5. Балобанова Д.О. Динаміка кримінального права:доктринальні положення.Одеса:Феникс, 2020. Розділ IV. 358 с.
6. Туляков В. А. Глобальные риски мирового экономического форума и задачи уголовной политики *Заходи кримінально-правового впливу : проблеми нормативної регламентації та ефективності застосування* : матеріали Всеукраїнської наук.-практ. конф., 7 лютого 2014 року Одеса : Видавничий дім "Гельветика", 2014. С. 31-33.
7. Андрій Бова. Організована злочинність у вимірі глобалізації URL: <http://www.politik.org.ua/vid/magcontent.php3?m=6&n=39&c=766>
8. Report of the Secretary-General - State of crime and criminal justice worldwide // United Nations. Doc/ A/CONF.222/4 URL: http://www.unodc.org/documents/congress//Documentation/A-CONF.222-4/ACONF222_4_e_V1500369.pdf - p. 8.
9. Дудоров О. О. Вибрані праці з кримінального права Луганськ: РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2010. – 952 с.;

10. Дудоров О. О. Злочини у сфері господарської діяльності: кримінально-правова характеристика: монографія К.: Юридична практика, 2003. – 924 с.

РОЗДІЛ 5. ОСНОВИ МЕТОДИКИ РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ВЧИНЕНИХ В ОРГАНІЗОВАНИХ ФОРМАХ СПІВУЧАСТІ ТА СПРЯМОВАНИХ ПРОТИ ЕКОНОМІКИ

Кейс

На території м. Одеса відбуваються події, пов'язані із розподілом сфер впливу між злочинними організаціями «С» та «А», в наслідок чого зафіксовано сплеск кількості виявлених та зафіксованих кримінальних правопорушень, вчинених в організованих формах співучасті, із застосуванням вогнепальної зброї та вибухових пристроїв. Так, до поліції звернувся гр. М., який повідомив, що його знайомий гр. Б., з яким вони деякий нетривалий час займалися спортом в одній секції - кульової стрільби, запропонував йому «заробити», виконавши замовлення на вбивство лідера злочинної організації «С». Хто є замовником вбивства, гр. М. не знає, але з розмов з гр. Б. йому стало відомо, що гроші замовник буде передавати частинами – одну як задаток перед злочинною акцією, другу частину на банківський рахунок гр. Б. після отримання доказів вчинення вбивства на замовлення. Відповідні дані було внесено до ЄРДР, слідчий розпочав досудове розслідування.

В процесі здійснення досудового розслідування при допиті гр. Б отримано данні, які свідчать про підготовку лідером злочинної організації «А» рейдерського захоплення підприємства «М.н» в м. Одеса. До етапу підготовки до рейдерського захоплення залучено корумповані зв'язки в органах місцевого самоврядування, керівництва підприємства, а також приватні охоронні структури. Гр. Б відомо, що внаслідок рейдерського захоплення, лідер злочинної організації «А» планує продаж захопленого підприємства з ухиленням від сплати податків та розміщенням активів (з кількох подібних операцій) на рахунки офшорних компаній зарубіжних банків. Повне коло причетних до запланованої акції, а також деталі схеми легалізації доходів, отриманих від злочинної діяльності, допитуваному гр. Б не відомо. Матеріали

потребують додаткової перевірки із застосуванням можливостей оперативних підрозділів.

Питання

1. *Які гласні та негласні слідчі (розшукові) дії доцільно провести слідчому, щоб одержати докази для з'ясування обставин, про які повідомив гр.М.?*
2. *Чи доцільно застосування можливостей інших підрозділів правоохоронних органів для проведення негласних слідчих (розшукових) дій? Якщо так, то яких саме та з якими повноваженнями та відповідно до яких норм законодавства?*
3. *У який момент, на Ваш погляд, потрібно здійснити затримання всіх учасників організації вбивства на замовлення?*
4. *За яких обставин можливо вважати дії правоохоронних органів провокуючими до вчинення вбивства на замовлення? Як означене визначено у відповідних рішеннях ЄСПЛ?*
5. *Чи можливо використати хід досудового розслідування зазначеного кримінального правопорушення для викриття та ліквідації всіх учасників злочинної організації (навіть тих, які не залучено до зазначеного кримінального правопорушення)? Якщо так, то з ким та яким чином доцільним є встановлення конфіденційного співробітництва та на підставі яких норм діючого законодавства?*
6. *Які можливості оперативних підрозділів доцільно застосовувати задля виявлення осіб, причетних до підготовки рейдерського захоплення?*
7. *На якому етапі можливо відкриття кримінального провадження за фактом вчинення рейдерського захоплення?*
8. *За яких обставин можливо застосування негласної слідчої (розшукової) дії «Моніторинг банківських рахунків» (ст. 269-1 КПК України)?*

9. Чи доцільним є та яким чином організувати за даних обставин міжнародне співробітництво з правоохоронними органами інших країн?

1. Поняття методики розслідування кримінальних правопорушень, вчинених в організованих формах співучасті, а також кримінальних правопорушень проти економіки

Аналіз практики слідчої роботи дозволяє зробити висновок, що рівневу систему методик розслідування кримінальних правопорушень, вчинених в організованих формах співучасті, а також кримінальних правопорушень проти економіки, можна представити таким чином:

Перший рівень. Позавидова загальна методика розслідування кримінальних правопорушень, вчинених в організованих формах співучасті, а також кримінальних правопорушень проти економіки, яка повинна відбивати найбільш загальні закономірності виявлення і розслідування кримінальних правопорушень, що є «продуктом» даної діяльності. Ця методика відноситься до методик «високого ступеня загальності».

Другий рівень. Міжвидові методики розслідування, побудовані з урахуванням особливостей (окремих критеріїв) сфер і напрямів організованої злочинної та економічної діяльності, (так звані підгрупові методики «меншого ступеня загальності», такі як розслідування кримінальних правопорушень у сфері підприємництва, фінансово-кредитних відносин, сфері оподатковування, сфері оренди і приватизації, у сфері освіти і т.ін.).

Третій рівень. Окремі (видові, групові) методики розслідування окремих видів кримінальних правопорушень, вчинених в організованих формах співучасті, а також кримінальних правопорушень проти економіки (так звані «конкретні» методики, наприклад, такі як: методика розслідування торгівлі людьми; методика розслідування шахрайства з кредитно-фінансовими ресурсами і т.ін.).

Як загальна, так і окрема методики повинні містити в собі:

- методику дослідчого оперативно-розшукового накопичування інформації про злочинну діяльність угруповань, що дозволяє розпочати розслідування;

- власне методику розслідування кримінальних правопорушень, вчинених в організованих формах співучасті (або кримінальних правопорушень проти економіки).

Розробка зазначених методик розслідування повинна здійснюватися не ізольовано одна від одної, а у взаємозв'язку і взаємозалежності, що буде сприяти їх взаємному збагаченню.

Базуючись на думках, висловлених у криміналістичній літературі, структура зазначених методик повинна містити в собі, як традиційні елементи, такі як:

- криміналістична характеристика організованої злочинності / або економічної злочинності (для загальної методики) і окремих видів кримінальних правопорушень, вчинених в організованих формах співучасті, а також кримінальних правопорушень проти економіки (для окремих методик);

- обставини, що підлягають встановленню і доказуванню;

- типові слідчі ситуації, особливості побудови версій і планування розслідування в даних умовах;

- організація початкового і наступного етапу розслідування в умовах постійної протидії (наприклад, з боку представників злочинних груп та організацій);

- організація і використання тактичних операцій при розслідуванні кримінальних правопорушень, вчинених в організованих формах співучасті, а також кримінальних правопорушень проти економіки;

- тактика проведення слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій і оперативно-розшукових заходів;

- використання спеціальних знань у провадженнях даного роду;

- особливості взаємодії оперативних і слідчих апаратів правоохоронних органів з представниками громадських і державних структур (види і форми) у процесі виявлення і розслідування кримінальних правопорушень, вчинених в організованих формах співучасті, а також кримінальних правопорушень проти економіки;

так і специфічні:

- організація і тактика виявлення ознак кримінальних правопорушень, вчинених в організованих формах співучасті, а також кримінальних правопорушень проти економіки;

- визначення і реалізація тактичних завдань розслідування по встановленню і доказуванню корумпованих зв'язків;

- особливості використання оперативно-розшукової інформації при розслідуванні, одержаної на основі постійного оперативного супроводу розслідування кримінального провадження;

- форми і механізми міжнародного співробітництва в процесі виявлення і розслідування кримінальних правопорушень, вчинених в організованих формах співучасті, а також кримінальних правопорушень проти економіки.

2. Основи криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень, вчинених в організованих формах співучасті та спрямованих проти економіки

Аналізуючи погляди на особливості структури і сутність криміналістичної характеристики, описані в криміналістичній літературі, поняття *криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень, вчинених в організованих формах співучасті, (у тому числі спрямованих проти економіки)* можна сформулювати, як систематизовану сукупність типових ознак, обумовлених її структурою, що характеризують і відбивають погоджену діяльність учасників злочинних угруповань під час підготовки і безпосереднього вчинення кримінальних правопорушень, а також при здійсненні протидії розслідуванню.

На нашу думку, необхідні розподіл і розробка, як загальної криміналістичної характеристики організованої злочинності, так і криміналістичних характеристик окремих видів кримінальних правопорушень, вчинених в організованих формах співучасті, у тому числі спрямованих проти економіки.

Однак, організовану злочинність не можна розглядати і вивчати у відриві від традиційної злочинності, тому що кримінальні правопорушення, вчинені в організованих формах співучасті, містять багато спільного з аналогічними діями загальнокримінальної злочинності і кримінальними правопорушеннями проти економіки. Виходячи з цього, уявляється, що криміналістична характеристика кримінальних правопорушень, вчинених в організованих формах співучасті, в змістовному аспекті деякою мірою аналогічна криміналістичній характеристиці кримінальних правопорушень взагалі, маючи при цьому ряд особливостей.

Грунтуючись на структурі криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень і основних напрямках криміналістичного вивчення злочинної діяльності та її протидії, до криміналістичної характеристики досліджуваної категорії кримінальних правопорушень, доцільно включати:

- дані про характеристику організованої злочинності (базові види, допоміжні, споріднені, побічні кримінальні правопорушення);
- характеристику її розвитку (витоки, динаміка, інтенсивність);
- характеристику сфери (області) здійснення організованої злочинності і предмета кримінального інтересу і посягання;
- відомості про типові схеми, технологію, механізм вчинення кримінальних правопорушень, вчинених в організованих формах співучасті, у тому числі спрямованих проти економіки;
- характеристику системи даних про способи підготовки, вчинення і приховання кримінальних правопорушень, вчинених в організованих формах

співучасті, у тому числі спрямованих проти економіки, і типових наслідків їх застосування;

- характеристику обстановки вчинення кримінальних правопорушень, вчинених в організованих формах співучасті (місце, час, умови), у тому числі спрямованих проти економіки;

- характеристику організації і методів здійснення розвідки, прийомів збору інформації, необхідної для вчинення кримінальних правопорушень, вчинених в організованих формах співучасті (як при підготовці і вчиненні кримінальних правопорушень, так і в процесі їх розкриття і розслідування), у тому числі спрямованих проти економіки;

- характеристику злочинних угруповань (рівень, структура, прийоми добору і вербування нових учасників, організація їх навчання, розподіл функціональних обов'язків, регламентування поведінки), а також його зв'язків (у тому числі міжнародних) і взаємин з іншими угрупованнями;

- характеристику методів, способів і прийомів встановлення корумпованих зв'язків у правоохоронних органах, органах державної влади і управління, і способів їх використання;

- характеристику особистості учасників злочинних угруповань (відповідно їх місця в ієрархічній структурі);

- характеристику мотивів і цілей кримінальних правопорушень, вчинених в організованих формах співучасті, у тому числі спрямованих проти економіки;

- характеристику особистості можливих потерпілих від кримінальних правопорушень, вчинених в організованих формах співучасті (включаючи службове положення, наявність зв'язків з злочинними угрупованнями та ін.), у тому числі спрямованих проти економіки.

Доцільно зупинитися детальніше на деяких елементах розглянутої криміналістичної характеристики.

Передусім, для криміналістичної оцінки кримінальних правопорушень, вчинених в організованих формах співучасті, у тому числі спрямованих проти

економіки, велике значення має предмет кримінального інтересу і посягання. Інформація про це є важливим системоутворюючим елементом криміналістичної характеристики. При цьому, виходячи зі специфіки організованої злочинності, необхідно враховувати, що головна мета злочинних угруповань складається в одержанні незаконних доходів і понаддоходів у результаті занять злочинним промислом у всезростаючих масштабах, а також використанні цих доходів у нелегальному і легальному бізнесі.

В основі кримінальної діяльності злочинних угруповань понад усім лежать економічні і суспільні відносини. Відповідно характерним предметом злочинного посягання є гроші, коштовності, коштовні промислові вироби і сировина, антикваріат, дефіцитна виробнича техніка, дорогі предмети масового попиту та ін., тобто матеріальні цінності, а також цінні папери різного характеру. Однак у даний час до сфери інтересів злочинних угруповань поступово входять і інтелектуальні цінності. Викрадення продукту інтелектуальної діяльності, передових технологій, комп'ютерних програм, комп'ютерної інформації все частіше стає одним із джерел злочинних доходів.

Крім того, практика свідчить про те, що предметом злочинних інтересів угруповань стають і посади з високими повноваженнями в органах як державної влади і управління, так і правоохоронної системи, якими користуються, головним чином, з метою забезпечення режиму сприяння в сферах здійснення злочинної діяльності. Ця мета реалізується або у формі встановлення відповідних корумпованих зв'язків, або шляхом просування на зазначені посади своїх ставлеників, або за допомогою їх навчання в спеціалізованих навчальних закладах (з наступним впровадженням до відповідних підрозділів правоохоронних органів), а також у вищих навчальних закладах відповідного профілю, необхідного для подальшого забезпечення діяльності злочинних угруповань.

Дані про особливості предмету злочинного посягання дозволяють скласти уявлення про націленість злочинного угруповання, можливу сферу охоплення ним території міста, регіону, галузі народного господарства і легальної

підприємницької діяльності. Проникаючи до середовища легального бізнесу, злочинні угруповання намагаються охопити своєю увагою якнайбільше ланок господарського механізму.

Легальними сферами для злочинних угруповань у даний час найчастіше є: господарсько-виробнича; кредитно-банківська; зовнішньоекономічна; торгово-комерційна; а також сфера особисто-майнових відносин і діяльність, пов'язана з обігом цінних паперів.

Аналізуючи сфери (предмет) злочинного інтересу за досліджуваною категорією кримінальних правопорушень, слід зазначити, що особливу небезпеку насамперед представляє збут за кордон за демпінговими цінами гостродефіцитної сировини, енергоносіїв, продовольства, вкрай необхідних на внутрішньому ринку (металопродукція, зерно і т.ін.), проведення незаконних економічних операцій, пов'язаних з порушенням правил митного оформлення, використанням фіктивних документів, ухиленням від сплати мита і прихованням доходів від оподаткування.

Злочинці активно використовують у протиправних цілях зовнішньоекономічні зв'язки України, що поширюються. Експортно-імпортні операції, легальна підприємницька діяльність служать для них зручним прикриттям для здійснення великомасштабних махінацій із присвоєнням неконтрольованого прибутку, велика частина якого осідає на рахунках в іноземних банках, сприяє «відмиванню» злочинно нажитих капіталів.

Так, злочинні організації активно проникають у господарську і фінансову діяльність підприємств паливно-енергетичного комплексу з метою створення різних комерційних структур.

За особистої участі корумпованих службових осіб злочинцями/злочинними організаціями здійснюється тиск на вибір експортерів стратегічно важливої сировини, формування відпускних цін, обсягів реалізації, розподіл валютних і інших коштів, отриманих від експорту. Злочинці/злочинні організації здійснюють відкриту боротьбу за розподіл сфер

впливу в цих галузях, з використанням корумпованих зв'язків, як у правоохоронних органах, так і в органах державної влади та управління.

Значний розмах приймає злочинність економічного напрямку на споживчому ринку, здійснювана шляхом укладання фіктивних договорів на постачання споживчих товарів, протиправного утримання і використання не за призначенням коштів, отриманих як передоплату. Усе більшого поширення одержують факти реалізації неякісних товарів, продуктів харчування, фальсифікованих вино-горілчаних виробів.

Використовуючи корумповані зв'язки у сферах влади і управління, злочинні організації беруть активну участь у процесі приватизації державної власності. Численні порушення законності виявляються в процесі приватизації об'єктів комунальної власності.

Широкого поширення одержали факти штучного заниження балансової вартості основних активів державних об'єктів, що підлягають роздержавленню і передачі у знов утворені структури з іншою формою власності. Наслідком цього є не тільки недоодержання значних приватизаційних коштів у бюджет держави, але і можливість присвоєння частини його майна представниками злочинного середовища.

Злочинні угруповання максимально можливо використовують умови, що складаються, для вчинення досліджуваної кримінальних правопорушень, і успішно переборюють наявні перешкоди, цілеспрямовано пристосовуючи для цього відповідне соціальне середовище. Так, цілком чи у значній мірі під владою злочинних угруповань знаходяться такі сфери нелегальної діяльності, як наркобізнес, проституція, торгівля зброєю і «живим товаром», а також сфери напівлегальної діяльності, такі як шоубізнес, індустрія азартних ігор та інші. Саме ці сфери є джерелами величезних кримінальних прибутків, що «відмиваються» за допомогою використання вищевказаних легальних і напівлегальних сфер.

Для криміналістичної характеристики найбільший інтерес представляють способи вчинення кримінальних правопорушень, які є основою механізму

злочинної діяльності. Однак їх розгляд неможливий без класифікації і виділення рис злочинних угруповань, що має важливе криміналістичне значення.

Грунтуючись на матеріалах дослідження слідчої, оперативно-розшукової та судової практики з криміналістичної точки зору доцільним є окреслити наступні рівні організованих форм співучасті:

- злочинна група, що виникає за попередньою змовою про спільне вчинення кримінальних правопорушень, у ряді випадків без визначеного лідера (як зародковий стан організованої злочинності);

- організована злочинна група (ОЗГ) з чітким розподілом ролей, суворою співпідпорядкованістю, стійкістю (наприклад, ОЗГ здирників, шахраїв, бандитські ОЗГ та інші);

- злочинна організація як стійке, ієрархічно організоване об'єднання осіб, не менш як із дволанковою системою управління, яке створене для систематичного вчинення корисливих кримінальних правопорушень і володіє (чи прагне володіти) системою захисту за допомогою корумпованих зв'язків;

- злочинна організація створена як фінансово-промислова група, а саме - організаційна структура, яка об'єднує банки, промислові підприємства, торгові організації, найчастіше багатопрофільні, що діють у різних сферах легального і нелегального бізнесу; пов'язані між собою єдиним технологічним циклом для підвищення конкурентоспроможності, зі своєю матеріальною і фінансовою базою, колегіальним органом управління, статутом, функціонально-ієрархічною системою, інформаційною базою, корумпованими зв'язками в органах державної влади, та переслідує політичні цілі.

Необхідно особливо підкреслити, що характерним, обов'язковим «супутником» останніх двох рівнів варто вважати корумповані зв'язки в державних структурах різних галузей влади. Як свідчать матеріали практики, ліквідуються лише ті угруповання, що не змогли знайти «загальну мову» у

першу чергу з представниками місцевих органів влади і управління. Чим вище рівень організації такого угруповання, тим міцніше, вагомніше і вищі його корумповані зв'язки в державних і правоохоронних органах.

Від рівня злочинного угруповання, а також від області (сфери) його діяльності залежать і способи вчинення кримінальних правопорушень, які досить різноманітні. Чим вище рівень організації угруповання, тим витонченіші і ефективніші ці способи.

Для першого рівня, як зародкового її стану, характерним є вчинення кримінальних правопорушень у більшості загальнокримінальної спрямованості (навмисних убивств, розбійних нападів, грабежів, крадіжок особистого майна громадян, вимагань, шахрайства і т.ін.). Для даного рівня не властиві такі якості, як організованість, детальна підготовленість, чітке планування і ретельне приховання слідів вчинення кримінальних правопорушень. Способи вчинення кримінальних правопорушень групами даного рівня досить докладно описані у науковій літературі.

Способи вчинення кримінальних правопорушень угрупованнями другого рівня характеризуються: зухвалістю нападу, продуманістю діяння (за часом і місцем вчинення), визначеністю вибору об'єкта посягання; чітким розподілом ролей, високим рівнем узгодження дій злочинців; попередньою підготовкою до вчинення посягання (наприклад, шляхом спостереження за об'єктом посягання, рекогносцировка місцевості, прогнозування шляхів відходу); наявністю слідів і інших матеріальних наслідків діяння, що вказують на стійкий характер угруповання (використання заздалегідь підготовленого транспорту, засобів маскування, зв'язку, документів і форми одягу працівників правоохоронних і контролюючих органів і т.ін.).

Злочинна діяльність даних угруповань спрямована на вчинення таких кримінальних правопорушень, як вбивства на замовлення, вимагання, розбійні напади, незаконний обіг вогнепальної зброї чи наркотичних речовин, незаконне заволодіння транспортними засобами.

У деяких випадках спосіб вчинення обирається з таким розрахунком, щоб він був і способом його приховання (наприклад, використання для вбивства хімічних препаратів, радіоактивних речовин, отрути, що викликають симптоми загострення якого-небудь соматичного захворювання (гострий серцевий напад і т.ін.)).

Способи вчинення кримінальних правопорушень угрупованнями різні і залежать від виду вчинених кримінальних правопорушень, кожний з яких міг би стати об'єктом окремого дослідження. Але саме другий рівень, на наш погляд, є потенційною складовою третього рівня.

Треба звернути особову увагу на діяльність угруповань другого і третього типу з підготовки до вчинення задуманих кримінальних правопорушень.

Вчиненню цілого ряду тяжких кримінальних правопорушень (вбивства, бандитизм, вимагання, викрадання людей тощо), а також тих, що вчиняються в організованих формах співучасті, передуює складна, а інколи й достатньо довга підготовка, яка створює необхідні умови для успішної реалізації задуманого кримінального правопорушення, для його приховування і безперешкодного продовження своєї злочинної діяльності.

Підготовча діяльність може включати в себе підготовку до вчинення кримінальних правопорушень і підготовку до його приховування.

За своїм змістом підготовка до вчинення кримінальних правопорушень може включати:

- визначення і конкретизацію мети кримінальних правопорушень;
- обрання об'єкту кримінальних правопорушень (підприємство, організація, установа, житлове приміщення, предмет посягання, т.ін.);
- підбір учасників кримінальних правопорушень за якісними і кількісними критеріями з урахуванням характеру і складності поставлених завдань, способів їх реалізації, їх особистих характеристик – злочинного досвіду, вольових якостей, навичок і вмінь тощо;
- визначення і деталізація способу вчинення кримінальних правопорушень;

- пошук (придбання, викрадання, виготовлення) і підбір відповідних знарядь і засобів;

- вибір місця і часу вчинення кримінальних правопорушень з урахуванням найбільш сприятливих умов або створення таких для успішної реалізації задуманого;

- розвідка обраного об'єкту з метою визначення предмету кримінальних правопорушень, місця його зберігання, а також з'ясування умов, які можуть сприяти або заважати реалізації злочинної мети;

- розробка конкретного плану злочинних дій: визначення місця та часу збору групи і засобів пересування, ролі і функцій кожного учасника, шляхів підходу і відходу, змісту і послідовності дій, моделювання варіантів дій з урахуванням певних змін в обстановці на місці кримінального правопорушення і можливої поведінки потерпілих;

- створення сховищ зброї, боєприпасів, вибухівки, вибухових пристроїв, інших знарядь і засобів, що можуть використовуватися з кримінальною метою.

До підготовчих дій, пов'язаних з приховуванням задуманого кримінального правопорушення можна, зокрема, віднести:

- встановлення корумпованих зв'язків з відповідними службовими особами органів державної власті й управління;

- розробка плану зі створення неправдивого алібі, включаючи попередню домовленість з певними особами-«свідками», створення у певних осіб неправильного враження про справжнє місце знаходження або сенс дій злочинця у конкретний час тощо;

- підшукування спеціального одягу (працівника поліції, військового, тощо), атрибутів службових осіб (використання підроблених документів), засобів для маскування зовнішності;

- виготовлення або складання фіктивних документів з метою приховування злочинних дій (при вчиненні кримінальних правопорушень проти економіки);

- підбір засобів для знищення слідів злочинця,

- підбір засобів і створення умов для здійснення інсценування певної події.

Дані про спосіб підготовки кримінального правопорушення мають важливе криміналістичне значення, оскільки можуть служити основою для розробки слідчих версій про різні обставини кримінального правопорушення, вказувати на об'єкт, характер, спосіб вчинення задуманого кримінального правопорушення, на коло його учасників, ступінь організованості злочинного угруповання та професіоналізм злочинців.

На стадії виявлення ознак кримінального правопорушення, що готується, інформація про спосіб його підготовки виконує прогностичну функцію.

Якщо дії щодо підготовки та вчиненню кримінального правопорушення завжди узгоджуються й обмірковуються учасниками злочинного угруповання, то їхні дії з приховування кримінального правопорушення і подальша посткримінальна поведінка часто обговорюються лише взагалі і протікають досить спонтанно, виходячи з індивідуальної оцінки обставин. Це властиво нестійким, угрупованням (першого та другого рівнів). Чим вище ступінь організованості угрупованням, створеного з метою постійної злочинної діяльності, тим більш узгодженими будуть дії його учасників з протидії виявленню та розслідуванню.

Наявність чи відсутність названих дій, їхній зміст і послідовність характеризують поведінку злочинця, його особисті якості, формують особливості механізму як окремого кримінального правопорушення, так і певної злочинної діяльності в цілому, що певним чином у подальшому впливає на формування конкретної слідчої ситуації.

Тому цілком резонно досліджувати у всій повноті механізм злочинної діяльності, типи і різновиди кримінальної і посткримінальної поведінки злочинців для розробки ефективних методів і прийомів подолання протидії розслідуванню та інших форм ухилення від відповідальності.

Як для другого, так і для третього рівня вчиненню корисливо-насильницьких кримінальних правопорушень властиві прояви зухвалості,

цинізму, жорстокості. Такі злочинні акції у тому чи іншому випадку звичайно здійснюються колективно, що робить звичайні способи їх вчинення більш жорстокими і болісними для жертв і результативними для злочинців.

Деякі з таких кримінальних правопорушень супроводжуються захопленням у заручники як жертв, так і їх родичів, знайомих, зі знущаннями над ними з метою досягнення бажаного результату.

Однак, на відміну від другого рівня, формування третього та четвертого рівня прагнуть до легалізації своєї злочинної діяльності або доходів, отриманих у її результаті.

Ще однією принциповою відмінністю злочинної діяльності угруповань третього та четвертого рівнів від угруповань другого є те, що вчинення вищевказаних насильницьких кримінальних правопорушень спрямовано не тільки на збагачення, але має своєю метою подальший розвиток, підтримку і функціонування структури самого угруповання.

Структура злочинних угруповань, ступінь їх організованості, чисельність, розподіл функціональних обов'язків між їх учасниками, спосіб управління, заданими, якими володіє практика, бувають різними (простими і складними), але мають досить багато однотипного.

У кожному злочинному угрупованні, що складається з декількох десятків активних учасників, найчастіше можна виділити кілька структурних ланок різного рівня: на нижньому рівні – виконавські ланки; на середньому рівні – організаційно-контрольні ланки і групи безпеки; на верхньому рівні – керівні ланки (група лідерів, елітарна група). Характеристика зазначених ланок досить докладно описана у сучасній криміналістичній і кримінологічній літературі, але хотілося б відзначити, що приведена структура злочинних угруповань носить значною мірою узагальнений характер і в реальному житті не настільки тверда.

Обов'язковими елементами злочинних угруповань є організаційно-управлінська група (елітарна група) і група виконавців конкретних

кримінальних правопорушень і кримінальних операцій. Ці ланки виникають одночасно чи послідовно на невизначено-тривалий період часу.

Виконавцями можуть бути представники як економічної, так і загальнокримінальної злочинності (шахраї, вимагачі, вбивці, грабіжники, ділки наркобізнесу, та ін.), у залежності від спрямованості злочинної діяльності угруповання.

Організаційно-управлінська група (елітарна група) складається з лідерів і наближених до них осіб, що визначають напрями кримінальної діяльності формування, займаються загальними організаційними питаннями, виробленням стратегії і тактики злочинної діяльності, приймають заходи для «відмивання» і збільшення злочинного капіталу шляхом його вкладення в нерухомість, комерційні підприємства та ін.; підтримують зв'язки з іншими злочинними угрупованнями, у тому числі і закордонними, що не беруть участі у вчиненні конкретних злочинів.

Групи ж середньої ланки можуть створюватися пізніше, за необхідності, для досягнення значних чи тимчасових кримінальних цілей. Звичайно ця частина злочинного угруповання має організаційно-контрольні повноваження, забезпечуючи реалізацію рішень керівників угруповання, контролюючи діяльність виконавців, вирішуючи суперечки між окремими учасниками і підугрупованнями, організуючи надання матеріальної допомоги учасникам злочинного угруповання, що попали до місць позбавлення волі, і їхнім родинам, найчастіше безпосередньо не приймаючи участі у вчиненні конкретних кримінальних правопорушень.

До середньої ланки угруповання також входить і група забезпечення безпеки, так звана «парасолька безпеки», яку можна розділити на дві категорії осіб. До першої відносяться учасники об'єднання, які забезпечують конспірацію його діяльності в цілому і окремих учасників злочинної діяльності, а також особи, що здійснюють розвідувальну і контррозвідувальну діяльність і функції нейтралізації соціального контролю. Окремі учасники цієї групи можуть брати участь у деяких злочинних акціях. Особи другої категорії

звичайно формально не є учасниками злочинного угруповання, але регулярно надають їй корисні послуги. До них, насамперед, відносяться представники органів державної влади і управління, а також правоохоронних органів, з якими встановлено корумповані зв'язки. Разом з тим до кола таких корисних для злочинних угруповань осіб можуть входити й окремі члени депутатського корпусу, представники громадських організацій, юристи, журналісти, діячі культури і мистецтва і ін., які можуть навіть не усвідомлювати неправомірність своєї поведінки, діючи на хист злочинного угруповання, створюючи умови, які перешкоджають виявленню та розслідуванню кримінальних правопорушень, компрометуючи окремих представників органів влади і управління, за допомогою засобів масової інформації інформуючи злочинців про криміналістичні операції, які готуються проти них, чим саме іноді сприяють нейтралізації результатів правоохоронної діяльності. Крім того, вони нерідко, в силу своїх повноважень, вживають заходи до звільнення затриманих учасників злочинних угруповань чи пом'якшення покарання тим, що потрапили на лаву підсудних.

Безсумнівно, зв'язки між зазначеними складовими досить складні, та й самі складові можуть бути на практиці значно різноманітнішими. У залежності від регіональних чи етнічних особливостей злочинні угруповання можуть мати свої модифікації.

Головна ж діяльність злочинних угруповань у даний час спрямована на вчинення кримінальних правопорушень проти економіки і легалізацію доходів від їх вчинення.

Для кримінальних правопорушень проти економіки характерні прийоми вмілого використання у злочинних цілях недоліків у господарській і економіко-фінансовій діяльності, у їх правовій регламентації, використання підроблених документів і шахрайських дій, підкупу службових осіб, тощо.

У практиці правоохоронних органів виникають труднощі при виявленні та розслідуванні кримінальних правопорушень проти економіки завдяки постійним змінам умов діючого законодавства та організації господарської та

підприємницької діяльності, а також реформуванню правоохоронних органів, діяльність яких спрямовано саме на протидію зазначеній категорії кримінальних правопорушень. Означену проблему вирішити використовуючи поняття та класифікації кримінальних правопорушень проти економіки, які сформовані науками кримінального права, кримінології, криміналістики та ін., на наш погляд, фактично не можливо. Це обумовлено тим, що зазначені кримінальні правопорушення кардинально відрізняються один від одного місцем вчинення, слідовою картиною, обстановкою і, відповідно, слідчими ситуаціями, завданнями розслідування та засобами їх вирішення. Розмежування між ними обумовлюється і за ознакою природи спеціальних знань, які використовуються для збирання й оцінки доказів.

В цілому можливо погодитися з тим, що під кримінальними правопорушеннями проти економіки у криміналістичному аспекті слід розуміти «корисливі діяння, учинені особами, які виконують певні функції у сфері виробництва і послуг, а також особами, пов'язаними з регулюванням цієї діяльності і здійсненням контролю над нею»¹¹³.

Окремо варто зупинитися на процесі відмивання доходів, отриманих злочинним шляхом.

Параграф 261 КК ФРН визначає відмивання грошей «...як запуск майнових об'єктів, одержаних у результаті організованої злочинної діяльності, до легального фінансово-економічного обігу з метою їх маскуванню...».

Відповідно до Директиви Ради Європи «Про попередження використання фінансової системи для відмивання грошей» від 19 червня 1991 року, прийнятої на основі Конвенції Ради Європи «Про відмивання, пошук, арешт і конфіскацію доходів, отриманих злочинним шляхом» 1990 року, відмиванням грошей називається таке вчинення злочинних діянь у міжнародному масштабі, як:

¹¹³ Матусовский Г.А. Экономические преступления: криминалистический анализ. Харьков: Консум, 1999. 208 с.

- перетворення і передача майна, коли відомо, що це майно отримане в результаті злочинної діяльності чи співучасті в такій діяльності з метою приховання чи маскуванню незаконного походження чи надання допомоги якій-небудь особі, що втягнена в таку діяльність, з метою уникнення юридичних наслідків цієї діяльності;

- приховування чи маскуванню дійсних джерел, місцезнаходження, розміщення, переміщення, приналежності прав чи власності майна, коли відомо, що таке майно отримане в результаті злочинної діяльності чи співучасті в такій діяльності;

- придбання, володіння чи користування майном, коли відомо, що таке майно отримане в результаті злочинної діяльності чи співучасті в такій діяльності;

- співучасть, надання допомоги, спроби здійснення чи надання допомоги в здійсненні, підбурюванні, сприянні давання порад по здійсненню діянь, зазначених у попередньому пункті.

У закордонній пресі під поняттям «відмивання грошей» розуміють різні операції з грошима, отриманими в результаті вчинення тяжких злочинів.

Потреба в «відмиванні грошей» виникає в зв'язку з тим, що доходи, отримані злочинним шляхом, - це часто значні суми готівкою, тому володіння ними, а також їх використання дуже легко визначити.

У сучасному світі є багато способів утаювання злочинних доходів, починаючи від вивозу контрабандним шляхом готівки для її подальшого депонування в іноземні банки, перекладу з одного рахунку на інший, і закінчуючи цілим комплексом складних операцій, у тому числі створенням фальшивих акціонерних товариств. З них можна виділити наступні:

- надання злочинцям «позичок» з боку їх же власних підставних іноземних підприємств, які, не маючи ніякої комерційної мети, стають своєрідними каналами проведення операцій з доходами від злочинної діяльності;

- придбання злочинцями підприємств-банкрутів, валові надходження яких формуються за рахунок розрахунків готівкою (готелів, ресторанів, підприємств роздрібної торгівлі і ін.), з метою створення видимості процвітання за рахунок збільшення обсягів валових надходжень і засобів, отриманих злочинним шляхом;

- використання злочинцями так званого банківського методу, коли вони приносять готівку в банк і здійснюють будь-яку кількість грошових операцій (у країнах, в яких грошові внески в різні фінансові заклади контролюються компетентними органами, злочинці відкривають рахунки на ім'я довірених осіб, фіктивних компаній, підкуповують банківських службовців);

- використання методу колективного депозиту шляхом зменшення чи розраховування внесків нижче границь, встановлених законодавством визначеної країни.

Тут варто підкреслити, що успішне здійснення або приховання ряду з цих операцій припускає, як необхідну умову, використання корумпованих зв'язків.

Таким чином, «відмивання» грошей являє собою процес, при якому наявні і безготівкові кошти, отримані злочинним шляхом, за допомогою різних махінацій пропускаються через банківську і фінансову системи, в результаті чого з'являється можливість пред'явити їх як законні.

Легалізація (відмивання) засобів може мати місце і шляхи використання в іншій економічній діяльності, не пов'язаній із отриманням прибутку як основної мети. Зокрема, легалізація може відбуватися і через створення різних благодійних фондів. Крім головної мети при цьому переслідуються і інші: завуальований підкуп службових осіб, цілих організацій, створення іміджу респектабельності і безкорисності з наступним проникненням у владні структури, що є живильним ґрунтом для корупції і встановлення корумпованих зв'язків злочинними угрупованнями.

3. Типові слідчі ситуації при розслідуванні кримінальних правопорушень, вчинених в організованих формах співучасті, у тому числі спрямованих проти економіки

Початку розслідування звичайно передують різні за тривалістю перевірки діяльності злочинного угруповання, що полягає у виявленні, вивченні, накопичуванні необхідної інформації і відповідному процесуальному документуванні злочинної діяльності із використанням можливостей оперативно-розшукової діяльності, застосування якої регламентовано Законом України «Про оперативно-розшукову діяльність»¹¹⁴. При цьому слід зазначити, що суб'єкти оперативно-розшукової діяльності в процесі тривалої перевірки злочинної діяльності угруповань повинні розробити систему накопичування і передачі слідчому інформації для її реалізації процесуальним шляхом, що дозволить відповідно до вимог КПК України вчасно і ефективно почати розслідування.

Матеріали такої перевірки злочинної діяльності угруповань повинні передаватися частинами чи в цілому слідчим підрозділам у звичайному порядку з дотриманням усіх необхідних заходів, визначених КПК України.

У процесі перевірки і з початком розслідування працівникам слідчих та оперативних підрозділів необхідно звертати увагу на конкретні ознаки прояву організованої злочинності, а саме:

- складний спосіб здійснення злочинних акцій і забезпечення безпеки для конкретних учасників їх вчинення за участі в них декількох виконавців з чітким розподілом рольових функцій;
- характер спрямованості злочинних акцій, пов'язаних з одержанням великих грошових сум чи значних матеріальних цінностей;
- ретельно продуманий (невипадковий) вибір об'єктів злочинного посягання;

¹¹⁴ Про оперативно-розшукову діяльність: закон України № 3341-XII від 30.06.1993. URL : <https://zakon.cc/law/document/read/2135-12>

- специфічне поводження затриманих підозрюваних осіб (наприклад, відмовлення від дачі показань, які супроводжується погрозами на адресу слідчого і т.ін.);

- часта відсутність свідків чи їх повна «непоінформованість», нещирість потерпілих і свідків;

- швидке спрацьовування захисних засобів, характерних саме для злочинних угруповань, групи безпеки, «своїх» адвокатів (спроби підкупу або погроз слідчому і його близьким, тиск на слідчого з боку «впливових» осіб і ін.).

Цей перелік не є вичерпним. Але далеко не всі навіть перераховані ознаки можуть бути встановлені.

У цьому зв'язку інтерес представляють обставини, що підлягають встановленню у кримінальних провадженнях про кримінальні правопорушення, вчинені злочинними угрупованнями, серед яких можна виділити наступні:

1. Обставини, що характеризують злочинне угруповання.

2. Обставини, що характеризують напрями організованої злочинності (сфери і напрями злочинної діяльності, конкретні факти проведення злочинних акцій (де, коли відкрито кримінальні провадження; якщо є засуджені, то хто і де відбуває покарання і т.ін.).

3. Обставини, що характеризують корумповані зв'язки угруповання (органи і рівні використання корумпованих зв'язків, механізм їх встановлення і застосування в організованій злочинності; місця зустрічей і контактів; форми взаємовигідних відносин і т.ін.).

Одним із важливих компонентів у структурі методики виявлення і розслідування діяльності злочинних угруповань є відкриття кримінального провадження. Приводами подібного роду, як правило, служать: заяви і листи громадян (потерпілих, свідків і ін.); повідомлення засобів масової інформації, у яких міститься інформація у відношенні конкретних службових осіб або діяльності окремих злочинних угруповань; дані контрольно-ревізійних та

податкових органів, а також громадських об'єднань, підприємств, тощо; дані, отримані в процесі оперативно-розшукової діяльності, а також у результаті проведення слідчих (розшукових) дій по вже відкритих або розслідуваних кримінальних провадженнях.

Використовуючи дані оперативно-довідкових і криміналістичних обліків, зведення про особистість свідків і співучасників злочинної діяльності, слідчим проводяться первісні слідчі (розшукові) дії, спрямовані на з'ясування достовірності отриманої інформації. При цьому з метою досягнення найкращого результату доцільним є застосування гласних і негласних способів такої перевірки.

При виявленні ознак діяльності злочинних угруповань на початку розслідування й у процесі досудового слідства, виникають різноманітні і дуже специфічні криміналістичні ситуації оперативно-розшукового і слідчого характеру.

При цьому під криміналістичною ситуацією можна розуміти сукупність умов і обставин, що характеризують сприятливий чи несприятливий характер розслідування на дослідчому, слідчому і постслідчому етапах, і відбиваючих інформаційний, тактичний, управлінський і організаційно-структурний стан розслідування.

Криміналістичним ситуаціям, що виникають при розслідуванні кримінальних правопорушень, вчинених в організованих формах співучасті, властиві ряд особливостей, а саме:

1) у зв'язку з наявністю в злочинних угруповань корумпованих зв'язків, у тому числі і у правоохоронних органах, досить часто інформація, яка містить результати слідчої та оперативно-розшукової діяльності, стає надбанням злочинного угруповання, яке є фігурантом розслідування. У силу цього з боку угруповання застосовуються заходи, спрямовані на забезпечення контролю і передбачування можливих «ходів» слідства. Звичайно, усіх нюансів конкретної слідчої ситуації у подібних випадках злочинці знати не можуть, але

деякою інформацією, що об'єктивно формує ситуацію, вони все-таки можуть володіти, по-своєму її інтерпретувати і використовувати у своїх інтересах;

2) у силу вищевказаного, а також того, що слідству протистоять спільники затриманих, розслідування носить проблемний характер, ускладнене значною кількістю фактів протидії з боку ще не ліквідованого злочинного угруповання;

3) в інформаційній основі таких ситуацій, особливо первісних, звичайно міститься більше оперативно-розшукових і в основному орієнтуючих даних ніж кримінально-процесуальних даних, що теж у деякій мірі визначає їх проблематичність.

Криміналістичні ситуації у провадженнях такого роду, на відміну від описаних у літературі слідчих ситуацій, можуть носити не тільки слідчий, але і дослідчий, і постслідчий характер.

Дослідчі ситуації, що виникають при розслідуванні кримінальних правопорушень, вчинених в організованих формах співучасті, у деяких випадках, особливо коли злочинне угруповання (або окремі співучасники такого угруповання) досить довгий час знаходяться під контролем чи в оперативній розробці правоохоронних органів, здобувають дуже значну роль і вплив на хід і результати слідства.

У свою чергу, постслідчі ситуації що виникають при розслідуванні кримінальних правопорушень, вчинених в організованих формах співучасті, характерні для випадків, по яких, незважаючи на зусилля слідства, вдається виявити чи засудити не всіх, а якусь частину учасників угруповання.

Своєчасна оцінка ситуації має важливе значення для правильної орієнтації слідства у сформованому положенні об'єктів, процесів і явищ до того чи іншого моменту, пов'язаного з необхідністю прийняття процесуальних і криміналістичних рішень і визначенням шляхів і засобів розслідування.

Серед слідчих ситуацій, притаманних розслідуванню кримінальних правопорушень, вчинених в організованих формах співучасті, можна виділити наступні:

I. Найбільш типовими для даної категорії проваджень є так звані «контрольовані» і «неконтрольовані» ситуації.

Контроль може здійснюватися як оперативно-розшуковими органами у період збору і накопичування розвідувальної оперативної інформації, так і процесуальними засобами у процесі розслідування.

До цієї групи ситуацій можна віднести ситуації, пов'язані з фактом виявлення корумпованих зв'язків угруповання із представниками правоохоронних органів, органів державної влади і управління.

Проаналізувавши матеріали практики, ці ситуації, на наш погляд, можна розподілити на наступні підситуації:

а) інформація про наявність корумпованих зв'язків надійшла у результаті проведення оперативно-розшукових заходів відносно окремих співучасників злочинних угруповань (контрольована ситуація).

У цій ситуації існує оперативна інформація як про спрямованість злочинної діяльності угруповання, його структуру, лідуюче ядро, активних учасників злочинних акцій, так і про характер використання корумпованих зв'язків з тими чи іншими представниками державних або управлінських структур.

При цьому важливого значення набуває організація проведення первісних слідчих (розшукових) дій, що мають свою специфіку і визначаються характером і напрямом діяльності тієї чи іншої кримінальної структури і інших ознак угруповання, а також рівнем встановлених корумпованих зв'язків. До таких дій можна віднести, як правило, обшук місць зберігання документів (з їх вилученням), у тому числі і зафіксованих комп'ютерною технікою (за участі відповідних фахівців), затримання і допити підозрюваних, допити свідків, призначення різного роду експертиз. Проведення первісних слідчих (розшукових) дій повинне бути цілеспрямованим, сприяти одержанню такої інформації, що стане надалі доказовою базою і забезпечить оперативність та результативність подальшого розслідування.

Зокрема слідчі органи повинні акцентувати увагу на невідкладному проведенні групових обшуків, як на місцях роботи підозрюваних, так і за місцем їх мешкання і реєстрації з метою виявлення даних, що свідчать про причетність зазначених осіб до вчинення кримінальних правопорушень в організованих формах співучасті. Предметом обшуку в таких випадках може бути і документація, що відноситься до діяльності тієї чи іншої структури, записи про розрахунки зі співучасниками, їх адреси, колективні фотографії, найменування різних філій і фірм, і інші дані, які свідчать про участь у протиправній діяльності.

До первісних слідчих (розшукових) дій можливо віднести допит осіб, підозрюваних у вчиненні кримінальних правопорушень в організованих формах співучасті. Теорія розслідування і практика свідчить про те, що первісні допити можуть дати у ряді випадків більш широкую інформацію: допитувані не підготовлені, не продумані аргументи, «не підключені» корумповані зв'язки у різних органах влади і управління, раптовість постановки окремих питань створює психологічну напругу, що сприяє одержанню правдивих показань. Саме тому такі допити повинні бути спрямовані на максимальну деталізацію всіх даних, про які інформують допитувані особи.

Отримана в результаті проведення зазначених слідчих (розшукових) дій інформація дасть можливість виявити нові джерела інформації, позначити коло осіб, які можуть зацікавити слідство.

Для з'ясування і встановлення даних у провадженні, а також досягнення цілей розслідування кримінальних правопорушень, вчинених в організованих формах співучасті, поряд з окремими слідчими і організаційними діями необхідне застосування криміналістичних операцій – відповідних комплексів зазначених дій і заходів.

Розділяючи думку Г.А. Матусовського і В.Ю. Шепітько, можна зробити висновок про існування наступної системи криміналістичних комплексів дій слідчого:

- тактико-криміналістична комбінація (тактична комбінація) прийомів проведення визначеної слідчої дії;
- тактико-криміналістична операція (тактична операція) рішення слідчих задач у межах етапу (окремого його періоду, епізодів) розслідування;
- методико-криміналістична операція рішення загальних, основних, головних (стратегічних) завдань розслідування ¹¹⁵.

Такий підхід особливо важливий для методики розслідування кримінальних правопорушень, вчинених в організованих формах співучасті, особливо що стосується злочинної діяльності угруповань третього та четвертого рівнів.

По ходу розслідування таких кримінальних правопорушень, на наш погляд, доцільним можливо вважати проведення криміналістичних операцій, спрямованих на: припинення і попередження злочинних акцій, що розпочалися і готуються; затримання злочинців «на гарячому»; викриття злочинців; виявлення і аналіз документів, які відбивають рух коштів і матеріальних цінностей, що стали предметом посягання, або інших, зв'язаних з цим джерел інформації; виявлення осіб, не тільки безпосередньо пов'язаних із незаконною господарсько-фінансовою діяльністю, але і причетних до організованої злочинної діяльності; розшук майна і цінностей; встановлення зв'язків злочинців, у тому числі корумпованих; забезпечення захисту потерпілих і свідків (відповідно до Закону України «Про забезпечення безпеки осіб, що беруть участь у кримінальному судочинстві» від 23 грудня 1993 р.¹¹⁶) і ін.

Кожна з застосованих операцій повинна бути ретельно спланована разом із працівниками оперативних підрозділів. У плані визначається сприятливий

¹¹⁵ Матусовский Г.А. Экономические преступления: криминалистический анализ. Харьков: Консум, 1999. с. 149-156 (480с.); Шепитько В.Ю. Тактика расследования преступлений, совершаемых организованными преступными группами и преступными организациями. Харьков: Национальная юридическая академия им. Яр. Мудрого, 2000. с.56-63 (88 с.)

¹¹⁶ Про забезпечення безпеки осіб, що беруть участь у кримінальному судочинстві

час і місце її проведення, число виконавців, розподіл ролей, характер використаних технічних засобів і методів, порядок фіксації результатів.

Криміналістичні операції при розслідуванні кримінальних правопорушень, вчинених в організованих формах співучасті, можуть проводитися і після закінчення досудового розслідування, у ході судового слідства (наприклад, забезпечення безпеки участі свідків і потерпілих), а також характерні для постслідчих ситуацій, розглянутих раніше.

Без відповідних матеріальних джерел доказів ефективно розслідування кримінальних правопорушень, вчинених в організованих формах співучасті, неможливе. Тому широко повинні використовуватися аудіо-, фото- і відеозапис, засоби електронного прослуховування і спостереження, а також інші засоби спеціальної техніки, які використовуються в процесі оперативно-розшукової роботи.

Для успіху розслідування кримінальних правопорушень, вчинених в організованих формах співучасті, необхідно як можна ширше використовувати дані інформаційно-довідкових обліків, існуючих автоматизованих інформаційно-пошукових систем і вже накопичений в окремих слідчо-оперативних підрозділах масив комп'ютерної інформації про осіб і організації, підозрюваних у причетності до злочинної діяльності окремих угруповань; про вчиненні, розслідуванні кримінальні правопорушення та кримінальні правопорушення, що знаходяться у стадії розслідування.

б) інформація про наявність у злочинних угруповань корумпованих зв'язків надійшла у результаті розслідування конкретного факту прояву корупції (наприклад, одержання неправомірної вигоди та ін.) (контрольована ситуація).

У цій ситуації існує достатня інформація про причетних до кримінальних правопорушень, вчинених в організованих формах співучасті, представників правоохоронних органів, органів державної влади і управління, особливостях їхніх корумпованих зв'язків із злочинним угрупованням. Однак, відсутня

інформація (або існує часткова) про саме угруповання і спрямованість злочинної діяльності.

При таких ситуації необхідне застосування комплексу слідчих (розшукових) дій, спрямованих на закріплення доказів щодо прояву корупції (а саме: допит підозрюваного, свідків, потерпілих, обшук з подальшим оглядом і вилученням документації (або предмету одержання неправомірної вигоди), обшук за місцем проживання і роботи і т.ін., а також проведення ряду негласних слідчих (розшукових) дій щодо виявлення і документування організованої злочинної діяльності угруповань.

в) інформація про корумповані зв'язки відсутня, хоча виявлені ознаки організованої злочинної діяльності угруповання свідчать про їх наявність (неконтрольована ситуація).

У цій ситуації існує лише розрізнена оперативна (орієнтуюча) інформація, що свідчить про діяльність конкретного угруповання.

У цих випадках, дії в основному слідчих та працівників оперативних підрозділів повинні бути спрямовані на вивчення організованої злочинної діяльності, встановлення фактів підготовки і здійснення окремих злочинних акцій з метою виявлення і документування можливих корумпованих зв'язків із представниками державних і управлінських структур.

II. Ситуації стратегічного і ситуації тактичного характеру.

Ситуації стратегічного характеру вбирають в себе незалежні від слідства позитивні чи негативні фактори, які полегшують чи заважають повному виявленню кримінальних правопорушень, вчинених в організованих формах співучасті. Найчастіше такі фактори пов'язані із впливом на хід розслідування політичних, міжнародних, правових, національних і інших обставин аналогічного рівня, а також представників корумпованих зв'язків у вищих ешелонах органів державної влади і управління. Такі фактори в окремих випадках роблять слідчого залежним від політичної і міжнаціональної боротьби, недосконалого кримінально-правового і кримінально-

процесуального законодавства та інших дуже складних процесів, які відбуваються у нашому суспільстві.

Ситуації тактичного характеру можуть ускладнити чи полегшити досягнення якихось важливих проміжних задач розслідування і значним чином вплинути на вирішення стратегічних задач.

III. Залежно від відносин між учасниками процесу виділяються конфліктні і безконфліктні ситуації.

Серед конфліктних ситуацій варто виділити ситуації тактичного ризику, тобто ситуації, що загрожують провалом задумів слідчого і припускають негативний результат дій.

Тактика розслідування кримінальних правопорушень, вчинених в організованих формах співучасті, здійснюється в ситуації ризику, що обумовлено недостатністю і суперечливістю інформації, складністю одержання нових даних, відсутністю повних зведень про злочинну діяльність, серйозною протидією розслідуванню. Для того, щоб нейтралізувати можливість настання негативних наслідків ризику, на наш погляд, необхідно: проведення аналізу вихідної інформації, інформації, що надходить, яка супроводжується її постійною переоцінкою; визначення комплексу заходів для виправлення помилок і недопущення їх у майбутньому.

IV. Ісі криміналістичні ситуації даної категорії проваджень можна розділити на дослідчі, слідчі і постслідчі.

У свою чергу слідчі ситуації можна розділити на ситуації, що відносяться до початкового, наступного і заключного етапів розслідування.

На початковому етапі розслідування слідчі ситуації залежать від наступних факторів:

а) чи перебувало злочинне угруповання (або особа, яка є підозрюваною у вчиненні службових кримінальних правопорушень) якийсь час під оперативним контролем правоохоронних органів, або про його існування стало відомо лише у результаті виявлення факту вчиненого кримінальних правопорушень;

б) при відкритті кримінального провадження затримані головні учасники невідомого раніше злочинного угруповання (інформація про наявність корумпованих зв'язків відсутня);

в) ознаки організованої злочинної діяльності виявлені наприкінці цього етапу.

На наступному і заключному етапах розслідування слідчі ситуації повинні визначатися такими факторами:

а) характером зібраного до цього моменту фактичного матеріалу про обсяг і напрями злочинної діяльності угруповання;

б) наявністю повідомлень про те, які ланки злочинного угруповання чи конкретні особи є найбільш вразливими елементами її системи;

в) наявністю реальних умов, забезпечених зібраними оперативно-розшуковими і слідчими даними, необхідних для ліквідації керівного ядра угруповання і осіб, з якими встановлені корумповані зв'язки з метою повного знищення угруповання.

Результатом визначення і оцінки криміналістичної ситуації розслідування досліджуваної категорії кримінальних правопорушень, є прийняття слідчим рішень і здійснення організаційно-правових, інформаційно-пізнавальних дій, спрямованих на нейтралізацію створеної ситуації і її розвиток у необхідному, вигідному для слідства напрямку.

Окремо слід зупинитися на ситуаціях початку розслідування фактів легалізації доходів, одержаних від злочинної діяльності. На даний момент використовуються три ситуації початку розслідування зазначених кримінальних правопорушень:

- за першою ситуацією в ході попередньої перевірки виявляються кримінальні правопорушення проти економіки;

- за другою ситуацією під час розслідування одного кримінального правопорушення (на будь-якій його стадії) виявляється факт вчинення іншого;

- на стадії первісних слідчих (розшукових) дій;

- на стадії пред'явлення повідомлення про підозру;

- на стадії завершення розслідування.

- за третьою ситуацією спочатку виявляється факт вчинення ухилення від сплати податків та інших платежів або легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом, при розслідуванні якого приймаються заходи для виявлення обставин, що йому передували.

Також виділяють слідчі ситуації залежно від обсягу наявної у розпорядженні слідчого інформації щодо суб'єкта легалізації:

1). Ситуації залежно від відношення суб'єкта легалізації до предикатного злочину:

- легалізацію доходів злочинного походження здійснює особа, яка вчинила предикатний злочин;
- легалізацію доходів злочинного походження здійснює особа, яка була співучасником предикатного злочину;
- легалізація здійснюється із злочинними доходами, одержаними іншими особами.

2). Ситуації залежно від обсягу інформації щодо самої особи суб'єкта легалізації:

- особа, яка здійснила легалізацію відома;
- особа, яка здійснила легалізацію невідома;
- особа, яка здійснила легалізацію невідома, але є ознаки, що вказують на коло осіб, які можуть бути причетні до легалізації.

3). Ситуації залежно від ролі особи в механізмі легалізації:

- у механізмі легалізації використовується підприємство, де суб'єкт легалізації є службовою особою (директор, головний бухгалтер);
- у механізмі легалізації використовується фіктивне підприємство або підставна фізична особа;
- у механізмі легалізації використовуються особи, для яких легалізація є професійним видом діяльності (адвокати, брокери, бухгалтери).

4). Ситуації залежно від обізнаності суб'єкта легалізації:

- суб'єкт легалізації має фахові знання та навички у галузі економіки та менеджменту;

- суб'єкт легалізації використовує як консультанта (співучасника) особу, обізнану в галузі економіки та менеджменту.

Відокремлення грошових коштів або іншого майна від злочинних джерел і надання їм видимості законного походження з криміналістичної точки зору може розглядатися як ознака завершеності механізму легалізації. З цієї причини доцільно виділяти такі слідчі ситуації залежно від ступеня завершеності легалізації:

- легалізація має завершену форму;
- легалізацію виявлено на одному з етапів її реалізації.

Характерною ознакою вже завершеної форми легалізації є занадто складний, заплутаний, а в деяких випадках навіть не доступний перевірці механізм утворення кримінальних коштів, що легалізуються. Цій ситуації притаманні такі сліди приховування легалізації, як відсутність первинних документів, наприклад, тих, що підтверджують укладання того чи іншого правочину, або, навпаки, наявність підроблених документів чи заплутаного характеру ведення бухгалтерського обліку.

Якщо ж легалізацію виявлено на одному з етапів її реалізації, то характерним для неї є наявність значно меншої кількості ознак щодо її приховування, що дозволяє документально підтвердити механізм легалізації, встановити джерела походження кримінальних доходів, висунути версії щодо способу та суб'єкта легалізації.

Для організації розслідування легалізації доходів, отриманих від протиправної діяльності особливого значення набуває інформація щодо способу приготування, вчинення та приховування злочину. При цьому треба враховувати те, що можливість розпізнавання застосування того чи іншого способу легалізації залежить насамперед від ступеня його складності. У зв'язку з цим виділяють такі слідчі ситуації залежно від ступеня складності способу легалізації:

- легалізацію здійснено із використанням простого способу;
- легалізацію здійснено із використанням ускладненого способу.

Узагальнення досвіду розслідування кримінальних правопорушень, вчинених в організованих формах співучасті, у тому числі проти економіки, дозволяє запропонувати ряд загальних методичних вимог до розслідування кримінальних правопорушень даної категорії:

1) У процесі слідства необхідно якнайшвидше виявити злочинну спрямованість угруповання, діяльність якого розслідується, і можливість використання при її здійсненні корумпованих зв'язків.

Дана вимога зобов'язує слідчого мати на увазі наступне:

- встановлення ознак вчинення кримінального правопорушення, що розслідується, саме злочинним угрупованням дозволяє висунути обґрунтовану версію про те, що дане кримінальне правопорушення злочин для нього не є єдиним;

- якщо не з'ясовано, відношення даного кримінального правопорушення до кола кримінальних правопорушень, вчинених в організованих формах співучасті, доцільно застосовувати при розслідуванні традиційні методики розслідування даного виду кримінального правопорушення. При виявленні ознак, які свідчать про те, що кримінальне правопорушення, вчинено в організованих формах співучасті, звичайно застосовувана методика повинна бути істотно скоректована негайним створенням слідчо-оперативної групи, налагодженням необхідної системи взаємодії з оперативно-розшуковими органами і іншими негайними заходами;

- при виявленні однохарактерних чи різнохарактерних кримінальних правопорушень, вчинених одним злочинним угрупованням, необхідно за можливості організувати розслідування так, щоб дії оперативних і слідчих працівників були спрямовані на виявлення всіх кримінальних правопорушень, вчинених угрупованням, а також обставин, які свідчать про можливе використання ним корумпованих зв'язків.

2) *Методика розслідування кримінальних правопорушень, вчинених в організованих формах співучасті, у тому числі проти економіки, повинна містити в собі систему слідчих і оперативно-розшукових заходів, які забезпечують у процесі розслідування протидію правоохоронних органів протиправним діям представників злочинних угруповань.*

3) *При використанні слідчим методики розслідування він повинен враховувати типові ті чи інші конкретні слідчі ситуації.*

4) *При плануванні розслідування кримінальних правопорушень, вже вчинених злочинним угрупованням і попередження можливих нових злочинних діянь варто враховувати, поряд з відносною стабільністю зони злочинної діяльності і тимчасових факторів, територіальну розкиданість і тимчасову циклічність діяльності окремих злочинних угруповань, а також використання ними корумпованих зв'язків.*

У той же час необхідно враховувати, що в залежності від наявної обстановки, злочинна діяльність угруповань може на якийсь час припинятися, переміщатися до інших регіонів (включаючи окремі держави ближнього і дальнього зарубіжжя), знову відновлятися і навіть змінюватися за своєю цілеспрямованістю.

5) *Розслідування досліджуваної категорії кримінальних правопорушень, не може бути успішним без чітко налагодженого механізму взаємодії, як слідчих і оперативно-розшукових органів, так і інших підрозділів правоохоронних органів і органів державної влади і управління.*

Саме такий шлях розслідування дозволить не тільки створити чітку систему дій всіх учасників розслідування і залучення до розслідування необхідних фахівців, але і найбільш раціонально розподілити між ними організаційні, тактико-методичні, пошукові і інші функції.

4. Тактика проведення окремих слідчих (розшукових) дій при розслідуванні кримінальних правопорушень, вчинених в організованих формах співучасті, а також спрямованих проти економіки

При розслідуванні кримінальних правопорушень, вчинених в організованих формах співучасті, а також спрямованих проти економіки, застосовуються як гласні, так і негласні слідчі (розшукові) дії відповідно до КПК України.

Загальні тактичні прийоми проведення слідчих (розшукових) дій, таких як: допит, одночасний допит двох і більше осіб, пред'явлення для впізнання, обшук, огляд, слідчий експеримент, призначення експертиз, а також негласних слідчих (розшукових) дій доволі докладно досліджено у криміналістичній літературі.

Однак, тактичні прийоми проведення зазначених слідчих (розшукових) дій мають характерну специфіку.

Так, особливе місце серед слідчих (розшукових) дій займає **допит**, який по-перше, є найпоширенішою слідчою (розшуковою) дією, без проведення якого не обходиться жодне розслідування, по-друге, саме означена слідча (розшукова) дія є джерелом інформації, що дозволяє слідчому найбільш повно уявити подію кримінального правопорушення, усі його складові елементи, включаючи й такі важко встановлювані, як мотив, мета й причини здійснення злочинної діяльності.

Слід зазначити, що допит проводиться відповідно положень ст. 224 КПК України та є одним із самих складних слідчих (розшукових) дій; його провадження вимагає високої загальної й професійної культури, глибокого знання людей, їхньої психології, майстерного володіння тактико-криміналістичними прийомами допиту.

При розслідуванні кримінальних правопорушень, вчинених в організованих формах співучасті, слідчому протистоять, як правило, особи, які не бажають говорити правду або взагалі свідчити.

У провадженнях про кримінальні правопорушення, вчинені в організованих формах співучасті, а також спрямовані проти економіки, особливості предмета допиту полягають саме у встановленні тих даних, які належать до групового суб'єкта кримінального правопорушення, групових дій і

дозволяють не лише констатувати факт вчинення протиправного діяння групою, але і отримати про неї максимально повне уявлення, індивідуалізувати роль і провину кожного з учасників.

При вирішенні питання, кого першого допитувати – організатора (лідера) або членів групи, необхідно орієнтуватися насамперед на тих співучасників, які швидше дадуть більше правдиві свідчення про дії інших осіб або злочинної групи в цілому. Найбільш схильні до правдивих свідчень особи, які відігравали в групі другорядну роль або були залучені в злочинну діяльність; для яких членство в групі, норми групового життя й моралі являють меншу цінність, а також особи, незадоволені ставленням до них із боку інших членів групи; ті, хто виявився скривдженим при розподілі матеріальних цінностей, що добуваються злочинним шляхом, що перебувають в опозиції до організатора групи. Нерідко в таких осіб з'являється ненависть, ворожість до тих, хто під різними приводами втяг їх у злочинну групу. Із психологічної точки зору, слідчий вправі використовувати подібний психічний стан допитуваних.

Значну роль у розслідуванні кримінальних правопорушень, вчинених в організованих формах співучасті, а також спрямованих проти економіки, виявленні організатора, установленні співучасників, конкретизації ролі кожного з них у кримінальному правопорушенні відіграє допит підозрюваних.

Специфіка допиту підозрюваних складається в особливостях відносин і взаємодій між людьми, що направляються в першу чергу схованими планами й приховуваними тактичними міркуваннями. Уся діяльність двох учасників допиту підлегла стратегії далекої боротьби. Це боротьба за вигідні позиції й конкретні, найбільш прийнятні для кожної зі сторін результати.

Тут виступають особи з протилежними інтересами, але однаковими намірами: знати якнайбільше про іншу сторону й повідомляти якнайменше про себе. Тому тактика допиту цієї категорії осіб повинна визначатися залежно від:

- а) характеру злочинної діяльності групи: насильницькі, корисливо-

насильницькі кримінальні правопорушення (розбій, грабіж), ненасильницькі майнові злочини (крадіжки, шахрайство й ін.), злочину в галузі економіки;

б) становище й ролі учасника злочинної групи;

в) минулої "дозлочинної" діяльності учасника злочинної групи, професії, освіти, сімейний стану, від наявності в минулому судимості, знайомства з методами розкриття й розслідування кримінальних правопорушень,

Так при допиті організаторів (лідерів) злочинних угруповань варто прагнути встановити таке:

- як і в кого виник задум організації злочинного угруповання, за яких обставин, що було спонукальним мотивом до цього, у якій послідовності реалізовувався задум;

- яка злочинна діяльність передбачалася, яка в дійсності здійснювалася; епізоди злочинної діяльності, їхні конкретні учасники, чи брав особисту участь у вчиненні злочинних акцій сам організатор (лідер);

- яким способом (способами) вчинялися кримінальні правопорушення, як був обраний або розроблений спосіб, з якого джерела було отримано інформацію про нього, у кого із членів спільноти був досвід застосування цього способу; те ж відносно способів приховання злочинної діяльності;

- структура злочинного угруповання, заходи конспірації, засоби й прийоми зв'язку;

- матеріально-технічне оснащення, озброєння, транспортні засоби;

- способи залучення нових членів у злочинне угруповання, зв'язки з корумпованими елементами в державних і інших структурах, склад групи прикриття, її діяльність, канали одержання розвідувальної й іншої інформації ("наведення");

- група (блок) захисту, її склад, дії;

- виконавці, їхня всебічна характеристика, факти ексцесу виконавця й реагування на них; особи, які порвали зі злочинним угрупованням, їхня характеристика, реагування інших на "відступництво";

- майно, гроші й цінності, набуті злочинним шляхом, розподіл між

членами злочинного угруповання, частка організатора, наявність спільного майна, грошей ("общак"), їх призначення, витрата, поінформованість членів угруповання про злочинні "доходи";

- особисті взаємини в злочинному угрупованні, конфлікти, способи їх вирішення, система покарань; наявність конкуруючого лідера, його взаємини з організатором.

При допиті безпосередніх виконавців, крім відомостей про організатора (лідера) доцільно з'ясовувати:

- у вчиненні яких конкретно кримінальних правопорушень допитуваний брав особисту участь, у чому вона полягала;

- хто був ініціатором кримінального правопорушення, хто їх планував, чи були допущені відступи від початкового плану;

- які заходи намічалися для приховання кримінального правопорушення, як пропонувалося поводитися у випадку провалу або невдачі з інших причин; яка легенда при затриманні на місці кримінального правопорушення;

- місця збуту викраденого майна, наявність конспіративних квартир для тозі, щоб "залягти на дно"; яка частка майна або цінностей, отриманих у результаті вчиненого кримінального правопорушення; чи має доступ і на яких підставах до "общаку";

- взаємини зі співучасниками;

- як був залучений у злочинну діяльність угруповання, причини.

Зрозуміло, це зразковий перелік обставин, які варто з'ясовувати при допиті. Кожне із цих питань може стати і предметом одночасного допиту двох чи більше вже допитаних осіб (ч.9 ст.224 КПК України).

Тому при їх допиті підозрюваних необхідно враховувати ряд таких особливостей: стан пригніченості, психічної депресії, викликаний страхом перед покаранням; велику зацікавленість в закінченні провадження, перевага захисної домінанти, активно-оборонну позицію; відсутність у ряді випадків наміру до добровільного визнання, переконаність, що правдиві свідчення можуть заподіяти тільки шкоду; недовіра до осіб, які провадять слідство;

негативне ставлення до свідків обвинувачення; підвищену психічну напруженість, афективний стан у критичних моментах розслідування; підвищений самоконтроль, загострена увага до найбільше "небезпечних" обставин.

Слідчий повинен завжди пам'ятати, що підозрювані, як правило, краще ніж будь-хто знають обставини підготовки, вчинення й приховання кримінального правопорушення, його мотиви й мету. Докази, що містяться в їхніх свідченнях можуть виявитися незамінними, і тоді їхня відсутність позначиться на повноті розслідування. Крім того, одержання повних і правдивих свідчень істотно прискорить розслідування, тому що з них слідчий довідається про існування інших джерел доказів, на розшук яких йому не буде потрібно витрачати сили й час. Усе це визначає завдання не тільки викрити підозрюваного у неправді, якщо він обрав такий спосіб протидії слідчому, але й перебороти відмову від давання свідчень.

Особливості тактики допиту співучасників злочинних угруповань як підозрюваних проявляються у специфіці формування психологічного й комунікативного контактів із допитуваними.

Відомі такі тактико-психологічні прийоми встановлення психологічного контакту з підозрюваними (обвинуваченими):

Звертання до логіки мислення допитуваного. Виражається цей прийом у тому, що слідчий аналізує разом із підслідним докази, що викривають його в учиненні кримінального правопорушення, переконуючи тим самим у необхідності дати правдиві свідчення.

Переконання допитуваного у доцільності відмови від заперечування й давання достовірних свідчень. У випадку, якщо підозрюваний відмовляється від давання свідчень у цілому або по окремих епізодах, слідчий роз'ясняє допитуваному, що це його право. Однак дати слідству свідчення – в інтересах підслідного, оскільки ніхто краще, ніж він, не має відомості про всі обставини кримінального правопорушення, у тому числі й такі, що пом'якшують його відповідальність.

Стимулювання позитивних властивостей особистості допитуваного. У цьому випадку слідчий звертається до виявлених позитивних якостей особистості й заслуг підслідного (його минулих успіхів, любові до близьких, самовідданих учинків тощо), а також до його почуттів (сорому, гордості, каяття тощо) з метою формування в нього правильної позиції на слідстві.

Вплив на допитуваного позитивними якостями особистості слідчого (об'єктивністю, принциповістю, справедливістю, увічливістю й ін.), спонукаючи його до відповідної поведінки. Особи, які не дали на допиті правдивих свідчень, пов'язують це значною мірою з негативною поведінкою слідчого (брутальність, а не об'єктивність, прояв надмірної зацікавленості у визнанні провини, байдужність до долі підозрюваного, підвищений інтерес до минулих подій, негативні якості характеру).

Велике значення в допиті підозрюваного (обвинуваченого), спрямованого на виявлення організатора злочинного угруповання, має метод непрямих запитань. Він полягає в тому, що істотні для розслідування запитання маскуються серед зовні "безпечних", ніби далеких від події, що цікавить слідчого.

При цьому аналізується поінформованість підозрюваного про організатора (лідера), учасників кримінального правопорушення, про час, місце й способи його вчинення, знаряддя, що застосовувалися, й інші обставини.

Передбачаючи можливість протидії підозрюваного (обвинуваченого) слідчий повинен подумки актуалізувати можливу систему прийомів правомірного психічного впливу, ретельно обміркувати систему додаткових, уточнюючих, нагадуючих і контрольних запитань щодо всіх наявних доказів. Постановка цих запитань може переслідувати такі цілі: одержання пояснень по наявних доказах, по доводах, висунутих на свій захист; одержання нових відомостей про факти, що мають значення для справи; усунення протиріч у наявних доказах; перевірка правдивості свідчень; одержання й нагромадження суперечливих відповідей для викриття хибності свідчень.

У тих випадках, коли допитуваний починає коливатися у виборі лінії поведінки, доцільно використовувати прийом нагромадження позитивних відповідей. При цьому йому ставляться лише такі запитання, на які можна одержати позитивні відповіді. Сформований стереотип взаємодії може полегшити надалі одержання відповідей на запитання.

Отже, основними завданнями при допиті, спрямованому на виявлення організатора (лідера) злочинного угруповання, є:

- заповнення прогалин вільної розповіді, уточнення непевних висловлень, з'ясування протиріч;
- надання допомоги допитуваному з метою більше повного відтворення ним окремих епізодів кримінального правопорушення, усунення протиріч;
- одержання контрольних даних для оцінки й перевірки свідчень;
- діагностика причин умовчання допитуваним окремих обставин кримінального правопорушення; психічне сприяння в подоланні "бар'єрів умовчання", нейтралізація мотивів умовчання;
- надання правомірного психологічного впливу на допитувану особу з метою одержання правдивих свідчень;
- діагностика й викриття неправдивих свідчень.

Найбільше складним для викриття є заздалегідь підготовлене хибне алібі, до якого найчастіше вдаються досвідчені злочинці, які є організаторами (лідерами) злочинних угруповань. Нерідко вони посилаються на вигадані події, однак частіше говорять про події, що дійсно мають місце, але з перестановкою окремих елементів події в часі або просторі. Перевіряється алібі за допомогою провадження різних слідчих (розшукових) дій і тактичних операцій (комбінацій). Водночас істотна роль у викритті хибного алібі належить допиту.

Із цією метою доцільно застосовувати такі тактичні прийоми:

1. Деталізація свідчень співучасників по обставинах, пов'язаних із заявленим алібі.
2. Негайний виклик на допит осіб, на яких послався підслідний, що заявив

алібі; при виникненні протиріч у свідченнях можна відразу ж удатися до провадження допиту двох або кількох осіб («очної ставки»).

3. Пропозиція допитуваному, який заявив про алібі, дати докладні свідчення як про день, коли відбулася подія кримінального правопорушення, так і про дні, що передували або пішли за ним. Якщо алібі хибне, найчастіше свідчення про дні, не пов'язані з такою значною подією, як кримінальне правопорушення, виявляються менш докладними й визначеними. Пояснення цієї закономірності допитуваному може спричинити його відмову від неправди.

4. Проведення серії повторних допитів особи, яка заявила хибне алібі, із тих же обставин. При цьому доцільно змінювати послідовність з'ясування обставин, що може викликати протиріччя в свідченнях особи, яка повідомляє неправду, і призвести до повідомлення правдивих свідчень.

У випадку відмови підозрюваного від давання свідчень (психологічно це найбільш складна ситуація допиту) слідчий повинен роз'яснити, що тим самим допитуваний втрачає можливості самозахисту, а внаслідок – можливості з'ясувати пом'якшуючі його відповідальність обставини. Позиція заперечування підозрюваного (обвинуваченого) не повинна переростати в міжособистісний конфлікт. Володіючи ефективною тактикою розслідування, використовуючи наявні докази, прийоми правомірного психічного впливу, слідчий повинен прагнути викривати винного, а не конфліктувати з ним.

Тактичними прийомами подолання відмови є: переконання підозрюваного в неправильності зайнятої ним позиції; повідомлення про те, що співучасники підозрюваного дають свідчення, у тому числі такі, які його викривають; використання протиріч між інтересами співучасників.

При допиті підозрюваних з метою виявлення організатора злочинної групи, крім відзначених, обов'язково використовувати й такі специфічні прийоми, спрямовані на дезорганізацію рефлексивних зв'язків між учасниками злочинних угруповань.

1. Обрання щодо членів злочинного угруповання, які брали участь у

вчиненні кримінальних правопорушень, різних запобіжних заходів.

2. Прийом компрометації організатора (лідера) в очах інших членів злочинної групи, заснований на повідомленні фактів, які можуть бути негативно оцінені іншими. Використовуючи отримані відомості, слідчий повинен прагнути довести провину організатора (лідера), щоб одержати й від нього правдиві свідчення про всю злочинну діяльність угруповання. Одержання правдивих свідчень від рядових виконавців про організатора (лідера) угруповання було б більше реальним, якби їм це було "вигідно". Тому виникає необхідність у приведенні кримінального законодавства до загальноєвропейського стандарту, при якому до підозрюваного, який викрив організатора злочинної групи, застосовується "надзвичайне" пом'якшення покарання.

3. Оголошення свідчень одного підозрюваного іншим. При проведенні допитів необхідно враховувати характер взаємин між учасниками групи, їхні нерідко незбіжні інтереси, конфлікти. Протиріччя в свідченнях таких осіб, різний обсяг відомостей, повідомлених ними із приводу тих же обставин порушують погодженість їхніх позицій, породжують взаємну недовіру й прагнення вигородити себе або зменшити свою роль за рахунок інших. У подібних ситуаціях потрібно розбудити в допитуваного переживання із приводу можливості "спізнитися" зі щирими визнаннями.

4. Використання особливостей особистісних якостей членів злочинного угруповання. Цей тактичний прийом повинен бути законним, морально припустимим і володіти властивостями виборчого впливу: впливати лише на позицію особи, яка володіє шуканою слідчим інформацією, та бути нейтральним щодо інших осіб, що виключають можливість самообмови або обмови.

Значні труднощі можуть виникнути при допиті організатора злочинного угруповання, який має досвід поведінки на допитах, володіє певною мірою тактикою протидії слідчому. Аморальність таких осіб, ураженість соціально-позитивних зв'язків, прихильність до субкультури злочинного світу,

завищений рівень домагань, зухвалість, агресивність – усе це вимагає особливої тактики взаємодії.

Звичайно особи, які є організаторами (лідерами) злочинних груп, ретельно продумують свої неправдиві свідчення, хибні алібі, готовлять лжесвідків, знищують докази, прагнуть опорочити діяльність слідчого, справляють на нього тиск. При допиті організатора злочинної групи рекомендується використовувати такі тактичні прийоми, як: а) "допущення легенди"; б) базована на рефлексії перевірка слідчим можливих хибних пояснень із метою їх спростування; в) пред'явлення доказів у їх наростаючому значенні; г) формування в допитуваного переконання про наявність у слідчого доказів, що викривають його в неправді; д) створення в допитуваного перебільшеного уявлення про обсяг і значення доказів і ін.

Предмет *допиту потерпілих* розрізняється залежно від того, стали вони жертвою очевидного або неочевидного посягання.

У випадку очевидного для потерпілого злочинного посягання при допиті з метою виявлення організатора варто з'ясовувати:

- хто керував діями співучасників;
- кількість осіб, які брали участь у вчиненні групового кримінального правопорушення, зовнішні ознаки злочинців;
- конкретні дії кожного з них, особливості поведінки;
- як вони називали один одного, чи використовували «клички»;
- хто й чим був озброєний;
- як нападники покинули місце події, чи не подавав команду хто-небудь із тих, хто спостерігав за вчиненням злочинного діяння.

Істотними обставинами, що підлягають першочерговому виявленню при допиті потерпілого, який став жертвою неочевидного посягання, є умови, що передують кримінальному правопорушенню, а також наслідки кримінального правопорушення.

Допитуючи потерпілого, слідчий у першу чергу повинен виявляти умови, за яких той сприймав подію кримінального правопорушення, його наслідки,

факти, що характеризують психічний стан у момент посягання й після нього. Найменша неуважність, підозрілість слідчого гостро переживається потерпілим, підсилює його емоційно негативний стан. Завдання слідчого – максимально заспокоїти потерпілого, завірити його в тому, що кримінальне правопорушення буде ретельно, об'єктивно й повно розслідувано.

При оцінці результатів допиту потерпілих слід мати на увазі можливість давання ними неправдивих свідчень із помсти, образи, жадібності, співчуття до підозрюваного, страху перед ним або його співниками, що особливо часто трапляється, коли з усіх учасників злочинної групи затримано тільки одного. Іноді потерпілі говорять не про всі злочинні дії учасників групи, приховуючи такі з них, розголосу яких вони хочуть уникнути.

Поряд із свідченнями потерпілих, свідчення свідків є одним із факторів формування внутрішнього переконання слідчих. Свідки сприяють установленню обставин підготовки й учинення кримінальних правопорушень, виявленню осіб, які вчинили кримінальне правопорушення, їхньої провини, мотивів їхніх злочинних діянь, установленню даних, що характеризують особистість підозрюваних (а іноді й потерпілих), причин і умов, що сприяли вчиненню кримінального правопорушення. Свідки також можуть допомогти у виявленні інших очевидців події, у перевірці й уточненні зібраних у провадженні доказів.

Найбільше психологізованими моментами допиту свідків є: оцінка істинності їхніх свідчень, діагностика хибності свідчень, подолання лжесвідчення, тощо. При цьому не можуть допитуватися як свідки особи, які в силу своїх фізичних або психічних вад не здатні правильно сприймати обставини, що мають значення для кримінального провадження, і давати про них правильні свідчення. Свідчення свідків як такі формуються в процесі допиту. Свідок вичерпує з минулого те, що потрібно слідчому. Тут має значення й манера допиту, і особистісні якості слідчого, його комунікативні здібності. Коло свідків-очевидців по кримінальних провадженнях досліджуваної категорії залежить від характеру й обставин злочинного

посягання. Їхні свідчення будуть залежати від того, яку роль вони відігравали в події: активно протидіяли нападу, спостерігали його, але не втручалися в перебіг подій або не мали можливості втручатися. Зрозуміло, особливо важливі будуть свідчення тих свідків, які можуть назвати конкретних злочинців, повідомити дані про їхні зв'язки й інші викривальні відомості. У ході розслідування також може виникнути необхідність перебороти відмову від давання свідчень або викрити свідка в даванні неправдивих свідчень.

Обшук (ст. 234 КПК України) може служити засобом як встановлення групового характеру вчиненого кримінального правопорушення, так і отримання інформації про існування злочинного угруповання, його склад, цілі, розподіл ролей між учасниками, особу організатора і лідера, і тому подібне.

Проведення обшуку здійснюється відповідно з криміналістичними рекомендаціями і особливість цієї слідчої (розшукової) дії, полягає у зборі інформації саме про організацію злочинного угруповання або про керівництво ним. Як правило, про це свідчать письмові матеріали, складені особисто організатором (схеми, фотоальбоми, списки телефонних номерів, тексти договорів, інформація на електронних носіях, та ін.). Утримати в пам'яті усі дані про діяльність угруповання її організаторові досить складно, тому вони фіксуються на матеріальних об'єктах, знаходячись в тому або іншому ступені у зашифрованому вигляді. Виявити ці джерела і розшифрувати їх зміст - одне з найважливіших завдань, що стоять перед слідчим.

Слідча практика свідчить про те, що останнім часом керівники злочинних організацій, все частіше використовують комп'ютери для накопичування і аналізу інформації про свою діяльність.

Комп'ютери можуть знаходитися як в офісах організаторів (лідерів) злочинної діяльності, частенько замаскованих під «бізнесменів», так і в житлових приміщеннях. Одна з поширених, основних помилок слідчих бажання негайно і самотійно ознайомитися з наявною інформацією, що

нерідко сприяє втраті документів. Тому вважаємо, що виправданою є рекомендація при виявленні комп'ютера не намагатися самостійно знайти пароль, що захищає наявну інформацію, а вилучити і комп'ютер, і носії, щоб згодом запропонувати фахівцям «прочитати» відомості, що цікавлять досудове слідство.

Також обов'язковим слід вважати за подібною категорією проваджень застосування відеоапаратури задля фіксації усього процесу проведення обшуку.

Обшуки слід проводити по усіх відомих місцях постійного і тимчасового перебування підозрюваних, інших осіб, де можуть бути виявлені речові докази і документи, майно, придбане злочинним шляхом.

Залежно від характеру злочинної діяльності угруповання в ході обшуку можуть бути виявлені знаряддя злочину, предмети, вилучені з цивільного обігу, що зберегли на собі сліди здійснення злочинної діяльності; гроші і цінності, банківські документи, цінні папери, а також щоденникові записи, фотознімки, відеоплівки, записники, «тіньова бухгалтерія», а також інформацію, що міститься в комп'ютерах, телефонах та гаджетах.

У провадженнях даної категорії виникає необхідність у проведенні одночасних обшуків у декількох учасників угруповання. Окрім збору необхідної інформації про місця обшуку і самих обшукуваних, у цих випадках комплектується належна кількість слідчо-оперативних груп задля проведення обшуків, обумовлюються форми і засоби оперативного зв'язку між групами з метою своєчасного обміну значимою інформацією. Якщо передбачається затримання обшукуваних відразу ж після проведення обшуку, то заздалегідь слід передбачити, як здійснюватиметься це затримання, які заходи мають бути вжиті для попередження спілкування затриманих між собою, де вони будуть розміщені. Проведення одночасних обшуків у декількох осіб зазвичай є елементом тактичної операції, що містить (окрім обшуків) ще і затримання, допити, інші слідчі (розшукові) дії із застосуванням можливостей оперативно-розшукової діяльності.

У провадженнях про кримінальні правопорушення, вчинені злочинним угрупованням, слідчі експерименти (ст. 240 КПК України) проводяться для перевірки можливості вчинення певної дії, відтворення окремих деталей механізму події, уточнення процесу утворення слідів. Метою цих експериментів є перевірка можливості вчинення злочинної дії, що перевіряється, однією особою або за участі кількох причетних до події осіб. Експериментально може бути отримана передбачувана відповідь на запитання про кількість злочинців, що приймали участь у вчиненні кримінального правопорушення, що розслідується.

Серед різновидів слідчого експерименту для встановлення факту вчинення кримінального правопорушення злочинним угрупованням найбільш ефективними можуть бути:

експерименти зі встановлення можливості вчинення певної дії (можливість встановлення вчинення дії однією особою). Негативний результат експерименту прямо вказує на наявність злочинного угруповання;

експерименти зі встановлення окремих деталей способу злочинної події (з'ясовуються течія події і можливість саме такого протікання події за умови лише одної підозрюваної особи);

експерименти зі встановлення процесу утворення слідів події, виявлених у ході розслідування (встановлюється, чи могли утворитися досліджувані сліди в наслідок дії однієї людини або у результаті діяльності кількох осіб).

Найважливішою слідчою (розшуковою) дією при розслідуванні кримінальних правопорушень, вчинених в організованих формах співучасті, є пред'явлення для впізнання (ст.ст. 228, 229, 230, 231 КПК України). Найбільшою помилкою, яка здатна поставити слідчого в українській скрутній становище, непередбаченість до проведення такої слідчої (розшукової) дії. Той, що упізнає має бути заздалегідь допитаний про обставини, при яких він спостерігав особу або предмет, і про прикмети і особливості, за якими вони можуть бути впізнані. Такі дії мають бути проведені у повній відповідності до КПК. У провадженнях цієї категорії пред'явлення для впізнання доцільно

проводити по фотозображеннях, оскільки потерпілий або свідок — психологічно почувають себе впевненіше.

Окремо слід зосередити увагу на особливостях застосування та проведення негласних слідчих (розшукових) дій (відповідно до вимог глави 21 КПК України), таких як: зняття інформації з електронних комунікаційних мереж (ст. 263 КПК України); зняття інформації з електронних інформаційних систем (ст. 264 КПК України); обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи (ст. 267 КПК України); спостереження за особою, річчю або місцем (ст. 269 КПК України); контроль за вчиненням кримінального правопорушення у чотирьох формах: контрольована поставка, контрольована та оперативна закупка, спеціальний слідчий експеримент, імітування обстановки злочину (ст. 271 КПК України); виконання спеціального завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації (ст. 272 КПК України).

При цьому зняття інформації з електронних комунікаційних мереж (ст. 263 КПК України) є різновидом втручання у приватне спілкування, яке здійснюється за допомогою уповноважених підрозділів органів Національної поліції, Національного антикорупційного бюро України, Державного бюро розслідувань та органів безпеки, чітко визначених на підставі ухвали слідчого судді та полягає у проведенні спостереження, відбору та фіксації змісту інформації, яка передається особою та має значення для досудового розслідування, а також одержанні, перетворенні і фіксації різних видів сигналів, що передаються каналами зв'язку із застосуванням відповідних технічних засобів.

Зняття інформації з електронних інформаційних систем (ст. 264 КПК України) при цьому полягає у пошуку, виявленні і фіксації відомостей, що містяться в електронній інформаційній системі або її частин, доступу до електронної інформаційної системи або її частини, а також отриманні таких відомостей без відома її власника, володільця або утримувача.

Підтримуючи необхідність стратегічного моніторингу населення, все ж таки ЄСПЛ звертає увагу на необхідність достатнього нагляду за відбором Інтернет-носіїв для перехоплення та фільтрування, пошуку і відбору перехопленого спілкування для перевірки¹¹⁷, а також на можливість застосування зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж як необхідність в демократичному суспільстві в інтересах національної безпеки та запобігання злочинів¹¹⁸.

Щодо обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи (ст. 267 КПК України), то слід зазначити, що це негласна слідча (розшукова) дія, яка полягає у обстеженні публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи шляхом таємного проникнення до них, у тому числі з використанням технічних засобів, з метою: 1) виявлення і фіксації слідів вчинення тяжкого або особливо тяжкого кримінального правопорушення, речей і документів, що мають значення для їх досудового розслідування; 2) виготовлення копій чи зразків зазначених речей і документів; 3) виявлення та вилучення зразків для дослідження під час досудового розслідування тяжкого або особливо тяжкого кримінального правопорушення; 4) виявлення осіб, які розшукуються; 5) встановлення технічних засобів аудіо-, відеоконтролю особи.

Особливого значення набуває спостереження за особою, річчю або місцем (ст. 269 КПК України), якою є негласна слідча (розшукова) дія, яка полягає у негласному (замаскованому) візуальному стеженні за діями особи (або групи осіб), з метою пошуку, фіксації і перевірки під час досудового розслідування тяжкого або особливо тяжкого кримінального правопорушення відомостей про особу (осіб) та її (їх) поведінку або тих, з ким ця особа (особи) контактує, або певної речі чи місця у публічно

¹¹⁷ Див., наприклад: Справу «Big Brother Watch та інші проти Сполученого Королівства» від 13.09.2018 р. (заяви № 58170/13, 62322/14 та 24960/15). URL :: Практика ЄСПЛ. Український аспект. <https://www.echr.com.ua>

¹¹⁸ Див., справу «Вебер і Саравія проти Німеччини» від 29.06.2006 р.; справу «Ліберті та інші проти Сполученого Королівства» від 1.07.2008 р., та інші. Практика Європейського суду з прав людини. Український аспект. URL :: <https://www.echr.com.ua/publication/vtruchannya-u-privatne-zhittya-klyuchovishennya-yespl/>

доступних місцях з використанням або без використання відеозапису, фотографування, спеціальних технічних засобів для спостереження.

Спостереження за особою в публічно доступних місцях згідно з ч.1 ст.269 КПК України проводиться на підставі ухвали слідчого судді, постановленої в порядку, передбаченому ст.ст. 246, 248-250 КПК України. Цьому передують складання слідчим клопотання про дозвіл на спостереження за особою з подальшим узгодженням з прокурором (на підставі ст.ст. 246, 248-250, 270 КПК України). Таким чином спостереження за річчю або місцем не потребує ухвали слідчого судді, постановленої у передбаченому КПК України порядку.

У випадках наявності достатніх підстав вважати, що готується вчинення або вчиняється тяжке чи особливо тяжке кримінальне правопорушення, доцільним є проведення такої негласної слідчої (розшукової) дії як контроль за вчиненням злочину (ст. 271 КПК України), яку може бути проведено у чотирьох формах, а саме:

- контрольована поставка, що полягає в організації і здійсненні слідчим та оперативним підрозділом контролю за переміщенням (перевезенням, пересиланням, передачею, ввезенням, вивезенням з України чи транзитним переміщенням її територією) товарів, предметів і речовин, у тому числі заборонених до обігу, з метою виявлення ознак правопорушення та фіксації фактичних даних про протиправні діяння осіб, відповідальність за які передбачена КПК України (п. 1.12.1 Інструкції¹¹⁹);

- контрольована закупка, яка полягає в імітації придбання або отримання, у тому числі безоплатного, у фізичних та юридичних осіб незалежно від форм власності товару, який перебуває у вільному обігу, з метою викриття і документування факту вчинення кримінального правопорушення та особи, яка його вчинила (п. 1.12.2 Інструкції);

¹¹⁹ Про затвердження Інструкції про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні: спільний наказ Генеральної прокуратури України, Міністерства внутрішніх справ України, Служби безпеки України, Адміністрації Державної прикордонної служби України, Міністерства фінансів України, Міністерства юстиції України від 16 листопада 2012 року № 114/1042/516/1199/936/1687/5. URL :[http:// zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0114900-12](http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0114900-12)

- оперативна закупка, яка полягає в імітації придбання або отримання, у тому числі безоплатного, у фізичних та юридичних осіб незалежно від форм власності товару, обіг якого обмежений чи заборонений чинним законодавством, з метою викриття і документування факту вчинення кримінального правопорушення та особи, яка його вчинила (п. 1.12.3 Інструкції);

- спеціальний слідчий експеримент, який полягає у створенні слідчим та оперативним підрозділом відповідних умов в обстановці, максимально наближеній до реальної, з метою перевірки дійсних намірів певної особи, у діях якої вбачаються ознаки тяжкого чи особливо тяжкого кримінального правопорушення, спостереження за її поведінкою та прийняттям нею рішень щодо вчинення кримінального правопорушення (1.12.4 Інструкції);

- імітування обстановки кримінального правопорушення, яке полягає в діях слідчого, уповноваженої особи, з використанням імітаційних засобів, які створюють у оточуючих уяву про вчинення реального кримінального правопорушення, з метою його запобігання та викриття відомої чи невідомої особи (осіб), яка планувала чи замовляла його вчинення. (п. 1.12.5 Інструкції).

Також слід зазначити, що п. 2 ч.1 ст. 8 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» визначає право суб'єктів оперативно-розшукової діяльності проводити контрольовану поставку та контрольовану і оперативну закупку товарів, предметів та речовин, у тому числі заборонених для обігу, у фізичних та юридичних осіб незалежно від форми власності з метою виявлення та документування фактів протиправних діянь. А це означає, що окреслені форми контролю за вчиненням злочину можуть застосовуватися до внесення відповідної інформації до ЄРДР.

Відповідно до п. 1.13. Інструкції а також ст. 272 КПК України задля виявлення та фіксації наслідків злочинної діяльності угруповання доцільним є виконання спеціального завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації, що полягає в організації слідчим і оперативним підрозділом введення уповноваженої ними особи, яка відповідно до закону

виконує спеціальне завдання, в організовану групу чи злочинну організацію під легендою прикриття для отримання речей і документів, відомостей про її структуру, способи і методи злочинної діяльності, які мають значення для розслідування кримінальних правопорушень, які вчиняються цими групами.

Законами України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю»¹²⁰ (ст. 14) та «Про оперативно-розшукову діяльність» дозволяє для здійснення заходів боротьби з організованою злочинністю учасників організованих злочинних угруповань на конфіденційній основі відповідно до вимог ст. 275 КПК України. Тактика встановлення конфіденційного співробітництва та проведення виконання спеціального завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації регулюється відповідними відомчими нормативно-правовими актами правоохоронних органів.

До виконання спеціального завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації із зберіганням у таємниці достовірних відомостей може бути залучено особу, яка відповідно до закону виконує спеціальне завдання, беручи участь в організованій групі чи злочинній організації, або є учасником зазначеної групи чи організації, який на конфіденційній основі співпрацює з органами досудового розслідування.

У випадку відкриття Національним антикорупційним бюро України кримінального провадження за фактом кримінального правопорушення проти економіки на підставі ст. 269-1 КПК України є можливість проведення такої негласної слідчої (розшукової) дії як моніторинг банківських рахунків. Підґрунтям для проведення такої негласної слідчої (розшукової) дії є наявність підозри, що особа здійснює злочинні дії з використанням банківського рахунку. Крім перевірки означеної інформації, метою такої негласної слідчої (розшукової) дії є розшук чи ідентифікація майна, що підлягає конфіскації або спеціальній конфіскації.

¹²⁰ Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю: закон України № 2135-XII від 18.02.1992. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3341-12#Text>

Підставою для проведення моніторингу банківських рахунків є звернення виключно прокурора (з контексту статті можливо вважати, що цю дію здійснює прокурор Спеціалізованої антикорупційної прокуратури) до слідчого судді в порядку, передбаченому ст.ст. 246, 248, 249 КПК України, та винесена після цього ухвала слідчого судді про моніторинг банківських рахунків.

При цьому слід пам'ятати, що ст. 60 ЗУ «Про банки та банківську діяльність» визначає поняття «банківська таємниця», ст. 61 ЗУ визначає зобов'язання банків забезпечити збереження банківської таємниці, а ст. 62 ЗУ містить порядок розкриття банківської таємниці в залежності від юридичної або фізичної особи та від відповідної підстави. При цьому, п. 3 ч. 1 ст. 62 ЗУ дає можливість отримати органам прокуратури України, Служби безпеки України, Державному бюро розслідувань, Національній поліції, Національному антикорупційному бюро України, Антимонопольного комітету України на їх письмову вимогу інформацію стосовно операцій за рахунками конкретної юридичної особи або фізичної особи - суб'єкта підприємницької діяльності за конкретний проміжок часу; п. 3-1 ч. 1 ст. 62 ЗУ дає можливість органам прокуратури України, Державному бюро розслідувань, Національному антикорупційному бюро України у справах щодо виявлення необґрунтованих активів та збору доказів їх необґрунтованості в межах їх компетенції на їх письмову вимогу отримати інформацію щодо операцій за рахунками конкретної юридичної особи, фізичної особи - суб'єкта підприємницької діяльності або фізичної особи за конкретний проміжок часу із зазначенням контрагентів; п. 3-2 ч. 1 ст. 62 ЗУ дає можливість Національному антикорупційному бюро України в межах його компетенції, у тому числі у справах щодо виявлення необґрунтованих активів та збору доказів їх необґрунтованості на його письмову вимогу отримати інформацію щодо рахунків, вкладів, правочинів, операцій за рахунками або без відкриття рахунків конкретної юридичної особи, фізичної особи - суб'єкта підприємницької діяльності або фізичної особи за конкретний проміжок часу із зазначенням контрагентів.

Пунктом 48 ч. 1 ст. 1 ЗУ «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» від 14.10.2014 (втратив чинність з 28.04.2020) визначається поняття «фінансовий моніторинг» - як «сукупність заходів, які здійснюються суб'єктами фінансового моніторингу у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення, що включають проведення державного фінансового моніторингу та первинного фінансового моніторингу».

Пункт 16. ч. 1 ст. 1 ЗУ «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення», прийнятий від 01.12.2019 (набув чинності 28.04.2020) визначає «державний фінансовий моніторинг спеціально уповноваженого органу - сукупність заходів із збору, обробки та аналізу інформації про фінансові операції, що подається до спеціально уповноваженого органу суб'єктами первинного і державного фінансового моніторингу та іншими державними органами, відповідними органами іноземних держав, іншої інформації, що може бути пов'язана з підозрою в легалізації (відмиванні) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванні тероризму та/або фінансуванні розповсюдження зброї масового знищення та/або з іншими незаконними фінансовими операціями, а також заходів з перевірки такої інформації згідно із законодавством України та інших заходів, спрямованих на виконання вимог законодавства у сфері запобігання та протидії».

З урахуванням цих положень можливо припустити, що моніторинг банківських рахунків у контексті ст. 269-1 КПК є одним із видів державного фінансового моніторингу зі своєю специфічною метою, завданням, підґрунтям та суб'єктом проведення.

На підставі ухвали слідчого судді про моніторинг банківських рахунків банк зобов'язаний надавати Національному антикорупційному бюро України в поточному режимі інформацію про операції, що здійснюються на одному або декількох банківських рахунках.

В ухвалі слідчого судді про моніторинг банківських рахунків обов'язково повідомляється керівника банківської установи про обов'язок нерозголошення інформації про проведення негласної слідчої (розшукової) діяльності і про відповідну кримінальну відповідальність. Після отримання ухвали слідчого судді про моніторинг банківських рахунків керівник банківської установи зобов'язаний письмово попередити усіх її працівників, залучених до моніторингу банківських рахунків, про обов'язок нерозголошення інформації про проведення цієї слідчої дії і про відповідну кримінальну відповідальність.

Надходження інформації до Національного антикорупційного бюро України про операції, що здійснюються на банківських рахунках, повинно здійснюватися до виконання відповідної операції, а у разі неможливості - негайно після її виконання. Однак, з контексту ст. 269-1 КПК не визначено права та обов'язки детектива НАБУ в процесі проведення зазначеної негласної слідчої (розшукової) дії (можливість її накопичування, обробки, аналізу, тощо). При цьому можливо припустити, що задля проведення зазначеної негласної слідчої (розшукової) дії прокурор повинен скористатися ч. 6 ст. ст. 246, 41 КПК України.

Успіх у припиненні злочинної діяльності та ліквідації злочинного угруповання в цілому, повноті розкриття і розслідування кримінальних правопорушень, вчинених в організованих формах співучасті, у тому числі проти економіки, багато в чому залежить від своєчасності і законності застосування та проведення слідчих (розшукових) дій на всіх етапах розслідування.

5. Особливості використання спеціальних знань при розслідуванні кримінальних правопорушень, вчинених в організованих формах співучасті та спрямованих проти економіки

Великого значення при розслідуванні досліджуваної категорії кримінальних правопорушень набуває призначення різноманітних експертиз та застосування спеціальних знань.

В процесі досудового розслідування кримінальних правопорушень досліджуваної категорії можуть та повинні бути залучені особи, які володіють спеціальними знаннями.

У криміналістичній літературі наводиться така класифікація осіб, які володіють спеціальними знаннями: а) фахівці, процесуальний статус яких у кримінальному судочинстві не визначається (ревізори, бухгалтери, інспектори та інші, які проводили перевірки або дослідження і матеріали яких були підставою для відкриття кримінального провадження або які надавали іншу не процесуальну допомогу); б) фахівці, які фігурують у кримінальному процесі як свідки виявлення на основі своїх спеціальних знань юридично значущих обставин (ревізори, інспектори та інші, які були допитані як свідки); в) фахівці, які залучаються до слідчих (розшукових) дій для надання допомоги слідчому в порядку, встановленому законодавством (спеціалісти); г) фахівці, які залучаються до участі у кримінальному провадженні для надання висновку із досліджуваних спеціальних знань (експерти).

Кожен предмет, що залучається до матеріалів провадження в якості речового доказу, має бути вивчений з позицій можливості застосування комплексу експертних досліджень.

Чисельність видів слідів зумовлює і чисельність судових експертиз при розслідуванні зазначених кримінальних правопорушень. Згідно з Інструкцією «Про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень», затвердженою наказом Міністерства юстиції України № 53/5 від 8 жовтня 1998 року, при розслідуванні у тому числі даної категорії кримінальних правопорушень може бути призначено та проведено такі судові

експертизи, як: криміналістична (почеркознавча; лінгвістична експертиза мовлення; технічна експертиза документів; експертиза зброї та слідів і обставин її використання; трасологічна; фототехнічна, портретна; експертиза голограм; відео-, звукозапису; вибухотехнічна; техногенних вибухів; матеріалів, речовин та виробів (лакофарбових матеріалів і покриттів; полімерних матеріалів; волокнистих матеріалів; нафтопродуктів і пально-мастильних матеріалів; скла, кераміки; наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів; спиртовмісних сумішей; ґрунтів; металів і сплавів та виробів з них; наявності шкідливих речовин (пестицидів) у навколишньому середовищі; речовин хімічних виробництв та спеціальних хімічних речовин; харчових продуктів; сильнодіючих і отруйних речовин); біологічна); інженерно-технічна експертиза (інженерно-транспортна (автотехнічна, транспортно-трасологічна, залізнично-транспортна); дорожньо-технічна; будівельно-технічна; оціночно-будівельна; земельно-технічна; оціночно-земельна; експертиза з питань землеустрою; пожежно-технічна; безпеки життєдіяльності; гірничотехнічна; інженерно-екологічна; електротехнічна; комп'ютерно-технічна; телекомунікаційна, електротransпортна експертиза; експертиза технічного стану ліфтів); експертиза у сфері інтелектуальної власності (літературних та художніх творів; фонограм, відеограм, програм (передач) організації мовлення; винаходів і корисних моделей; промислових зразків; сортів рослин і порід тварин; комерційних (фірмових) найменувань, торговельних марок (знаків для товарів і послуг), географічних зазначень; топографій інтегральних мікросхем; комерційної таємниці (ноу-хау) і раціоналізаторських пропозицій; економічна у сфері інтелектуальної власності); психологічна; мистецтвознавча; екологічна; військова; та ін.¹²¹.

¹²¹ Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень: наказ Міністерства юстиції України № 53/5 від 8.10.1998. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98>

У практиці розслідування досліджуваної категорії кримінальних правопорушень (особливо, спрямованих проти економіки) найчастіше призначаються такі експертні дослідження: судово-бухгалтерська експертиза; техніко-криміналістична експертиза документів; почеркознавча експертиза; інші: судово-економічна експертиза, судово-товарознавча експертиза, експертиза матеріалів, речовин і виробів, комп'ютерно-технічна експертиза.

Потреба у проведенні судово-бухгалтерської експертизи виникає коли повнота дослідження обставин, що підлягають встановленню, неможлива без застосування спеціальних знань експерта в галузі бухгалтерського обліку.

Незалежно від того, при розслідуванні яких кримінальних правопорушень призначається судово-бухгалтерська експертиза, її предметом завжди є фінансово-господарська діяльність, що відображена в документах бухгалтерського обліку, бухгалтерських регістрах та податковій звітності. На підставі дослідження документів експерт-бухгалтер робить висновок щодо законності господарських операцій та правильності їх відображення у бухгалтерському обліку.

Завдання, що вирішуються під час проведення судово-бухгалтерської експертизи, можуть бути ідентифікаційними, діагностичними та профілактичними. Під час досудового слідства призначення і проведення судово-бухгалтерської експертизи має на меті:

- усунення суперечностей між матеріалами кримінального провадження;
- підтвердження результатів проведеного документального дослідження (документальної перевірки, ревізії) діяльності суб'єкта підприємництва;
- підтвердження результатів документальної перевірки щодо характеру та розміру матеріальної шкоди, завданої діями суб'єкта господарювання;
- встановлення фактів порушення законодавства (правил здійснення підприємницької, зовнішньоекономічної та іншої діяльності);
- встановлення стану бухгалтерського обліку та звітності на підприємстві, що перевіряється, і його відповідності чинному законодавству.

Перед експертом-бухгалтером можуть бути поставлені й інші завдання, виконання яких пов'язано з перевіркою додержання порядку ведення бухгалтерського обліку та звітності, складання податкових декларацій, записів в облікових реєстрах бухгалтерського обліку тощо.

Обсяг і характер наданих експертові-бухгалтеру матеріалів залежать від специфіки кримінального провадження й тих питань, що виносяться на експертизу. Найчастіше експерту-бухгалтеру надаються:

- акти документальних перевірок податкових органів (зокрема акти додаткових та повторних досліджень);
- первинні документи суб'єктів господарювання (платіжні документи, виписки з банківських рахунків, прибуткові та видаткові касові ордери, вантажні митні декларації, видаткові та товарно-транспортні накладні, рахунки-фактури, інвойси та інші документи, що відображають фінансово-господарську діяльність суб'єкта господарювання);
- установчі та реєстраційні документи суб'єкта господарювання, документи фінансової та податкової звітності, висновки податкових органів або відповідні рішення суду;
- організаційно-управлінські та інші офіційні документи (накази, службові інструкції відповідальних осіб, договори, листи, протоколи, довідки тощо);
- письмові висновки фахівців інших галузей знань, а також висновки інших експертиз (почеркознавчої, техніко-криміналістичної, фінансово-економічної);
- протоколи слідчих (розшукових) дій (допитів, оглядів, обшуків), а також інші матеріали кримінального провадження.

Документи, що передаються експертові, мають бути систематизованими в хронологічному порядку (за епізодами злочинної діяльності), підшитими, пронумерованими, скріпленими печаткою та підписом ініціатора експертного дослідження. Об'єкти дослідження направляються експертові в упаковці, що забезпечує їх зберігання.

Вивчення практики роботи правоохоронних органів дозволяє систематизувати типові питання, що містяться в постановах про призначення судово-бухгалтерських експертиз, але не належать до компетенції експерта-бухгалтера, зокрема:

- щодо встановлення матеріальної відповідальності осіб, винних за спричинення матеріальних збитків;
- які належать до компетенції інших фахівців, тобто виходять за межі компетенції експерта-бухгалтера;
- які мають довідковий характер і можуть бути встановлені без проведення експертного дослідження;
- які мають правову природу та безпосередньо належать до цивільного, адміністративного чи кримінального права;
- щодо підтвердження чи спростування показань учасників кримінального судочинства та деякі інші.

З огляду на різноманітність документів, фальсифікація яких (матеріальна та інтелектуальна підробка) є складовою використання будь-якого способу кримінального правопорушення, по кожному кримінальному провадженні перспектива розслідування залежатиме від результатів проведення різних видів судових експертиз, пов'язаних із дослідженням документів як на традиційних паперових носіях, так й електронних.

При проведенні почеркознавчих досліджень вирішуються питання як ідентифікаційного, так і діагностичного характеру. До ідентифікаційних питань належить установлення конкретного виконавця рукопису. Для їх вирішення експертові потрібно надати зразки для порівняльного дослідження: вільні, експериментальні, умовно вільні. Якщо у вчиненні кримінального правопорушення брала участь злочинна група, має сенс відібрати зразки почерку у всіх підозрюваних.

Типовими питаннями, які ставляться на почеркознавчу експертизу є такі:

- чи виконано рукопис (підпис) певною особою;
- однією чи різними особами виконано декілька рукописів;

- однією чи різними особами виконано декілька підписів.

При розслідуванні злочинів зазначеної категорії найбільш поширеними є такі види техніко-криміналістичного дослідження документів:

- дослідження бланків, підписів (у разі технічної підробки);
- дослідження відбитків печаток і штампів, факсимільних відображень підписів;
- установлення й ідентифікація технічних пристроїв і приладів;
- установлення й ідентифікація матеріалів, які використовуються при виготовленні й підробленні документів;
- установлення відносної давності виготовлення документа або виконання окремих реквізитів.

Суттєвою специфікою відрізняється сучасний напрям криміналістичного дослідження документів, які виготовлені з використанням комп'ютерних та копіювальних технологій, що останнім часом стає об'єктом пильної уваги вчених-криміналістів.

У рамках криміналістичного дослідження електронних документів можна вирішити такі важливі питання:

- яка операційна система та програмні засоби використовуються у роботі комп'ютера, чи перебувають у робочому стані носії інформації;
- яка інформація міститься на фізичних носіях, які тестові та графічні документи виявлені, на яких носіях;
- які імена файлів, їх розмір, дата створення (зміни), видалення;
- чи містяться на носіях інформації дані, що стосуються певного факту.

У разі необхідності для підтвердження висновків документальних перевірок при наявності ознак кримінальних правопорушень досліджуваної категорії, доцільно призначати фінансово-економічну експертизу, яка може визначити:

- факт того, що сумнівна фінансова операція має ознаки кримінального правопорушення проти економіки;
- суб'єкта господарювання, де проводились операції;

- джерела створення доходів;
- методи і способи їх легалізації;
- документи, на підставі яких здійснювалась операція.

На вирішення фінансово-економічної експертизи можна поставити такі питання:

- яка мета та предмет діяльності фірми (статутні та фактичні), яку саме діяльність здійснювала фірма чи передбачена вона її статутом;
- якими оборотними та необоротними засобами володіє фірма, джерела їх придбання, а також джерела фінансування її діяльності, наявність у фірмі працівників (персоналу) для виконання передбачених статутом видів діяльності;
- чи забезпечували наявні у фірми основні та оборотні засоби можливість здійснювати статутну діяльність, зокрема зовнішньоекономічну.

Також для діяльності слідчих специфічними є криміналістичні експертизи документів, які становлять: 1) цілеспрямований продукт діяльності, результат розумових здібностей автора чи виконавця; 2) за виготовленням або оформленням — результат відображення певної події (факту); 3) результат виготовлення різними способами (рукописний, друкований, зокрема з використанням персонального комп'ютера тощо); 4) спеціально підібраний або виготовлений матеріал, наприклад папір.

Знання та розуміння інформації, яка міститься в документах, сприяють ефективному вирішенню завдань, що необхідно вирішити у ході слідства. Більшою мірою недостатній рівень криміналістичних знань в оцінці документальних даних знаходить прояв у невмінні визначити: а) якими документами підтверджується виконання суб'єктом підприємництва фінансово-господарських операцій; б) за якими документами можлива перевірка та контроль характеру і змісту фінансово-господарських операцій; в) якими методами можливе визначення та встановлення порушень законодавства в економічній сфері (порядку здійснення підприємницької діяльності, фактів фіктивного банкрутства тощо).

За допомогою експертного дослідження документів, виготовлених з використанням комп'ютерних технологій, можна вирішити такі питання: а) яким способом виготовлений документ чи окремий реквізит; б) яким способом відображений підпис, відбиток печатки, штампа на документі; в) чи виготовлені різні документи з використанням одного принтера; г) чи виготовлений документ з використанням конкретного принтера; д) яка марка, модель принтера, що на ньому виготовлений документ, тощо.

Практика експертних досліджень свідчить про певні труднощі в організації та проведенні криміналістичних експертиз таких документів, що, зокрема, обумовлено відсутністю відповідних методик досліджень та узагальнень практики, оскільки проведення експертних досліджень документів, виготовлених з використанням сучасних технологій, потребує застосування не лише традиційних криміналістичних знань та методів техніко-криміналістичної експертизи, а й спеціальних знань у сфері комп'ютерної техніки, програмного забезпечення тощо. Такі експертизи необхідно проводити комісійно або більш широко використовувати допомогу відповідних спеціалістів для одержання консультацій.

Останнім часом застосовується новий вид судової експертизи, предметом дослідження якої є аналіз інформації, що міститься на магнітних та інших носіях. Такі експертні дослідження мають назву комп'ютерно-технічна експертиза і здійснюються за двома напрямками: 1) технічна експертиза комп'ютерів, окремих пристроїв та комплектуючих; 2) технічна експертиза даних, що містяться на носіях інформації та програмного забезпечення комп'ютера.

Отже, викриття організованої злочинної діяльності, у тому числі спрямованої проти економіки, потребує застосування спеціальних знань певних напрямів. Ефективна діяльність слідчих неможлива без консультацій спеціалістів, участі їх у ході проведення слідчих (розшукових) дій чи без проведення експертиз.

Контрольні питання

1. Визначте рівневу систему методик розслідування кримінальних правопорушень, вчинених в організованих формах співучасті.
2. Надайте структуру окремої методики розслідування кримінальних правопорушень, вчинених в організованих формах співучасті.
3. Що розуміють під криміналістичною характеристикою кримінальних правопорушень, вчинених в організованих формах співучасті, та які елементи складають її структуру?
4. Охарактеризуйте предмет злочинного посягання при вчиненні зазначеної категорії кримінальних правопорушень з урахуванням сучасних умов.
5. Визначте предмет (сфери) злочинного посягання при вчиненні кримінальних правопорушень проти економіки з урахуванням сучасних умов.
6. Охарактеризуйте наявні (сучасні) способи вчинення кримінальних правопорушень, проти економіки
7. Систематизуйте наявні способи вчинення кримінальних правопорушень, вчинених в організованих формах співучасті.
8. Які рівні організованих форм співучасті з урахуванням слідчої, оперативно-розшукової та судової практики, Ви можете виокремити?
9. Охарактеризуйте особу злочинців (злочинних груп, злочинних організацій), причетних до кримінальних правопорушень проти економіки
10. Охарактеризуйте обставини, що підлягають встановленню при розслідуванні зазначеної категорії кримінальних правопорушень.
11. Визначте та охарактеризуйте найбільш типові слідчі ситуації, які виникають при розслідуванні кримінальних правопорушень, вчинених в організованих формах співучасті.
12. Систематизуйте найбільш типові слідчі ситуації, які виникають при розслідуванні окремих кримінальних правопорушень проти економіки
13. Визначте обставини, що підлягають встановленню при розслідуванні кримінальних правопорушень проти економіки.

14. У чому полягають особливості тактики проведення допиту в залежності від особистості допитуваного, а також ролі в злочинній організації (або організованій злочинній групі)? Окресліть тактичні прийоми.

15. Які тактичні прийоми застосовуються при проведенні одночасного обшуку?

16. Визначте особливості застосування та проведення окремих негласних слідчих (розшукових) дій, таких як: контроль за вчиненням злочину, спостереження за особою, річчю або місцем; виконання спеціального завдання з розкриття злочинної діяльності організованої злочинної групи чи злочинної організації (з урахуванням умов ч. 1 ст. 246 КПК України).

17. У чому полягають особливості використання спеціальних знань при розслідуванні кримінальних правопорушень, вчинених в організованих формах співучасті, а також кримінальних правопорушень проти економіки?

Список літератури

1. Про забезпечення безпеки осіб, що беруть участь у кримінальному судочинстві: закон України № 3782-XII від 23.12.1993. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3782-12#Text>

2. Про оперативно-розшукову діяльність: закон України № 3341-XII від 30.06.1993. URL : <https://zakon.cc/law/document/read/2135-12>

3. Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю: закон України № 2135-XII від 18.02.1992. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3341-12#Text>

4. Матусовский Г.А. Экономические преступления: криминалистический анализ. Харьков: Консум, 1999. с. 149-156 (480с.)

5. Шепитько В.Ю. Тактика расследования преступлений, совершаемых организованными преступными группами и преступными организациями. Харьков: Национальная юридическая академия им. Яр.Мудрого, 2000. с.56-63 (88 с.)

6. Справа «Big Brother Watch та інші проти Сполученого Королівства» від 13.09.2018 р. (заяви № 58170/13, 62322/14 та 24960/15). URL : Практика ЄСПЛ. Український аспект. <https://www.echr.com.ua>

7. Справа «Вебер і Саравія проти Німеччини» від 29.06.2006 р. Практика Європейського суду з прав людини. Український аспект. URL :

<https://www.echr.com.ua/publication/vtruchannya-u-privatne-zhittya-klyuchovi-rishennya-yespl/>

8. Справа «Ліберті та інші проти Сполученого Королівства» від 1.07.2008 р., Практика Європейського суду з прав людини. Український аспект. URL : <https://www.echr.com.ua/publication/vtruchannya-u-privatne-zhittya-klyuchovi-rishennya-yespl/>

9. Практика Європейського суду з прав людини. Український аспект. URL: <https://www.echr.com.ua/publication/vtruchannya-u-privatne-zhittya-klyuchovi-rishennya-yespl/>

10. Про затвердження Інструкції про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні: спільний наказ Генеральної прокуратури

України, Міністерства внутрішніх справ України, Служби безпеки України, Адміністрації Державної прикордонної служби України, Міністерства фінансів України, Міністерства юстиції України від 16 листопада 2012 року № 114/1042/516/1199/936/1687/5. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0114900-12>

11. Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень: наказ Міністерства юстиції України № 53/5 від 8.10.1998. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98>

Замість Епілогу. Складне переплетення економіки та організованої злочинності

У величезному просторі, де перетинаються економіка та організована злочинність, ми опиняємося заплутаними у складній павутині людських амбіцій, влади та незаконного багатства. Закриваючи сторінки цього підручника, важливо замислитися над складним взаємозв'язком, який ми дослідили між, здавалося б, легітимними структурами наших економік і підпільними мережами організованих злочинних угруповань.

Протягом нашої подорожі ми зіткнулися з численними аспектами цього складного зв'язку, кожен з яких розкриває окрему нитку в цьому гобелені:

Обличчя організованої злочинності, що постійно змінюється: Ми почали з визнання того, що організована злочинність не є статичною сутністю. Вона розвивається, адаптується і процвітає в шпаринах економічних можливостей. Від традиційних мафіозних синдикатів до сучасних кіберзлочинців, вона набуває різних форм, завжди шукаючи нові шляхи для отримання прибутку.

Економічні каталізатори: Ми заглибилися в економічні умови, які діють як каталізатори організованої злочинності. Економічні диспропорції, рецесії та глобалізація можуть створювати сприятливий ґрунт для процвітання злочинних підприємств. Коли офіційна економіка зазнає труднощів, нелегальна економіка часто розширюється.

Слизька стежка грошей: Світ відмивання грошей та незаконних фінансових потоків був викритий. Ми дізналися, як організована злочинність намагається легітимізувати свої прибутки і приховати їх у легальній економіці. Цей процес є критично важливим для злочинних операцій, і це виклик, з яким щодня борються правоохоронні органи в усьому світі.

Отруйний укус корупції: Ми з'ясували, що корупція є одночасно причиною і наслідком організованої злочинності. Вона підриває основи законної економічної діяльності та підживлює злочинні підприємства. Наше

дослідження привело нас до усвідомлення глибокого впливу корупції на нації, економіки та суспільства.

Цифровий кордон: У цифрову епоху ми занурилися у сферу кіберзлочинності, де анонімність, швидкість і витонченість визначають злочинні операції. Ми дізналися, як цифрова економіка надає нові можливості для незаконної діяльності, часто виходячи за межі кордонів і юрисдикцій.

Темна торгівля: Наша подорож провела нас через світ контрабанди, торгівлі людьми та нелегальної торгівлі, де переміщення контрабанди, від наркотиків до людей, має глибокі економічні наслідки. Ми побачили, як ці тіньові ринки можуть впливати на економіку цілих регіонів.

Протидія: Досліджуючи заходи протидії, ми зіткнулися з цілою низкою стратегій - від зусиль правоохоронних органів до міжнародного співробітництва та політичних рамок. Проте боротьба з організованою злочинністю залишається складним завданням, оскільки вимагає постійної адаптації до постійно мінливого ландшафту.

Попереду ще багато роботи: Замислюючись над майбутнім, ми усвідомлюємо, що економіка і організована злочинність продовжуватимуть розвиватися. Нові технології, зміна клімату та непередбачувані глобальні події змінять цю динаміку. Наша здатність передбачати, адаптуватися та реагувати визначатиме наш успіх у стримуванні злочинного впливу.

Український ландшафт характеризується не лише складним зв'язком між економікою та організованою злочинністю, але й значним впливом тіней війни. Конфлікт, що триває на сході України, який спалахнув у 2014 році, має глибокі наслідки для соціальної структури, економіки та безпеки країни. У цьому бурхливому середовищі взаємозв'язок між війною та організованою злочинністю набув нових вимірів, ще більше ускладнивши і без того складний наратив.

Вплив конфлікту на злочинність: Трагічна реальність полягає в тому, що зони конфлікту часто створюють сприятливий ґрунт для поширення організованої злочинності. Війна на сході України не стала винятком. Ми

стали свідками зростання злочинних мереж, які користуються хаосом і нестабільністю, що виникли внаслідок конфлікту. Ці мережі займаються такою діяльністю, як контрабанда зброї, торгівля наркотиками та здирництвом, які фінансують їхні операції та увічнюють насильство.

Роль корупції: Корупція, яка є поширеним чинником організованої злочинності, також відіграла значну роль в українському конфлікті. Перенаправлення коштів, призначених для військових і гуманітарних цілей, до кишень корумпованих чиновників не лише послабило державу, але й розширило можливості злочинців. Цей руйнівний зв'язок між корупцією та організованою злочинністю ще більше ускладнив зусилля зі стабілізації регіону.

Переміщення та вразливість: Конфлікт змусив сотні тисяч людей покинути свої домівки, створивши переміщене населення, вразливе до експлуатації з боку злочинних угруповань. Торгівля людьми, примусова праця та інші форми експлуатації процвітають в умовах нестабільності.

Експлуатація ресурсів: У зруйнованих війною регіонах також спостерігається незаконна експлуатація природних ресурсів, таких як корисні копалини та деревина, злочинними організаціями. Ця діяльність не лише підриває економічне відновлення, але й розпалює конфлікт, забезпечуючи джерело доходу для озброєних груп.

Виклики у правоохоронній сфері: Правоохоронні органи України зіткнулися з величезними труднощами у боротьбі з організованою злочинністю в зонах конфлікту. Мінливий характер конфлікту в поєднанні з присутністю численних озброєних груп ускладнює встановлення ефективного контролю та забезпечення верховенства права.

Міжнародний вимір: Конфлікт в Україні не є ізольованим, він має міжнародний вимір. Транскордонна злочинна діяльність, така як контрабанда товарів і зброї, створює загрозу регіональній безпеці та випробовує міжнародну співпрацю у боротьбі з організованою злочинністю.

Завершуючи наше дослідження складного взаємозв'язку між економікою та організованою злочинністю в Україні, ми повинні визнати, що контекст війни додає шарів складності. Війна в Україні змінила кримінальний ландшафт, посиливши виклики для державного управління, безпеки та економічного відновлення. Боротьба з організованою злочинністю в цьому контексті вимагає багатогранного підходу, який не лише зосереджується на правоохоронній діяльності, але й спрямований на усунення першопричин конфлікту та нестабільності.

Зрештою, Україна стоїть на перехресті, де перетинаються прагнення до економічного процвітання, боротьба з організованою злочинністю та пошук миру. Це країна, яка бореться з багатогранними викликами, але це також країна, яка має стійкість, рішучість і прагнення до побудови світлого майбутнього. Наша роль як науковців, політиків та громадян світу полягає в тому, щоб підтримувати ці зусилля, вчитися на досвіді України та сприяти створенню світу, де мир і процвітання переважатимуть над тінями організованої злочинності та конфліктів.

Насамкінець, наша подорож сторінками цього підручника підкреслює необхідність цілісного та міждисциплінарного підходу до вирішення складної проблеми економіки та організованої злочинності. Ми повинні визнати, що цей виклик виходить за межі національних кордонів і юрисдикцій, вимагаючи співпраці та пильності в глобальному масштабі.

Як вчені, студенти, дослідники, політики та небайдужі громадяни, ми несемо колективну відповідальність за збереження пильності перед обличчям цієї багатогранної загрози. Завдяки постійним дослідженням, освіті та прихильності до етичної поведінки ми можемо прагнути до майбутнього, в якому економіка слугуватиме рушійною силою процвітання та добробуту, а не інструментом злочинної експлуатації.

Дякуємо, що вирушили з нами в цей шлях дослідження та розуміння. Шлях попереду може бути складним, але зі знаннями, рішучістю та

співпрацею ми зможемо висвітлити найтемніші куточки економіки та вивести організовану злочинність на світло правосуддя.

Вячеслав Туляков,

Доктор юридичних наук, професор,

Суддя ad hoc Європейського суду з прав людини

Автори

Ківалов Сергій, президент Національного університету “Одеська юридична академія», академік НАПрНУ та НАПНУ, заслужений юрист України

Туляков Вячеслав, доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрНУ, професор кафедри кримінального права Національного університету “Одеська юридична академія», заслужений діяч науки і техніки України

Крикливець Дмитро, кандидат юридичних наук, асистент кафедри кримінального права і кримінології юридичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка

Маркін Віктор, кандидат юридичних наук, доцент, к.ю.н., завідувач кафедри кримінального права і кримінології юридичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка

Головкін Богдан, Доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрНУ, декан факультету слідчої та детективної діяльності Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Аркуша Лариса, докторка юридичних наук професорка, завідувачка кафедрою кримінального процесу, детективної та оперативно-розшукової діяльності Національного університету «Одеська юридична академія»

Мельничук Тетяна, кандидатка юридичних наук, доцентка кафедри кримінального процесу, детективної та оперативно-розшукової діяльності Національного університету «Одеська юридична академія»